

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક **333** કિંમત ૮-૦

ગ્રંથનામ કુવિલા સંગ્રહના અર્થ

વર્ગાંક

૩૩૩

ગુજરાત વિજ્ઞાન મંથાન
ગુજરાતી
કોમ્પ્યુટર ગ્રામ
ભાવનગર.

કવિતા સંગ્રહના અર્થ.

(અન્ય સાથે.)

(સાતે ચોપડઓમાંના)

ગુરુતરી શિખનાર તથા શિખવનારના

દિપયોગ સાથે.

ખતાવનાર

વિહલદાસ ધનજીભાઈ

રાખ્યાઃ શ્રેષ્ઠ મગનભાઈ કરમચંદની કન્યાશાળા

નં. ૧ લાના મહેતાજી.

—૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦—

આવૃત્તિ ત્રીજી.

અમદાવાદ.

દુર્ગોચિંદ નરેન્દ્રમદાસના છાપખાનામાં

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો.

સંવત ૧૯૨૬ ચૈત્ર—માર્ચ સને ૧૯૭૦

છાપવા છપાવાનો હક કરતાએ રાખ્યો છે.

કિંમત રૂ. ૦-૮-૦

334

કવિતા સંગ્રહના અર્થ.

(અન્ય સાથે.)

(સાતે ચોપડાઓમાંના)

ચુજરાતી શિખનાર તથા શિખવનારના
ઉપયોગ સાથે.

ખનાવનાર

વિઠલદાસ ધનજીભાઈ

રાંખાં શેઠ મંગલભાઈ કરમચંદની કન્યાશાળા

નં. ૧ બાના મહેતાજી.

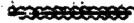

આવૃત્તિ ત્રીજી.

અમદાવાદ.

હરમોવિંદ નરોત્તમદાસના છાપખાનામાં

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો.

સંવત ૧૯૨૬ ચૈત્ર—માર્ચ સને ૧૯૭૦

છાપવા છપાવાનો હક કરતાં રાખ્યો છે.

કિંમત રૂ. ૦-૮-૦

૩૩૩

સૂચનપૂર્વક વિધાપીઠ
અમદાવાદ

ગુજરાતી કૉપીરાઈટ સંસ્થા

આ કવિનાના અર્થમાં નિચે લખેલી નિશાની વાપરી છે.
= આવી ખરાખરની નિશાની હોય ત્યારે જાણવું કે ડાબા હાથ-
બાણીનો શબ્દ ખોટોને જમણા હાથ બાણીનો ખરો છે. અને
તેમ જાણીઓપડીમાં તેમજુધારવો.

—આવી નિશાની હોય ત્યાં સમજવું કે ડાબા હાથ બાણીના
શબ્દનો અર્થ જમણા હાથબાણીનો શબ્દ છે.

+ આવી નિશાની કૌંસમાં આપી હોય તો તે કૌંસમાંના બે.
અથવા ત્રણ શબ્દ મળી તે શબ્દ થયો છે.

, આવી નિશાની હોય ત્યારે ડાબા હાથબાણીના શબ્દનો અર્થ છે.

, આવી નિશાની આવે ત્યાંસુધી પ.છલા, શબ્દના અર્થ
સમજવા.

(સં) આ અક્ષર સંસ્કૃત બાષાનો, (હિં) હિંદુસ્તાની બાષાનો,
(અ) અરબીનો, (કા) કાસી બાષાનો શબ્દ બતાવે છે.

કવિતા સંગ્રહના અર્થ.

(અન્વય સાથે.)

(સાત ચોપડીઓમાંના,)

બીજી ચોપડી.

ચોપડી વિશે. ૧

શોભાય—સાગી દેખાય. હૈયું—મન. હરખાય—રાજી થાય.
વિગતેથી—શબ્દેશબ્દની સમજણથી. કારણ—કામ. સાર—મ-
તલબ. જીવધાલીને—મન રાખીને.

પત્ની ઓળ-જેમ જેમ મન રાખીને વાંચે તેમ તેમ તેનામાં સમ-
જણ આવે. પણજે વિચાર કર્યા વિના વાંચે તો તે કાંઈ સમજે નહીં.

વરસાદનું ગીત. * ૨

ઘેબરીઓ—ઘેબરતો. નેવણે—નેવે (છાપરાને.)

પાડા વિશે. ૩

મનમાન્યું—મનને ગમે એટલું. વનમાં—વગડામાં. કીધોવાસ—
જઈ રહ્યો. અજાણ—સમજણ વિનાનું (અ + જાણ). ચિત—
મન. પ્રાણ—જીવ. અવસ્થા—હાલત.

૧ દીકા. આ કવિતામાં પ્રાણ ગહુ વચનમાં વાપર્યા છે કે-

* આ કવિતા નથી પણ જુલથી બખાઈ હશે.

૨

ખીજી ચોપડી.

મકે પ્રાણ એ શરીરના વાયુનું નામ છે; અને તે પ્રાણ અથવા વાયુ પાંચ છે, એમ કહેવાય છે માટે બહુ વચન લખ્યું છે.

નિશાળીઆને શિખામણ. ૪

નિત્યે—રોજ. ગુરૂ—મેહેતાજી. શિક્ષા—શિખામણ. રૂડી—સારી. પેર—રીત. પાંસરૂં—સીધું.

ગાય વિશે. ૫

અગણિત—ગણાય નહીં એટલા, ઘણાજ (અ+ગણિત). સુખદાતા—સુખ આપનાર (સુખ+દાતા). જન—માણસ. ખાંતિ—કોંસે. પશુ—ચાર પગ વાળાં જનાવર. પંખી—પાંખાળાં. નર—માણડો. નાર—માઈડી. વાર—વખત, આધાર—ટેકો.

૨ જો દોહરો—જનાવર, પંખી માણસ, સ્ત્રી સૌને જન્મ્યા પછી જીવને આધાર આપનાર ધણું કરીને ધીને દુધજ

૧ ધણું કરીને, એમ લખવાની મતલબ એ કે કેટલાક પ્રાણીને તેમ નથી પાણુપરૂં, પંખીને ધીને દુધનો આધાર ખીલકુલ નથી. માટે પંખી લખવું જોઈતુંજ નહોતું પણ તે કવિની બુદ્ધ થઈ હોય એમ માલમ પડે છે.

જીકને સાચે ૬

કદી—કોઈ દિવસ. પુરો—ખરાબર. ખાળક—છોકરો. રનેહ—હેન. રાચે—ખુશી થાય. જગપતિ—જગતનો, ધણી ૫-રમેધર (જગ+પતિ). દેહ—શરીર.

કાગડા વિશે ૭

ભાખ્યો = માખો-જીખો. કાગ-કાગડો. પાંખાળો—પાંખો.

વાળો. રૂપાળો—સારો. ચોપે—ચોપથી, ઝડપથી. હણવા—
મારવા. ચા'ય—ધરેછે, મનકરે. ચેતી—સમજી. ચતુર—સમજી.

ઉંદર વિશે ૮

પાર—છેડો. રંગડ—ધમપછાડ. ખાસાં—સારાં. કપડાં—
કુચડાં. મની—ગિલાડી. મહા—મોટું.

ચોરી વિશે ૯

પરતાયછે—સોરે છે. ચાહત—ઉધાડી. મહીપતિ—પૃથ્વી-
પતિ, રાજા (મહી + પતિ). કન્જેતી—મેઆખર.

ધંધરનો મહિમા. ૧૦

જગનો—જગતનો. સરજનહાર—સ્વજનાર, બનાવનાર
ધંધર. ધરીએ—રાખીએ.

સંગત. ૧૧

સંગ—સોખત. પ્રેમ—હેતુ. ઠરથે—રહેથે. ઠામ—ઠોકાણું. રૂડો—
સારો. જુરો—નકારો. મેડેતો—બણાવનાર. ભાગ્યશાળી—
ભાગ્યવાન, નસીવદાર.

ત્રીજી ચોપડી.

સદાચરણ. ૧૨

જન—માણસ. ધરીને—બધને. પેલ—પેદેલ વેહેલું. સદાચરણ—
સારીઆજ. (સત + આચરણ). સેજ—સેહેલાઈથી. જાણી—
જાણીતી. મીઠી—મીઠી લાગે એવી. વાણુ—વાણી, ખોલી. ખી-

જાને—ખીજા ઉપર કોપે—રીસ કરે.

૧ લો દો. જે માણસ જગતમાં જન્મીને પેહેલ વેહેલું સારી રીતે ચાલવું એમ જાણે તે સેહેલાઈથી સુખ પામે.

૨ જો. જે માણસ જાણીતી વાતો કરે, મીઠા બોલ બોલે, ને ખીજા ઉપર રીસ ન કરે તે ડાહ્યો માણસ છે એમ જાણવું.

ગાંજગાળી વિશે. ૧૩

ભુંડા—નકારા. —ભુંડું—નકારું. બાપતા—બોલતા. જગમાં થી—જગતમાંથી. જથ—આખર. ધણી—માણસ. બાળક—છોકરો. બાળકા—છોકરી. નર—બાઈડો. નાર—બાઈડી. માપ—બોજ.

પોપટ વિશે. ૧૪

મીઠા—સારા લાગે એવા. સુણતાં—સંભળતાં. ઉપજે—થાય. દરખ—ખુશી. અતોલ—તોલ ન થાય એટલો (અ+તોલ). ફોટે—ગણે. નમણું—નમણું. ધાક—ખીક. અંગે—શરીરે. મનુષ્ય—માણસ, અથાગ—થાગ નહીં, પાર નહીં એટલું (અ+થાગ). પ્રીત—હેત, કાગ—કાગડો. બોલે = બોલ્યે—બોલ્યાથી.

કજે દો. મીઠું બોલ્યાથી માણસને અથાગ હેત ઉપજે છે જેમ કે પોપટને સૌ ખુશીથી પાળે છે પણ કોઈ કાગડાને પાળતું નથી. (પોપટ મીઠું બોલે છે ને કાગડો નથી બોલતો.)

ઓખાઈ વિશે. ૧૫

ચીજો—જાણસો. ચીર—લુગડાં. રૂડો—સારો. રાયે—કરે.

શુધ્ધ—ચોખ્ખી. વાન—વરણ, રંગ. સજ્જન—સારો માણસ (સત + જન). મનુષ્ય—માણસ.

આમલી વિશે. ૧૬

દીકરી—છોકરી. એકે—એકજ. પર—ઉપર. નેકે—ધારા પ્રમાણે. તસુ—ગજનો ૨૪ મા ભાગ. માજ—શોખ. ઘણે-રી—ઘણીજાની. મહાણે—ભાગવે. દીકરો—છોકરો. માતા—મા. કેરો—નો (છઠીનો પ્રત્યયછે). તાત—પાપ. શાણા—સમજી. વિષ્વ—દુનીઆ. વિશે—માં (સાતમીનો પ્રત્યય). વિ-ખ્યાત—જાણીતો. ઠામની ઠામ—એકજ ઠેકાણે.

આ પાઠમાં આમલી ઝાડ, દીકરી ખાવાની આમલી ને તેનો દીકરો તે ચિત્રુડા એમ છે.

૧ બાવાઈ—માને દીકરીનું એક નામ, દીકરી રોજ ખપમાં આવે, મા જ્યાં હોય ત્યાંજ રહે ને દીકરી ગામે ગામ ફરતી ફરે. તે દીકરીનો દીકરો તે માનો પાપ એ શું તે સમજી માણસ સમજી જો.

મેહુનત વિશે. ૧૭

મેહુનત—મજૂરી. થકી—થી (પાંચમીનો પ્રત્યય). ધાન્ય—અનાજ. થોકે થોકે—ઢગણે ઢગણા. ખાંતે—હાંસે. ખજતણુ—ખાખવાનું, લાકડાં વગેરે

મેહુનત વિશે. ૧૮

તેનો-ખજતણુ ને વાસણુ વગેરે. કાં—કાંતો, તારે—ત્યારે. હાથ

વખત-તેજ વખત, અર્થનું-કામનું. સરસ-સારા. શણગાર—
પેહેરવાનાં લુગડાં વગેરે. બાજરી—રોટલી. પર—પારકે.
પેર—રીત. રૂડી—સારી.

૧ જો દો. બગતણુ, લુગડાં વગેરે આપણે બનાવીએ કે ખી-
ને કેઈ બનાવી આપે ત્યારે તે આપણા કામમાં આવે.

સાચ વિશે. ૧૯

સફીએ—ખમીએ. સંકટ—દુખ. પર લોક—ખીજલોક.
(પર+લોક). દિન—દહાડો. શુભ—સારું. સદા-રોજ. કોડ—
સોજાખ, કરોડ. સરે—ચાપ. સિંધુ—દરીઓ.

૩ જો દો.—સાચું બોલ્યાથી આપણું કામ થાય, પણ જીકું બો-
લ્યાથી થાય નહીં; જેમ કાગળની હોડી કરીએ તેથી કાંઈ દરીઓ
તરાય નહીં.

ધાન્ય વિશે. ૨૦

બાજરીનું—બાજરીનું કુંડું. કણસણું-જરનું કુંડું. જોય-જો-
ઈએ. કપજે—ચાપ. જાળી—ધર્જી, ડાગર ને જવની બટરો થા-
યછે તે. તલસરા—તલ થાયછે તે જાંડવાં. કઠોળ—તુઅર, અ-
ડદ, મગ વગેરે શોંઘમાં થાયછે તે. પોપટા—જમાં ચણા થાયછે
તે. શેલડી શાકર ગોળ—શેલડીમાંથી શાકર ને ગોળ થાયછે.
(શેન એટલે સંસ્કૃતમાં બાજી તેના ઘાટની માટે શેલડી.) ચો-
માસાની ચારમાં—ચોમાસાના ચાર મહિનામાં (અશાડ, શ્રા-
વણ, બાદ્રવો, આશ્વો). શીયાળો—કારતક. માગશર, પોષ,
મહા એ ચાર મહિના.

મા ખાપના ગુણ વિશે. ૨૧

ટગમગ—પ્રજ્જતો. ટકતો—રહેતો. ખાજ—ખાવાનું. લેશ—
લગાર. અવસર—વખત. વેઠીને—ખમીને. ઉપકાર—ગુણ.
અમાપ—માપ ન થાય એટલો, ઘણોજ (અ+માપ). સમે—
વખતે. ખરદાય—ચાકરી. દાસ—ચાકર.

અજેરો. કોઈ માણસ એવે વખતે એ ધડી પણ ચાકરી કરે-
તો તે માણસ તેનો આખી ઉમર સુધી ચાકર થઈને રહે.

ધર વિશે. ૨૨

ખૂખ—ખડુ. છાન્—શોભે. ખિરાન્—સારાં દેખાય. ચુના-
ળાં—ચુનાવાળાં. નીર—પાણી. મુડા—પોપટ. મેના—એક
નવનું પક્ષી. ખેઠકો—ખેસવાની જગા. સેજ-પલંગ, ઢોલીઓ.
ખાઠ--હોંઓળા ખાટ. ખાસી—સારી. ગલીચા—ગાલીચા.
(કીમતી ઊંચી જાતનું ઊંનનું પાથરણું). ખિછાવી—પાથરી.
ખના—સારા. જૂપતિ—પૃથ્વીપતિ, રાજ (જૂ+પતિ).

થોડે થોડે બણવા વિશે. ૨૩

ચિત્ર—છબી. ગમે તેવી રીતે—મનને ગમે તેવી રીતે. પં—
ડિત—બણેલો, હોંશીઆર માણસ. લહીઓ—સારું ને શુદ્ધ લ-
ખનાર. લેખક. નિપજ્—થાય. પંથ—રસ્તો. એધાણા—નિ-
શાન. કાયર થઈ—કંટાળી જઈ. ખર—ગધિડો. પાણુ—પથરા.
છેદાય છે—કપાય છે.

૧ લો દો. બણતાં બણતાં પંડિત થાય ને લખતાં લખતાં લ-

હીઓ થાય અને ચાર ચાર ગાઉ રોજ ચાલીએ તો લાંબો ર-
સ્તો હોય તોપણ તે કપાય.

કળે દો. કુત્રા ઉપર જે પાકા કાળા, ને કઠણ પથરા તે દો-
રડાના ધસારા પડ્યાથી (ધીરેધીરે) ધસાયછે એ દાખલો લે-
વો, (એટલે એવા પથરા પણ દોરડાયા ધીમે ધીમે ધસાયછે તો
ધીમે ધીમે વિદ્યા પણ આવડશે).

મુખાઈ વિશે. ૨૪

વિચારે—વિચાર. સાર—સારું. અસાર—સારું નહીં તે,
નકારું(અ+ સાર). ઉર—મન. જન—માણસ અભિમાન—
અહંકાર, ગર્વ. અપાર—જેનો પાર નહીં તે, અણુજ(અ+ પાર).
જગમાં—જગતમાં. સરદાર—ઉપરી. વડી—મોટી. બકતો—
કહેતો. રાય—રાજ.

૧ લો દો. મુરખને માથે કાંઈ ચીંઘડાંની નિશાની નથી હોતી.
પણ જેને સારા નકારાનો વિચાર નહીં તેજ માણસ મુ-
રખ જાણવો.

ભાઈ બેન વિશે. ૨૫

બેન—આસંમ, નિરાત. ઘટે—ઓછી થાય. નિંદે—નિંદા ક-
ર, વખોડે. બળવંતો=બળવંત, (કેમકે સંબોધનછે). જોરાવર.
લશ—જગાર. સદા—રોજ. કદીએ—કોઈ દિવસે પણ. કણેશ—
કણ્ઠઓ. હજતાં મળતાં—એક પીળને મળીને ચાલતાં. કોય
—કોઈ. માતા—મા.

સર્વ વ્યાપક ઇશ્વર વિશે. ૨૬

વ્યાપક—રહેલો, વસેલો. આભાસ—દેખાવું. અંતર—મન.
આસ—ખેતરમાં વાવતાં જે એ ઓળ વચે જગા રહેછે તે. વિ-
સ્થપતિ—દુનીઆનો ધણી, પરમેશ્વર (વિસ્વ+પતિ). વાસ—
રેઠાણુ. ભાંમાં—ભાયમાં. ભાંયર—ભાંયરામાં. ઘાટ—વિચાર,
કરાવ. તાત—બાપ. જગનોતાત—જગતનો બાપ, પરમેશ્વર.
કણી—રજ. જગત્તા—જગતનો કરનાર, (જગ+કર્તા) ઇશ્વર.
કામ—ઠેકાણું કયાંએ—કુહીંએ.

૧ જો. આપણી આસપાસ, આકાશમાં ને ધાસ અને આ-
સમાં પણ પરમેશ્વરછે એવું મનમાં જણાયછે.

૨ જો. જમીનની અંદર ભાંયરામાં પેસીને કાંધ વાત કરીએ
કે મનમાં કાંધ વિચાર કરીએ તો તે પણ પરમેશ્વર જાણે.

૩ જો. એક રજકણુ જેટલું સુકવાને પણ પરમેશ્વર વિનાની
આણી જગા ખોળીએ તો તે ન મળે (કેમકે પરમેશ્વર બંધે).

છોકરની શિખામણ. ૨૭

સુખે—સુખથી, નિરાંતથી. શિખ—શિખામણ. શિક્ષા—
શિખામણ. બેદ—મરમ, હાની મતલબ. અંતર—મનમાં. કુ-
ડી—નકારી. ફડી—સારી. તણો—નો, હીનો પ્રત્ય છે. (તણો
કેરો એ હીના, ને થકી પાંચમીનો, વિશે સાતમીનો, એવા
પ્રત્યયો ધણુંકરીને કવિતામાંજ વપરાય છે.) ઠાલો—નકામો.
તણે—હીડો. ખડેણું—રહેણું. છજે—છજકરીને. કજે—કજા.

(કુટિત) કરીને. છુપાવે—છાનુંરાજે. આજ—તોહોમત. પળી-નો—પળીઆનો, માણસ ધરડાં યાચ છે ત્યારે ને ધોળા વાળ આવે છે તે.

૧૧ મી ઓળ—પછી જ્યાં સુધી પળીઆં આવે ત્યાં સુધી ગળીનો ડાઘ પડેલો મટે નહીં (મતલબ કે છળ કરવાથી આ-ખરૂં ગઈ તે પાછી ન આવે. (કાળી ઘીલી ચોટી તે ચોટી).

ચોથી ચોપડી.

પરમેશ્વરની પ્રાર્થના. ૨૮

સૂરજ્યો.—કર્યો. સંસાર—દુનિઆ. ચોલીતા—સારા દેખાય એવા. સોમ (સં)—ચંદ્ર. રચા—કર્યા. જોમ—જોર. પ્રાણી—જીવ-વાળાં. અદકી—વધારે. દાતાર—આપનાર. દાતાઉપરથી. પરિતાપ (સં)—દુખ (પરી+તાપ). કુમતિ (સં)—નકારી બુદ્ધી (કુ+મતિ). કર્ણુ (સં)—દયા. કષ્ટ (સં)—દુખ.

રજો. સારા ચળકતા તારા, સૂરજ ને ચંદ્ર એ બધા તે બ-નાવ્યા છે ને તું જન્મરો છે.

ડજો. અમને વધારે જ્ઞાન ને ગુણનો આપનાર તું છે એ તારો ઉપકાર પાપી માણસ હોય તે બુલે.

ટથો. હે પરમેશ્વર અમારા ઉપર દયા કરીને અમારા કલેશ, કંકાસ, પાપ, દુઃખ ને નકારી બુદ્ધિએ કાપીને સુખ આપ.

ભોજન ૧ વિશે. ૨૯.

ભોજન (સં)—જમણું. વર્ણન (સં)—વાત, હકિકત.
સુણજ્ઞે—સાંભળજ્ઞે. તણી—ની. અતિ (સં)—ધણું. વડાંપાપડ
= વડાપાપડ—મોટાપાપડ. મુંદર (સં)—સારી. પૂરણપોળી—પૂર—
ણવાળી રોટલી, (કોઈ વેડમી પણ કહે છે.)

કચોરી—વેડમીની પેડે માંહે પૂરણ ધાલી પૂરી જેવડી વણી
ને તળી કહાડે છે.

નકારા નિશાળીઆ વિશે. ૩૦

ગુરુજી—મહેતાજી. સમીસાંજ—દીવાવખત, સંધ્યાકાળ. પા
(સં)—પગ. ધુજે—ધરધરે, કંપે. બવારો—બકારો, બકબક.
બલી—સેહેલી, (પરો અર્થ સારી છે). પોધી—ઓપડી. ગ-
વાળો—સાસરે બધા જવાનો બચકો. લેખીએ—ગણીએ. વડી
—ધણી (પરો અર્થ મોટી). વળે—વળગે. સંગ—સોબત. ઠા-
ળો—ઢોડીદો. આરો—છેડો. આડપાસે—આડીબાજુએ. ક-
ર્મકુટ્યો—કર્મકુટેલો, (કર્મ ન કુટ્યો.) અભાગીઓ, પ્રકાશ—ખ-
તાવે. પુત્ર—છોકરો. ખારો—વહાલો. ઠોઠ—મૂરખ. ઠાલો—
ખાલી. (વિદ્યાથી). અતિથે—ધણી. ચિંતા—ફિકર.

નવમીઓજ—તેને સારી રીતે જોડણી કરતાં આવડે નહીં
ને મનમાં ફિકર ન રાખે તેથી ધણી બુલો કરે.

૧ બામુદી વગેરે કેમ થાય છે તે જાણવું હોયતો પાકશાસ્ત્ર
જોવું અથવા જાણતા હોયતો મહેતાજીએ જોકરાંને શિખવવું.

૧૪ મી ઓળ—જેમ ઘેલી બચકો (જેઆબું તે ભરીને) મોટો કરે તેમ (નકારો નિશાળીઓ મોટું દફતર કરે).

૨૧ મી ઓળ—ખીજ સાથે બઢે ને વઢે, ને કાંતો આડી બાજુએ પડે ને પછી પોતાનું અરૂં રૂપ બતાવે, (ગાળો દે વગેરે) તેને ખરો બોલ કહીએ તોપણ ખોટો લાગે.

માખીનું બચું. ૩૧

યકી-પાંચમી વિભક્તિનો પ્રત્યય છે. પ્યારાંબચ્યાં—પ્યારા બચ્યા જોઈએ (કેમકે એક વચન છે). ઉનામણો—ઉનું પાણી મુકવાનો દેગડો. ચોટ-દાવ. બુદ્ધિબાળ—બાળક બુદ્ધિનું, થોડી બુદ્ધિનું. તતકાળ (સં)—તેજ વખત. (તત+કાળ)-વિનાશ (સં) મરી જવું, વિ જીવસર્ગ તપાડેપણું બતાવેછે. (વિ+નાશ).

પ્રાણી હોપર હેત રાખવા વિશે. ૩૨

તજ—ધુકી, જોડીદર્ષ. દમે—દુખદે. અનર્થ—કામ વિનાનું, મિગાડ (અન+અર્થ). અર્થ—કામ. મુવાળો—વાળ. બાજે—દેજે. નમેરી—દયા નહીં, નિર્દય. (ન+મેરી)

ચરણાકુળની ત્રીજીઓળ. કાંટાને સોયની થળી કરી તેમાં તે નિર્દય હાથે વતી તે પ્રાણીને ઘોચી, ઝાલી રાખે.

જગકર્તા વિશે. ૩૩

જગકર્તા—જગતનો બનાવનાર (જગ+કર્તા). પ્રોહ-મોટા. હથ-ધોડા. વાહન-જેના ઉપર બેસીને જઇએ તે. રવિ-સૂરજ. સમાજમના—વખતેવખતના. સાજ—સામાન. માનવીઓ—

માણસો. કાજ—માટે.

૭ મી ઓજ—બજવાન બજદો, ને ઘોડાને હાથીઓનાં વાહન,
તે વૈમાન જેવાં છે. ૧૧ મી ઓજ—વખતે વખતના મુખનો
સામાન (ઉપર કહ્યો તે) તે માણસો સાફ કર્યો.

માથ વિશે. ૩૪

શીંગાળી—શીંગડાંવાળી. ખડ—ધાસ. ફાટ—ચીરો. યંડ—
રાહક. બાબ્યો—દીકો. ઉપજો—યાવ.

ઈશ્વરની સ્તુતિ. ૩૫

નિર્ધન (સં)—ધન વિનાના, ગરીબ (નિર+ધન). સમર્થ
(સં)—બજવાન. સરજનહાર—બનાવનાર. અધિક—વધારે.
પ્રકાશ—દેખાવ. બારી—બારે, મોટા. ફોકલ—નકામો. જથ
છે—ધન્ય છે. સંકટ (સં)—કુખ.

૧ લો દો. હું જ્યારે શહેરમાં કે બજારમાં ફરવા નિકળું છું ત્યારે
ધણા ગરીબ લોકોને બધો સંસાર, દુખીઓ નજરે પડે છે.

૩ જો દો. ધણા જણ ભુખ્યા પેર પેર ભ્રમ છે અને હું યોગ્ય
નથી તોપણ ઇશ્વરે મને ખાવાને વધારે અંત આપ્યું છે.

જથ છે ઈ—હે બાપ તારા જથ મોટા છે.

સત્યપ્રકાશ—એ નામનું વર્તમાન આઠે દિવસે મુંબાઈમાં
નિકળતું તે હાલ રાસગોસ્તાર ભેળું ભેળી દીધું છે. તેમાં નર્મ-
દાશંકર કવિએ છપાવેલી કવિતા તે આમાં લીધી છે.

ઈશ્વરના ઉપકાર. ૩૬

મુજને—મને, કવિતામાં મને, તને તા મુજને, મુજને અ-

ને એ, તે, હું ના એહ, તેહ, હુંય, તુંય, એમ વાપરવાનો
અસહયી આત્ર છે. કેટલાએક = કેટલાક. કુંભાળ—ગરીબ. સા-
ર—સારું. વય—ઉંમર. ફૂર—ધાતકી. વચન—બોલ. વદે—
બોલે. સુકૃત—સારું કામ (સુ + કૃત).

૧લી ઓળ-બહુ માણસો રસ્તામાં ઉઘાડે શરીરે પડેલાં દેખુંદું.

મિત્રાચારી. ૩૭

પંડિત-મહેલો. પ્રણામ-નમસ્કાર. કૃશળતા-સાબળતાબળ.
આગમન-ગમન એટલે જાવું તેથી ઉત્તરુ. આવવું (આન-ગમન.)
શાંત-થંડા. મગન-પુથી. પરસ્પર-એક બીજાને (પર: + પર.)
સ્વારથ-સ્વાર્થ ઉપરથી પોતાનું કામ મતલબ (સ્વ + અર્થ.) મિ-
ત્રાચારી મૂળ ધ-મિત્રાચારીનું મૂળ એકે કેક પીવીને પાવી.

જુગારી છોકરા વિશે. * ૩૮

છોકર-છકી ગએલું. ઠોકરો-ઠોકરનું બહુવચન ઠેસો. કપુત—
નકારો છોકરો (ક + પુત.) ગમાર—મૂરખ. ગોઠીઆ—દો-
સ્તદાર. પોઠાય—અથડાય. પોઠીઓ—આપણો. ફરચુણ—
નકારા ચુણ (ફર + ચુણ.) હાણ-નુકસાન. સહી-નકી. મનખો—
મનુષ્યની દેહ, આવતાર. એળે—નકામો.

કેક. ૩૯

વિસ્વાસ-બરોસો. કાજ-કામ. (સં કાર્ય ઉપરથી). ઉચરે—
બોલે. શીર (સં)—માથે. જાંતિ—થક. મનુષ્ય (સં)—મા-
ણસ. કીર્તિવંત (સં)—નામવાળું (કીર્તિ + વંત). રોષ—રીસ.

રેત—પુર. જળ—પાણી.

કેફ વિશે શિખામણ. ૪૦

પીજીએ—પીએ. કીજીએ—કરીએ. વડાઈ—માટાઈ. વ-
સો—રહેા. અથોક—થોક વિના, ખુશી (અ+થોક.) અસુખ—
સુખ નહીં તે. (અ+સુખ.) પહુંછું—કહુંછું. વેણુ—બોલ.
પાંધરું—સીધું. સદા—રોજ. પ્યાર—હેત. બીચ—વચે. ની-
ચ—હલકો. કીચ—કાદવ, લપટાણી (કાઠીઆવાડમાં લપટાણી,
ટોળાણી વગેરે જાતના આણી આણો વગેરે લગાડી બોલે છે.)
કાયા—શરીર. ગર્થ—પૈસા. નિર્ભજ—(સં)લાજ વિનાની (નિ-
ર+જજ). શીર (સં)—માથે.

‘કેજી’ એાળ. કેફમાં કુશીએ સ્વાદ નથી એવું વિચારજો.

માણસ ઊપર હેત રાખવા વિશે. ૪૧

બાઈ—સ્ત્રી. સાહી—રાખી, પકડી. સદાઈ—રોજ. સજજ-
નાઈ—માણસાઈ. વાસના—સુવાસ. વચન—બોલ. સુખદાઈ—
સુખ આપનાર (સુખ+દાઈ). દ્વેશ—પાર, વેર.

અર્થ—હું માણસો તમે સૌની સાથે બાઈ બેનની પેઠે સંપી-
ને ચાલો, અને હુઆઈ, ઠગાઈ ને શત્રુતાઈ ન રાખતાં બધાને
પોતાના મિત્ર પ્રમાણે ગણી મીઠાં વચનથી બોલાવો કે સારા
લોકોમાં માન મળે ને સુખી યાઓ.

અટકચાળો જીવો. ૪૨

અડપલો—અડપલું કરે એવો. અટકચાળો. જંબી—ઝડપી.

સાન—સમજાણુ. આનંદ(સં)—ખુશી. ખાડાળાં—ખાડાવાળાં
ધૂમ-ધૂમ દેખને. સોરખકોર-પોકાર, ખુમ પાડતી. તપખીર-સુંઘ-
વાની તમાકુ. ધીર-હીમત. ડારો-ધમકી. હાણુ-નુકશાન. વસ્ત્રાં
-કપરાં. ઘાટ વાળ્યો-કોષ કર્યો. ઘાટ ન ધડ્યો-કામ ન કર્યું.

હમા દોહરાથી. જમ ચોળે તેમ ચોગણો આંખે આંધળો થા-
ય. પછી ડોસે દીકરાને ને ચસ્માના ચુરાને દીઠા(માલખ કે ડોસે
ચસ્માના ચુરા દીઠા ને છોકરાને દીઠો.) પછી ડોસે ધમકી આ-
પીને કહ્યું કે હસવું કરતાં હાણુ થઈ માટે જીવા તું એજ દાવનો છે.

રૂપાઓનું વર્ણન ૪૩

શીતળ—ઘઠો. તેલ ધરે—તેલ ચોપડે, શીઆળમાં શરીર
ફાટી ન જાય માટે. તંબોળ-પાન. તનમાં-શરીરમાં. સરોવર—
મોટુંતળાવ. વનસ્પતિ—ઝાડછોડ વગેરે. વણુતોજ—તોલ ન
થાય એટલો(વણુ+તોજ). આસું(અ)—સારું. કુઆકુખ—છકછ-
કાં, જળપાનથી બરેલી. મનાર—એક રાગછે. એતીકાર—એ-
એતીકરનાર (એતી+કાર). ચાખડીઓ—પાવડીઓ.

૪થી ઓળ—દિવસ ઘટે ને રાત ધણી મોટી થાય.

૭મી ઓળ—હોજ, કુવારા ને ખાગસારા લાગે, તેમજ ચં-
દન ને પંખા પણ વહાલા લાગે.

સંપ વિશે. ૪૪

સંવત—વિક્રમનો શક. ત્રેપત=ખાવત જોઈએ. તખ—ગાદી.
મંત્રી-વજીર. રૂચિ—ઈચ્છા. વિખ—ઝેર, (સં) વિષ ઉપરથી પતો

ખ થયો, શાહ(અ) — પાદશાહ, રાજા. શાહનદા (અ) — (શાહ + નદા) પાદશાહથી જન્મિલા, પાદશાહના છોકરા. અખ — આંખ, (સં) અક્ષુ ઉપરથી. સંપન્ને — સાંપડે. નૃપ(સં) — રાજા, નરપતિ (નૃ + પ). કુંવર — રાજા કુંવર, કુંવર. હણ્યો — માર્યો. નિજ — પોતાના. જાતે — ભાઈએ. પ્રધાને હણી = પ્રધાને હણ્યો. પિતૃ — માપ. સેવતે — સેવતાં. આદિક — વગેરે.

લો છપો — સંવત ૧૩૫૨ સાલ હતી ત્યારે દીલીની ગાદી ઉપર અક્ષાઉદ્દીન ખેડો તેનો વજીર મલિક કાકુર તેણે રાજ કરવાની ઇચ્છા કરીને જેર દહ પાદશાહને માર્યો, ને પાદશાહના છોકરાની આંખો ફોડી; પણ એક મહિનોને પાંચ દહાડા રાજ કરી ભુંડી રીતે મરાયો. માટે જરૂર વિચાર કરીનેજીઓ કે સંપ તજોતો સુખ સાંપડે નહીં.

સોભને સંતોશ વિશે. ૪૫

કાર — વહેવાર. મરનદા (સં) મર્યાદા ઉપરથી — જાજ, આખ — ૩. પ્રૌઢી — મોટી. લક્ષણ — આલ, સારી ટેવ. પોષાય — માન પામ. સમૃદ્ધ — મૂળ સુધાં (સ + મૂળ.) થળ — થળો. એ લોક — આલોક, ને મુલા પછીના પરલોક. મોહ — મન ભગદ જવું. થોડાને ધણું ને ધણાને થોડું સમજવું, યથાર્થ ન સમજવું. ક્ષોભ (સં) — દીનગીરી. દોષ (સં) — અવયુલ. સંતોષ — ને મળે તેમાં સુખ માનવું તે. વપુવાન — શરીરવાળો. નુન્ય — ખોટ. પુરણ — પૂરું. મહિપતિ (સં) — પૃથ્વીનો ધણી, રાજા. સંતોષીને

એ છે = સંતોષીનો એ છે. ગર્થ—પૈસો.

૮ મી ઓળ. બે લોકમાં પુરાડે એવા લાભ છે. પણ લોકો તેમાં મોઢી જાય છે એ મોઢી દીલગીરી છે.

૧૨ મી ઓળ. સંતોષી શબ્દનો અર્થ એ છે કે તે ગાંડો થઇને નાણું શોધે નહીં.

અમદાવાદના બદ્ધ વિશે. ૪૬

બદ્ધ-કલ્યાણ. ભયંકાર = ભયકાર-ખીક પમાડે એવું (ભય + કાર.) કૃત-કામ. ભયંકાર = ભયકાર. જથ-આખર. (સં. ચયઉપરથી). પેખ-જો. અમૂલ્ય-જોની કીમત ન થાય તે, બહુજી કીમતી (અ + મૂલ્ય). સ્કુલ-(અંગ્રેજી)-નિશાળ. સેહેજ-સેહેલા. સામગ્રી-સામાન. મનરંજ-મન રાજી થાય એવા, (મન + રંજ). તેવો છે કારજ = કેવો છે કારંજ. ૧ કારંજ (કા)-કુવારો, ત્રણ દરજ્જા અને બદ્ધ વચેની જગા કે જોમાં શાક તરકારી વગેરે મળે છે તે. ચઢતે પોહોરે-સવારમાં. ચોકમાં-કારંજના ચોકમાં, (માણુક ચોકમાં નહીં ત્યાં તો દરરોજ સાંજે ભરાય છે.) ઠરવાનું-રાજી રહેવાનું. દેખતાં = દેખતાં. ધુખવાળાં-મોંવાળાં (ધુખ + વાળાં.)

૧ લો દો. બદ્ધનો અર્થ સૌથી સારું છે, એવું બધો સંસાર

૧ કારંજ-કુવારો. પાદશાહી વખતમાં કુવારો હતો ને તે નામ આજે પણ રહીને ત્યાં થએલા બંગલાને પણ કારંજનો બંગલો કહે છે.

ભણેછે, તોપણ કથી કાળાથથી ભદ્ર બિહામણું દેખાયછે?

૨ જો. કાળા મોંવાળા (દેખીતાં કાળાં મોં વાળા તો હોય કે નહીં પણ કાળાં કામ કરવાથી થએલા) ને કાળાં કામ કરનાર (ચોર વગેરે કેદી) વસે છે તે કારણની કાળાથથી ભદ્ર બિહામણું દેખાય છે. ૧

૩ જો. જેની આખર ફુનીઆમાં ઘણી હોય એવા માણસોથી ભરેલી ઉજળી પુસ્તક શાળા તું જો.

૪ થો-કાચા કાચ જેવા છોકરા ભણવાથી અમૂલ્ય રત્ન થાય ને પછી તે મોટા દરજ્જાવાળા થયાથી ઘણો પગાર પામે.

૫ મો. સ્વર્ગ, નર્ક ને આ લોકના સંહેલાઈથી મળવાનાં ત્રણ રસ્તાં છે તે આ ત્રણ દરવાજા જુઓ. (ભક્તિ સ્વર્ગ, પાપ નર્ક, ને સાંઝે કામ એ આ લોકમાં સુખ મેળવવાના રસ્તા છે તેના ત્રણ દરવાજા એટલે ભક્તિનો તે દેવસ્થાનનો અને નદીએ નહાવાનો; લાંચોઆ ને જુઠી સાહેલી પુરનારા પણ એ રસ્તે જાય છે તે નર્કનો રસ્તો (કેદખાતું); ને આ લોકનો સ્કૂલ ને, પુસ્તક-શાળાનો અને દાદ મેળવવા અરજી કરવાનો તે જુઓ. મતલબ કે અમદાવાદમાં ત્રણ દરવાજા છે તેને સ્વર્ગ નર્ક, ને આ લોકમાં જવાના જે ત્રણ દરવાજા તેની ઉપમા આપો છે.

૬ ઠો. જ્યાં સુખની અને મન રાજ થાય એવી સામગ્રી મળે તેવો આ કારંજ જો.

૧ આવી કથના કરે તેને ઉત્તેજ...

૭ ઓ. થકવારે આડેકાણે સારી શોભા થાય છે (ચુસ્તરી બરાબ છે તે).

કોઈને હલકો ન ગણવો. ૪૭

પ્રજા—રૈયત. કુટુંબી—કુટુંબના. પરિવાર—છોકરાં છૈયાં.
ધનહીણ—ધનાવગરના (ધન+હીણ.) ધનવાન—પૈસાદાર.
(ધન+વાન). સમાન—સરખા.

૧જો દોહરો. આ સધળો સંસાર પરમેશ્વરની પ્રજા છે અને આપણે એક બાપની પ્રજા ને એક કુટુંબી છીએ (મમતાથી કે આપણે બધા સગા ભાઈઓ જેવા છીએ.

૨જો દોહરો. કોઈ કાળાને ગોરા, ને કોઈ ધનવાળા ને કોઈ ધન વગરના છે, પણ કોઈને હલકો કહેવા નહીં. પણ બધા એક સરખા છે.

અવગુણને બદલે ગુણ.

અવગુણ—ગુણ નહીં તે (અવ+ગુણ.) અભ્યાસ(સં)માહવરો.
સુવાસ—સારી ગંધ(સુ+વાસ.) કાળ—રીસ. આળ—ગોહમત.
અસાની—અકલ વગરનું(અ+સાની). દયાળ—દયાવાળુ.

૩જો દોહરો. સાગ માણસની જેવે એજ છે કે તે અવગુણ ઉપર પણ ગુણ કરે જેમ, સુખકને સખત્રાવીએ(બાળવા રૂપી અવગુણ કરીએ)નોપણ તે સુગંધ આપે છે.

૪થો દોહરો. નાનું છોકરું વાળ ખેંચે પણ રીસ ચડતી નથી તેમ અસાની માણસ રૂપી બાળક આપણને નુકસાન કરે તો પણ મનમાં દયાળુ થવું. (રીસ ન કરવી).

પાંચમી ઓપડી.

અખાના છપા. ૪૮

અખા કવિએ ઓપાઈના છ ચરણ કરીને તેનું નામ છપો આપ્યો છે. કેમકે છપો એટલે છ પગ અથવા છ ચરણ વાળું કારજ—કામ. (સં) કાર્ય ઉપરથી, ૨ યજુદા પડી ય નો અ-પલંચનાં (નયમ પ્રમાણે જ થયો). બક્ષકરે—ખાચ. મિથ્યા (સં) —નકાનું. પલકે—પલકમાં, (સં) પણ ઉપરથી ધડીનો સાકમો ભાગ. ખનીઆ—ખ-યા, જોડાઅક્ષર છુટો પાડવાનો ગણુ માત્રા વગેરે મેળવવા ચાલ પડ્યો છે. જેમ કરચું, આબું, લખ્યું ઈ. ના કરીયું, આવીયું, લખીયું ઈ. લખે છે. રિધસિધ (સં) રિધિ, સિધિ ઉપરથી. રિધિ—દોલત. સિધિ—મનમાં ધારેલી વાત થાય તે. ચાલતાં રેત = ચાવતાં રેત. વના—સામેલા. ફના (અ)—નાશ. ઓહુંપાત્ર—હલકા મનવાળો, હલકી છુદિવાળો.

૧૨મી. ઓળ—અજો કેહે છે કે માયાએવી રીતે ફળેત કરે છે કે તે મોંમાં નાખતાં ખાંડ જેવી માગે છે, પણ ચાવતાં રેત જેવી લાગે છે. (મતનમ કે માયા પેટેલી ગળી લાગે છે પણ ચાવતાં ડવી માલમ પડે છે).

માણી ઉપર દયા રાખવા વિશે. ૪૯

પોંડ—શરીર. આપડો—આપણો. મદાંધ (સં)—અહંકાર-માં આધિજો, (મદ+અંધ). અવેવ (સં) અવયવ ઉપરથી—શરીરનામામ. લગીરતા—લગાડે ભાગના અવેવ. અર્હું (સં)—પગ

ધોબ—ધબદિધને. વિશેષ (સં)—વધારે. વર્ણુવા (સં)—કહેા.
 ધાતની—મારવાની. દીધિલું —દીધિલ ઉપરથી. કાઠીઆવાડમાં
 કરેલું આપેલું વગેરે । કરેલ, આપેલ વગેરે બોલે છે. વેદના
 (સં)—દુઃખ . પિઠાણીને—જાણીને. પાય—પગ. ઓડીને—
 ખાડો કરીને તેનું ટુંકામાં રૂપ કરીને વાપરુંછે પણ વાતચીતમાં
 એમ વપરાતું નથી.

ચોથીટુક. આપણો ને એનો બનાવનાર એકછે તેમ તેની
 ઉદારતાને ખ્યાર તેને પણ મળેલો છે માટે પરમેશ્વરનું આપેલું
 સુખ ભોગવીને બલે કરે હરે.

વિચારી બોલવા વિશે. પ૦

સુવાક્ય—સારૂં વાક્ય, (સુ+વાક્ય). સદૈવ (સં)—હમે-
 શાંજ (સદા+એવ). વાધિ—વધિ ઉપરથી. કુવાક્ય—નહારૂં
 વાક્ય, (કુ+વાક્ય). લાધિ—મળે. ઉચાર—બોલ. વિષ-દુનીઆ.
 રાજકુમાર-રાજાનો છોકરા, (રાજ+કુમાર). અમૃત્ય-કીમત નહીં
 થાય એવું, (અ+મૃત્ય). મૂલ-કીમત. માનવી—માણસ.
 વેણુ-બોલ. વિમાસથો-પસ્તાથો. હેદ-કાપ. હોયજતો =હોય.
 જતો, -જતો હોય. હડાકો =હડાકો-દોડ્યો. વણથે-બગડથે.

ઢમીઓળ, માણસો સારૂં નહારૂં માન કે અપમાન પામેછે.

કળે કે માણસો પોમરને ધેર પાળેછે, ને ધુડને માળામાં
 પણ સુખે સુવા દેતા નથી ? એ બોલવાનુંજ કારણછે એમ

૧ હિંદુઓ એવું માને છે કે ધુડ, હોણા વગેરે જના ધર

જાણીને હે બાઈ વિચાર કરીને વાણી ખોલ.

૧મો છંદ. ૨ માણસ મોઢેયા ને ખાલ ખોલ્યા તે ફરીયા જેમ ધુકેલું ગળાતું નથી તેમ ગળાતા નથી ને પરતાશો એવું નુકશાન થશે માટે વિચારીને વાણી ખોલ.

૩મો છંદ. છરાનો કાપ પડ્યો હોય તેનો ઉપાય સુજે, પણ કુવા કુપનો કાપ કદી રૂઝાય નહીં. જેમ કાચની કોઠી કાણી મટે નહીં તેમ.

૮મો છંદ. સારો કે નહારો તોપનો બડાકો હવામાં જતો હોય તેને અટકાવી શકાય નહીં, તેમ બડાકા રૂપી વાણીનો સારો નહારો ખોલ નિકળ્યો તે અટકાવી શકાવાનો નહીં. માટે હે બાઈ વિચારીને વાણી ખોલો.

માનો ગુણ. ૫૧

પુત્ર—છોકરો. પોઠી—મુઠ્ઠ. કડું—કડવું. એનું વિશિષ્ટ ઓસડ તે અક્ષર વધી જાય માટે આવ્યું નથી. તાજું—તરતનું. આજું—આજાનું, આજ ઉપરથી. મને—મારે માટે. ખમા—(સં) ક્ષમા. ઉપરથી, માફ કરવું. વાણી આણી એમ નથી ખોલાતું પણ વાણી ખોલી એમ વપરાય છે. પ્રેમ—હેત. જુકિત—રીત, (સં) કુકિત ઉપરથી, યનો જ થયો છે. કુકિત(સં)—મુવા પછી મુખ. પાપે—પાપપણ (પાપ+એ). આકરી—કઠણ. દાસ—ચાકર. સાકું—મદલો. દેવતા દેવ—દેવ (સૂર્યચંદ્ર વગેરે) ને દેવ,

ઉપર ખોલે, તેને નુકશાન થાય માટે તેને આરીને કાઢી કાઢે છે. પણ તે વેગમ છે.

પરમેશ્વર. દાતા—આપનાર. સમો—વખત. પાડે—માટે.
ગણિતે—હિસાબમાં.

૫ મી દુક—જેથી તાપને પાપ મટે ને માક્ષ મળે એવી પર-
મેશ્વરની ભક્તિ કરવાની રીત કોણ શિખવતું.

જળે માછલીનું ધ—જેમ જળ સાથે માછલીનું હેત જડ્યું
છે તેમ (જળને માછલી જે જુદાં પડે તો માછલી મરી જાય).

અરે એ બધું ધિ—કહણ ને અમુલી ચાકરી જે મેં લીધી તે એ
બધું સાંઝું શું બુદ્ધી જમીશ? સદા ચાકર થઈને બદલો વાળી આપીશ.

અરે દેવતા ધિ—અરે પરમેશ્વર મને મારી મા જેવા બુલ્લ
કરે તેનો બદલો વાળવાનો વખત તું મને હમેશાં આપજે.

શામળભટ્ટની સમસ્યા. પર

ઉત્તમ—સૌથી સારો. જામો નરજાતિ, તેણે પેહરનાર નરને
ગળ્યો એટલે ઠાંક્યો તેથી ગળાનારનું શરીર શોભે ને તે પેહરે
પણો ઉમદા માણસ જણાય. ઉત્તમ કુલ(દુધ)થી ઉપજીને, એનો
બાપ હોં, સિનો બાપ દુધ, તેની સાથે વિવાહ કર્યો (એટલે
દુધમાં છાશ નાંખી આપરકે છે તે) કાળ—કુદકા. મુગ(સં)—હ-
રણ. જાન (સં)—કુતરો. નાગ—સાપ. નિર્બળ—બળ વિનાની
(નિર+બળ). કોબ = કોયલ. તરવાર નારીજાતિ પણ નિર્બળ
નથી, કાળી છે પણ કોયલ નથી, દરમાં (આનમાં) રહે છે પણ
સાપણ નથી. પટ્ટાં = મટાં—બહુતો. મજુરો—સાંઝું બોલનાર.
પુર્વો—કેદ કર્યો. (પાંજરામાં.)

ભણું ભુકું કરવા વિશે. ૫૩

આશ—આશા. ખીજ—જેમાંથી જે વસ્તુ પેદા થાય તે તેનું ખીજ, જેમ લડાઇનું ખીજ, વિદ્યાનું ખીજ. લેશ-લગાર. મનહરનો અર્થ—દુનોઆમાં ખાર મેળવનારા મોગરાના ખીજ જેવા માણસના મીઠા ખોલછે, અને ખાર મેળવનારા કૌઅ-અના ખીજ જેવા માણસોના કડવા ખોલછે. મોગરાના ખીજમાંથી કૌઅમ કદામિ થાય નહીં, તેમ કૌઅઅના ખીજમાંથી મોગરો ન થાય, એ ઉપરથી વિચાર કરોકે જેવાં ખીજ વાલીએ તેવાંજ ઝાડ ઉગેછે, માટે ખારને ખાર પામવાનો ઉપાય આપણા હાથમાંછે; તેથી શ્લપતરામ કહેછે કે દુનીઆના ઉપર દોષ ન ચઠાવતો.

વંદન (સં)—નમસ્કાર. નિંદક—નિંદતાર. સાલસ—સારો, સદગુણી. સુણી=સુણો. વંદે—ખોષે. પડછંદા-પડખો, ખોલ્યા પાછળ તેજ સામો અવાજ થાય તે. ખોટું=ખંધું.

ઈંદ્રવિજેનો અર્થ—આપણે કોષ્ટને નમસ્કાર કરીએ તો તે નમસ્કાર કરે, આપણે કોષ્ટને નિંદીએ તો તે નિંદા કરે, સાલસ કહીએ તો સાલસ, ખંધો કહીએ તો ખંધો, ચોખો કહીએ તો ચોખો, ને ગંદા કહીએ તો તે આપણને ગંદા કહે. મતલબ કે આપણે જેવું ખોલીએ તેવુંજ સામો માણસ પણ ખોલે.

મહારાણીજીની ગરબી. ૫૪

દેડામાં—મનમાં. હર્ષ (સં)—ખુશી. કરણા(સં)—દયા. ક-

લ્યાલુ—સારું. વિધવિધ—ભાત ભાતનાં, (સં) વિધિવિધિ ઉપ-
રથી. સંહારજો—મારજો. અક્ષણ—કૃણવિનાના. (અ+કૃણ)
વિજ્યાકુંવરી—વધારે જીતવાળી, (વિ+જ્યા+કુંવરી) વિકટો-
રિયા એ અંગ્રેજી શબ્દનો અર્થ. વિજય—(વિ+જય) વધારે
જય. જગતપતિપણા જોગ—કુતીઆના ધણીપણા બાયક (જગ-
ત+પતિ). અખુટ—ખુટ નહીં એવો (અ+ખુટ). સમય—વખ-
ત. સહાય—મદદ. કૃપાનિધિ (સં)—દયાનો ઢાંડાર (કૃપા+નિધિ)
અખંડ—ખંડવિનાનો, (અ+ખંડ), આખો, હમેશ સુધી.
સોહાગ—સૌભાગ્ય ઉપરથી સારું ભાગ્ય. અથાગ—જેનો પાર
નહીં એટલો (અ+થાગ). ઉમંગ—હરખ, ખુશી. અચળ-
ચળ નહીં તે. (અ+ચળ). સુજશ(સં)—સારીઆખર(સુ+
જશ) (સુવશ ઉપરથી યનોજ ધયો). જામજો—જામવ થજો.
ગ્રંથ—પુસ્તક. દીપાવડો—દેખાવડો, શોભીતો. સદ્ગુણી—સારા
ગુણવાળી (સત+ગુણી). રાજસમાજ—રાજમંડળ (રાજ+
સમાજ). હામ—હીમત. રક્ષા—રક્ષણ. અમરવેલી—મરે નહીં
એવી વેલ અટલે નાશ ન પામે એવો વેલો જેને અમરવેલ કહે-
છે તે (અ+મર+વેલી). પરિવાર—છેઆં છોકરાં. જય—જીત.

આખા જગમાં ધં—એનો ચોખો ધનસાર આખા જગ-
તમાં હમેશાં થજો.

પિતાની સેવા. ૫૫

હોડા—એકસો. છોટો—નાનો. પોથી—ખવરાવી પીવરાવી.

આભાર—ચુલુ. બલા કેમ ઈ—હે પીતાજી એ સારાચુલુ તે
હું કેમ બુલું. અંતરે—મનમાં. મુખે—મોઢે. હાજી હાજી—હા
હા. શિખાવી-શિખવાડી. બેદ—સમજલુ. અત્યંત-મૂલો લાંબો
અંત, ધણજ, (અતિ+અંત). પાજી—ખાજ એટલે ડુંગળી,
ખાજ વાળો તે ખાજી. જેમ ડુંગળી ખાનારના મોંમાંથી દુર
ગંધ નિકળે છે તેમ જેના મોંમાંથી નકારા શબ્દ (દુરગંધ જેવા)
નિકળે તે પાજી. સ્નેહ—હેત. તુચ્છ—હલકી. લા'વ—લા'વો
સજ્યા—કર્યા. નિર્જતા—જેતા. નેત્ર (સં)—આંખો. નીર
(સં)—પાણી જે નિ-હસ્ત હોય ને તે ઊપસર્ગ થઇ શબ્દમાં મ-
ળે તો નિરનો અર્થ નહીં થાય, પણ ની દીર્ઘ હોય ને જુદા
શબ્દ આવે તો તેનો અર્થ પાણી થાય. આજી—આ. આની
આગળ જી ફક્ત પ્રસ મેળવવા મુકી છે. જગજાયજી—જ-
ગતનો ધણી, પરમેશ્વર (જગત+નાથજી). હયાતી—હોવાપણું.
જવતા હોવું. પિતુ—પિતાની.

૪ થી છંદ—કદી તમે કોટી દુષ્મ વેઠીને પણ મને છાતીમાં લ-
ઇને (તમ રૂપી) છત્રીયા છાયા કરી, વળી જે અંતઃકરણથી ધ-
ણો ખાજ આણ્યા, એ બન્ના આભાર તે હે પિતાજી હું કેમ બુલું?

૬ કો—હું મોટા વાંકમાં આવું તો મને રાંક જાણી દંડ દેતાં
દયા આણીને દંડ દીધો.

પુરો પાડ ઈ—તમારો એ પાડ તો પાજી છોકરો હોય તે બુલે.

૮ મો. આજ સુધી જે લા'વો લીધો ને હવે પછી જે લેઇશ

તે ગુણ તો હે પિતાજી હું આપનો ગણ્યું.

૧૦મો. હું આજ સુધી બાળકને અજાણ્યો હતો તેથી આપનો એકે ગુણ મનમાં આણ્યો નહીં; પણ આ બધું હવે હું જાણીતો થયો.

ચોરીના માલ વિશે. ૫૬

કાચોપારો—માર્યાવિતાનો. વાસાદિ—વાસીદામાં. તાલ—
રમુજ. તજતાં—છોડીદેતાં. હાથ—તરત. થોભ—અટકાવ.

૧૧મો. ચોપાઈ. અંનમાં જેવો કાચો પારો આવો, તેણું ચોરીનું ધન છે (દુઠો નીકળે). વળી જેમ કાચી હરતાલ ખાવી તેવો ચોરીનો માલ છે (એટલે તે દુઠો નીકળે). જેમ કૌઅચ અડકે ખુજળી થાય તેમ ચોરીના માલને અડતાં પણ પીડા ઉપજે છે. જેમ કોઈ માણસ જીવતી માંખ ગળે (તે પેટમાં ન રહેમણ પાછું નંખાવી બહાર નીકળે) તેમ ચોરીની લક્ષ્મી પચે નહીં. સમારેલા શાકમાં આખા (સમાર્યા વિતાનું) કોળાનું (અજાણ્યું) શાક ન થાય, તેમ વાસીદું વાળે તેમાં સામેલું (અજાણ્યું) ન જાય (અને જો જાય તો) જોવા જેવો ખેલ કહેવાય, તેવો ચોરીનો માલ છે (તે માલમ પડેલ). સાપ છહુંદરને ઝાઠામાં પકડી, ને તે ગળે તો તરત મરી જાયને છોડી દેતો તરત આંધળો થાય તેવો ચોરીનો માલ છે, એટલે રાખે તો સંતાપ ને નાંખી દે તોય સંતાપ. માળી છોડે છુટ રાખે (એટલે બગાર મોટું રાખે અથવા જવા આવવાની છુટ રાખે) તે બકડું કહાડવા જતાં છોટ પેસે. તેમજ ચોરીનો માલ આવવાની

ધરમાં છુટ રાખે તો થોડી આધ પુરતાં મોટી આધ પડે. તેની વાત કાંઈ દહાડો ને રાત છાની ન રહે. વાત વાપે ઉડી જાય, જેમ ખીલાડી (આ મોખથી આ મોખ જાય તેમ) તેનો અટકાવ કરતાં પણ અટકાવ થાય નહીં.

સપુત કપુત વિશે. ૫૭

સપુત—સારો છોકરો (સ+પુત). કપુત—નફારો છોકરો (ક+કપુત). આપ-પોતાનું. સવાઈ-સવાંગચું. કુળ—કુળનું. કલંક—ખામી. પુઠ-પાછળ. વિશ્વ-દુનીઆ. દાતા-આપનાર(ભિખારીનેઅંત). તૂર(અ)-તેજ. સકળ(સં)-બધા. બોળે-દુઆઈ. છિદ્ર(સં)—કાણું, ખામી. બોલે—ઉધાડું કરે. આધિન—તાબે. થકો—થઈને, મરજદા—અદબ,(સં) મર્યાદા ઉપરથી યનોજ થયો. બોલ બાપીકો બોળે-આપનો બોલ પાળે નહીં. ધન બાપનું ખુએ = આપનું ધન પણ ખુએ.

આધિન થકો ઈ—પારકે તાબે થઈને જે અંત આપ ને તે બાબતની લગાડે શરમ ન લાવે.

સંપ વિશે. ૫૮

મોઝાર—મહિ. સાતમી વિભક્તિનો પ્રત્યયછે તેમજ વિશે, માંચ તે ફક્ત કવિતામાંજ વપરાયછે. પેરણ—પેહરણ, પેહરવાનું. અત્ર-તોત્ર વિતાનું, ઘણુંજ, (અ+તુત્ર). મતિ—બુદ્ધિ. અબળ—બળાવનાનાં(અ+બળ). સબળ—બળવાળાં.(સ+બળ). સંપત્તિ—દોલત. જુથ—જથાબંધ.

૭મો. તાંતણો તોડવાની હિમત સૌને હોય, પણ તેનું જાડું (દોરડું કરીએ) તે કોઈ કાપી શકે નહીં.

ઝૂંડ—ઝડી, ઝાડનું ટોણું. ઝાડ ટકે છે ધ. —ઝાડ, ઝૂંડ હોય તેમાં ટકી શકે છે પણ એનહું (પવનથી) ઉડી જાય, ધુકાવે = ધકાવે. છેદે ભેદે—ભાગે કાણું કરે. નિજ—પોતાની. તરફર (સં) —ચોર. ત્રાસ—કેર. મેહ—વરસાદ. પ્રૌઠો—મોઠી. રચીએ—કરીએ.

૮મો.—છોકરા પોતાની પાસે પડેલા પથરાને શાઈરે ને કાપે છે, તેજ પથરાનો કોટ તરીએ તો ચોરની પણ ખીક ન રહે.

૧૦ મો દો. વરસાદ થાય ત્યારે તે ધુળને ધસડી જાય તેજ ધુળની મોઠી પાળ કરીએ તો તેનું તળાવ થાય (મિઠી કર્યાંથી ધુળ પાણીને આજે)

ભાગે ભજતાં ધ. —દલપતરામ કહે છે કે દુખ સુખ ભાગે પડતું ભોગવો.

ટીકા—આ કવિતાના સાતથી દશ સુધીના દોહરા સંપ કરવાથી ગમે તે કામ થઇ શકે છે તેને માટે દૃષ્ટાંતના છે, કે આની પેઠે સંપ કરીએ તો આમ લાભ થાય.

બોલ્યું પાળવા વિશે. પદ

બોલી વાળે—બોલી જાય. નરો—નરનું બહુ વચન, મા-ણસો. વેણુજવું—બોલ ન પાળવો. ઉરે—મનમાં. સત્યવાદી—સાચું બોલનાર (સત્ય + વાદી) અનાદી—અસંલની, શરૂઆત કહી ન શકાય તે (એન + આદી). લખાડી—પદનાર, બો.

હીને નહીં પાળનાર.

૩જો છંદ—નાણું જાય તો બલે, એનો હું શોક કરતો નથી,
પણ વચન ફોકટ બોલશે નહીં. હોમતથી એવો ટેક રાખો, ને
વિચારીને પળાય તેટલા બોલ બોલો.

૪થો છંદ. ધણા બાહાદુર સાચું બોલનાર સાંભળ્યાછે, કે તેઓ
વચનમાં મરી ગયા, એવી અસહની રીત છે. ને તેથી આ
જગતમાં તેમની આખર વધી માટે વિચારીને પળાય તેટ-
લા બોલ બોલો.

બસે તે ધં—જેમ બસે તે કુતરો કરડે નહીં, તેમ બખાડી
પણ બોલે તે જાણે નહીં, અકતા કરે એજ લાજ જવા જોગ
વખતે છે.

લજ્જત(સં)—લાજ. વારી—વખત. સરે—થાય. એજ અં-
ગે = એજ રંગે. —એજ રીતે. સુખ ધં—સુખ થાય કે શરીરે
દુખ ઉપજે તો પણ જે રીતે બોલો એજ રીતે રાત દાહાડો રહો.
તો લોકમાં બારે લાભ પામશો. સુતાં બિડતાં ધં—સુતાં ઉડતાં
ને ખેસતાં સાચીજ વાત કહો, ને જે પળાય એવું ન હોય
તો મોટું વચન બોલો નહીં.

બોલતાં = ખેસતાં. કોણ = કહેણ—વચન.

કષ્ટનષ્ટાષ્ટક. ૬૦

કષ્ટનષ્ટાષ્ટક(સં)—(કષ્ટ + નષ્ટ + અષ્ટક) દુખ નાશ પામે
એવાં આઠ પદની કવિતા. આનંદ—પુશી, કૃપાનાથ—દયાળુ

પણી, દયા કરનાર (કૃપા + નાથ.) તથાપિ—તોપણ. (તથા + અપિ). આપણી = આપની. કથા—વાત. વૃથા—ફોફટ. વાદ—તકરાર. શિરે—માથે.

ઠગ્ને છંદ—હે પ્રભુ સાચામાં સાચો સગો તો તુંજ છે તે સિવાય બધું જીવું છે તેની શી વાત કરું?

થાપો—સુકો. (સ્થાપો ઉપરથી). આરામ—નિરાંત, સુખ. બાપો—માપ. ટ્રેટ(સં)—મોટો. આપદા—અડચણ. શોક સિં—જી—શોકરૂપી દરીઓ. સગ્ર—જલદી, પ્રણે—નાથ કરવું, (સં) પ્રત્ય ઉપરથી. સર્વથા—સર્વ પ્રકારે. સર્વદા—રોજ. શુધ્ધ—ખ-ખર. સાગ્ય—સહાય, મદદ. વિલાપો—દુખના પોકાર. વિના આપ હું—આપ વિના આ દુખના પોકાર કોણ જાણે? માપો—માપ કરો, તોજો. વારે—મદદ. દૃષ્ટી—નજર. કળાપો—કળકળાટ. વેગ—ઝડપ.

દમો દો—મોટો વેગ લાવીને(જલદી) મારી વારે ચડો, જ્યારે તમારી દૃષ્ટી થશે ત્યારેજ શોક નાશી જશે, ને ત્યારે કોઈ પણ કંકાસથી કળાપો કેમ રહેશે?(મોટો)હો કૃપાનાથ માફ દુખ કાપો. અર્થ—કામ. ધીર—અચળ(સં રિચર ઉપરથી.)

દમો દો—આ કષ્ટનજાજકે કોઈ પ્રાણી પરમસ્થિતી પ્રાર્થના પૂ-રા પ્રેમથી કરેતો તેનાં સર્વ કામ થાય ને અચળ ઠેકાણે ઠરે

નામ વિશે. ૬૨

મહિમા—મોટામ. વિરલો—કોઈકજ, રણછોડ—દેવાઈ કો-

ડાવનાર (રણુ+છોડ). નામ ધરાવે ધૃ—રણુછોડ નામ ધરાવે
ને (તેજ) વ્યાજ બરે એ મોટી ખોડ છે.

વનિતા (સં)—સ્ત્રી. સુરજ—સુરજ. જશુ—જેવું. પેર—રાત.
દામ—પૈસો. મંગળ—શુભકારી. કલ્યાણ—બલું. દાવાનળ
(સં)—વનતોઅગ્નિ (દવ+અનળ). પન્નાણુ—પન્નાણેસો. દુખ
દાવાનળ ધૃ—દાવાનળ દુખે તો પુઠ ઉપર પન્નાણુ કરેલું. દેવ
કૃણુને ધૃ—દેવ કૃણુને રામ એ નામ હોય પણ તે થાં કામ
કરેછે તેતા કોઈ જાણે નહીં?

પનોતો—ધણાં છોકરાંવાળો. હીર—રેશમ. મૂત્ર (સં)—
સુતર. ધનપાળ—ધન સાચવનાર, કુમેરબંડારી. —ધરણી ધર
(સં)—પૃથ્વી ધરનાર, પરમેધર, (ધરણી+ધર). ગિરધર (સં)
—પર્વત ધરનાર. (ગિરિ+ધર ઉપરથી). શિખ(સં) શિક્ષા ઉ-
પરથી—શિખામણુ. પ્રતાપ—કીર્તિ. મેડક (સં)—દેડકું. નીર
—પાણી.

ટીકા. રામે એમાં “એ” છે એનો અર્થ “પણ” થાયછે.
જેમ “તમે એ આવજો તમે પણ આવજો” ધૃ.

આણુનું વર્ણન. ૬૨

વીજ(સં)—વીજળી. આણુ—ગુજરાતની ઉત્તરમાં પર્વત છે.
ગિરિરાજ(સં)—પર્વતનો રાજા, મોટો પર્વત(ગિરિ+રાજ). કુંડ
—જોગી વગેરે ધણી ધખાવતા હોય તેનો કુંડ.

૧જો—જેવો આકાશમાં વરસાદ ચઢી આવ્યો હોય તેવો ને

કુંડમાંનો દેવતા વીજળી હોય એવો પર્વતોનો રાજા આજી-
પર્વત આજે દીડો.

રજો—પુનમની સાંજના શોભીતા વખતમાં જાણે સૂર્યને ચં-
દ્ર એકંટ બન્યા હોય નેકોઈ કહે કે દેવનો હાથા જોવો(આજીપર્વ-
ત દીપેછે), એવો આજે પર્વતોનો રાજા આજી દીડો.

કરી = કદી—કદાપિ. ઝુકી—નમી. સ્વાદુ—સ્વાદ વાળો.

ઝજો. કદી ઉપર ચઢીને આંખકાડી જીએતો ઝાડના કુંડની
ઝાઝી ઝાડી ઝુકી રહી છે ને ત્યાં માગ્યો સ્વાદાદ એવો મળે,
એવો આજે પર્વતોનો રાજા દીડો. નિર્મળાં—મેલ વિનાનાં(નિ-
ર+મળાં). સુગંધી—સારી વાસ વાળો, (સુ+ગંધી). શિજો—
થંડો. એપે—સારા દેખાય.

મળે માલ ઈ—લેનારને(જોવો)લેવો હોય(તેવો)માલ મળે.

ઝમો. ત્યાંતેર ગાઉ ધેરાવાના(એ તળાવને નખી તળાવ કહે છે)
તળાવમાં અગીઆર ગામના લોક પાણી પીવા આવે છે,
પરાં—વેગળાં. જતાંવેત—જતાંમાંજ. અશાકે પરાંઈ—અશાક
મહિનામાં વેગળાં વાણાં હોય તે પાસે આવે. ટેવો—ધારો.
કુમાડો કુણીનો ઈ—જાણે તમે કુણીનો કુમાડો ધારો એવો
આજે પર્વતોનો રાજા આજી દીડો. જૈનતા—જૈન ધર્મના. આ-
જુંદા—દેવીછે. ખ્યાત—પ્રખ્યાત.

છઠી ચોપડી.

પસ્તાવાનાં કામ કરવા વિશે. ૬૩

છાવરે—ઠાંકે. છાવરે દુષ્ટતાઈ—છાની દુષ્ટતા ઠાંકે પણ તે ચોટ ને ચકલે જાય, પછી તે દુષ્ટ તોફાની પસ્તાવામાં પડે.

કુલે—કુલી જાય, જીવીકા (સં)—જેના વડે ગુજરાન ચાલે તે. થાભીને—ઉભો રહીને. જીવીકા વૃક્ષને ઈ—જેના વડે ગુજરાન ચાલે તે રૂપી ઝાડને થડે ઉભો રહીને કાપે, પછી જુ-ખ લાગે ત્યારે તેના દુખથી રડીને પસ્તાવામાં પડે.

ભાવ લેછ ઈ—બરાબર ભાવ લેછને ભગ કરીને જે ઘાટ ધડે તે ધંધો ટુંકો થાયછે. ભાએ—કહે. (સં) ભાષ્ય ઉપરથી. પેખી (સં)—જોઈ. ધડે—ધારણે. મડે—મુડે. પિતા પુત્રીઈ—તે છોકરીનેા પાપી બાપ પછીથી પસ્તાવામાં પડે. ગંધો—ગંધનું. બહુ વચન. ગુલાબજળ, અત્તર વગેરે.

કુલ પાત ઈ—કુલ, પાત, ફળ ને ગંધ તે સંભાળે નહીં તે સડી જાય. દિક્ષા (સં)—ઉપદેશ. ૧૨મા છંદ—તાજ ને તીખી બુદ્ધિ શિખા, ને ઉન્મત્તની બુદ્ધિ મુકી ને સાચી શિખા મગુ શિખી લેા એવો દક્ષપતરામનો ઉપદેશ છે,

સાહસ કામ ન કરવા વિશે. ૬૪

સાહસ—ગર વિચારું. સિર્ધપુર—પાટણની પાસે સરસ્વતિ નદી ઉપર ગામ છે. મહામતિ (સં)—મોટી બુદ્ધિ વાળો (મહા

+મતિ.) પતિવ્રતા—ધણીના કબ્બામાં રહે એવી, (સં)(પતિ + વ્રતા.) તન—છોકરો, (સં). વિવિધ—ભાત ભાતનાં. નેર—છેવર. મયા—માયા, હેત. વચું—વચે. ઉપની—ઉપજી. સજ્યા—(સં) સખા ઉપરથી, પયારી. મોટેરું—મોટું. પ્રસન્નો-થયો, (સં) પ્રસવ ઉપરથી. માનની—શ્રી, (સં). અદરી—વધારે, (સં). સુ-ત—છોકરો, (સં). જીવંતી—જીવતી(સં)ઉપરથી, શ્રી. માત્રા મે-ળવતા જીવંતી કહ્યા. ધરસૂત્ર—ધરસંસાર. રોવરાવતો—રડા-વતો. બાંધવ—બાઈ (સં. બંધુ ઉપરથી). દાવાનળ—વતનેા અગ્નિ (સં. દવ + અનળ). દિથ-તરફ, (સં). શિથ (સં)—માયું. કલ્પાંતર—(સં. કલ્પ + અંત)કળાયો, દિલગીરી. વિમાસણ—પસ્તાવો, સોરણ. દર્પ—આનંદ (સં). દૃષ્ટાંત(સં)—દાખલો.

અંગ્રેજી મહિના વિશે. ૬૫

સુખધામ (સં)—સુખનું ધામ. જાજ—જાળ(ઉરડ). અ-વર—ખીજ. ચાર છ નવ ઈ-ચોથી, છઠો, નવમો અને અ-ગીઆરમો એ મહિના ત્રીસ દિવસોના અને બાકીના એકત્રી-શા રે છે.

૧(કલ્પ + અંત)કલ્પ—જમાનો. જમાનાની આખર વખતે જોડલી દિલગીરી થાય તેડલી દિલગીરી. જળ પ્રલય કે ખીજ કારણથી પૃથ્વીનો નાશ થાય ત્યારથી તે ક્ષીને એ રીતે નાશ થાય એટલા વખતને સંસ્કૃતમાં કલ્પ અથવા શ્રદ્ધાનું વર્ષ કહે છે.

૨ કયો પણ મહિનો ડેરલી તારીખનો છે એ જાણવાની ઉ-

ખીજે જો = ખીજો જો. મૃગશિર—હરણનું માથું (મૃગ+શિર) હરણના માથાને આકારે આકાશમાં ત્રણ તારા છે. આપણા લોકો હરણોના તાગ કહે છે તે. ધશ્યી—ધશ્યુનો શક તે. પત્તો દો. ૨ હમેશાં ચોથા વરસનો (જોને ચારે ભાગ્યાથી ખાકી ન રહે તે વરસનો સૈકડા સિવાય) ખીજો મહિનો જો કહેવાય

પર કહી તે વિના ખીજી રીત આપ્રમાણે છે. આપણા હાથના પોંઆની મુઠી વાળી ઉઘી રાખી આંગળીઓના ઢેકાને તેની વચેના ખાડા ઉપર ગણાય છે એટલે જમણા હાથની ડાખી તરફના અંગુઠાની પાસેની આંગળીના ઢેકા તરફથી જમણા ખાત્રુ તરફ ગણતાં જવું; ઢેકા ને ખાડા થઈ રહે ત્યારે કરીયા જમણી તરફ ગણતાં જવું. જોડલા મહિના ઢેકા ઉપર આવે તે એકત્રીશ, ને ખાડામાં આવે તે ત્રીશ, પણ ખીજો મહિનામે માટે ઉપર કહેલી રીત યાદ રાખવી.

૨ આ કવિતામાં ૫ દોહરા પછી એક છઠ્ઠો દોહરો છે જે કવિતામાં દાખલ કર્યો નથી. પણ તેની જરૂર જણાતી તથા તે હવે પછીની આરૂપિમાં દાખલ થશે એવી આશાથી આ નીચે લખ્યો છે,

દોહરો.

પણ સૈકાના વરસમાં, અઠાવીશ ગણાય.

દર ચોથા સૈકા વિશે, આગણત્રીશ લખાય.

એટલે—સૈકાના વરસમાં (જેમ ૧૮૦૦, ૧૯૦૦ ઇ.) અઠાવીશ ગણાય પણ દર ચોથા સૈકા (જેમ ૧૬૦૦, ૨૦૦૦, ૨૪૦૦ ઇ.) માં આગણત્રીશ લખાય.

જો ઉપલો દોહરો આ કવિતામાં ઉમેરે તો છેલા દોહરાની પેહેલી દુક ઓ પ્રમાણે વાંચવી, “એકાદશ આ દોહરા” કેમ કે હવે અગીઆર દોહરા થયા.

તે આગણુત્રીશનો એમ ગણાયછે.

જીન પાંચમી એ ઈ—જીનની પાંચમી તારીખે સુરજ મૃગ-
શિર નક્ષત્ર ને નકી જઈ મળેછે. અક્ટોબરમાં આજસે ઈ—અ-
ક્ટોબરમાં વરસાદ આજસી જાય.

૮મો દો. ઇસવિસતના આંકડામાં ૫૬ મેળવીએ તો ચિક્રમ-
નો સંવત આવે, ૧ એવો વિવેક છે. સંવત—શક.

૯મો દો. એ સંવતમાંથી ૧૩૫ બાદ કરીએ તો શાલી વાહ-
નનો શક ચૈત્રમહિનાથી શરૂ થાય છે.

૧ ગુજરાતી કૃપા મહિનામાં અંગ્રેજી વર્ષ મુંડું એ જાણવાની
જરૂર હોય તો તેની રીત આ પ્રમાણે છે.

શિર્ષા છંદ.

૧૧ ૨૨ ૩૩ ૪૪ ૫૫ ૬૬ ૭૭ ૮૮ ૯૯ ૧૧૦ ૧૨૧ ૧૩૨ ૧૪૩
પા મા પા પી માં પા પી, મેં પા મા પા પી મા
૧૫૪ ૧૬૫ ૧૭૬ ૧૮૭ ૧૯૮ ૨૦૯
પી, પા મા પા મા માં સ્થાપી, ત્રેસઠાથી અઘાપી. ૧

સમજણ.

ઉપલા છંદમાં સ્થાપીની પહેલાંના દરેક “પ” (તેને કાનો
માત્રા વગેરે હોય તો પણ) તે ઠેકાણે પોષ, ને એજ પ્રામણે
“મ” ને ઠેકાણે માગશ્વર સમજવો.

સ્થાપીની પાછલા દરેક “પ” ને “મ” ઉપર ૧૧, ૨૨
એમ અગીઆર અગીઆર ચક્રતા આંકડા મુકેલા છે તે, તે
મહિનાની તિથિ સમજવી એટલે તે તિથિએ વરસાદેસે, જો ત્રી-
શ ઉપર થાય તો તેને ત્રીશ ભાગનાં જે વધે તે તિથિએ. જે

મરણનો ભય છે માટે મરણને ભજવો. ૬૬

ભોજ ભગતની કવિતા. (ચાખખા)

ચાખખા (ફા. ચાચુક ઉપરથી)—એ છંદ નથી પણ પદના રાગમાં ગાવાની કવિતા છે. ચાખખા એટલે જેમ ઘોડાને ચાખખો હોય તો પાંસરો ને બરાબર ચાલે તેમ માણસને ચલાવવાને શિખામણ રૂપી ચાખખા. ગમે તે રાગમાં ચાખખો કરી શકાય, પણ ભોજ ભગતે ઘણું કરીને એકજ રાગમાં કર્યા છે.

મંગળ—સારં, ભણું (સંસ્કૃત). ગાઈ—ગાય, (ગાવું); પ્રાસ મેળવવા ગાઈ લખ્યું છે. બંધવ—ભાઈ. અળગી—વેગળી. કંથ (સં)—ધણી. અજબ (અ)—અજબ કરે એવા. છત્રપતિ (સં)—છત્રનો ધણી, જેના ઉપર છત્ર ધરાય તે, રાજા (છત્ર-પતિ). શ્રીફળ (સં)—નાળીએર. સેજ—સુતાનો પલંગ, સખા ઉપરથી. કાટ (સં)—લાકડું. સ્નાન કરવું (સં)—નહાવું. વિસાર-વિસરી જ-

મ ૧૧૦ તો તેને ત્રીસે ભાગતાં ૨૦ વધે એટલે માથગર મહિનાની વીથમી તિથિ એટલે વદ પાંચમે.

કયું વરસ તે જાણવું હોય તો અરાડ ત્રેસઠથી શરૂ ગણવું. એટલે જે પહેલો “પ” તે અરાડ ત્રેસઠને માટે. અરાડ ત્રેસઠનું વરસ તે પોષ શુદ્ધ ૧૧ ને દિવસે. બીજો અક્ષર “મ” તે ૧૮૬૪ ને માટે, એટલે એ વરસ માગશર મહિનાની ૨૨ મી તિથિ, વિદ્ ૭મે ઇ. આ પ્રમાણે આગણીશ વરસ સુધી આગણીશ અક્ષર ચાલશે. ૧૮૮૧ સુધી. પછી ૧૮૮૨ ને માટે ફરી પહેલેથી ગણવું. તેમજ પાછલા વરસને માટે પાછલાં આગણીશ વરસનું શરૂ ગણવું. ઇ.

વું. (નામ). ગોખ (સં. ગોક્ષ ઉપરથી)—ઝરખા, ગોખના.

૩ જી આળ. બેની કહે છે કે મારો અંધવ, અને ભીડ પડે ત્યારે ભાઈ કહે છે કે મારો અંધવ.

અવગુણ વિરો. ૬૭

ગાનતાન—ગાવું ને તાન લેવો. ગુલતાન—તેમાંજ મંડ્યા રહેવું. નાદાન (ફા)—પૂરખ. વેશ—રૂપ, ધાટ. નરેશ (સં)મા-લુસનો ધણી. રાજ (નર+ધશ). શિર કેશ (સં)—માથાના વાળ (શિર+કેશ). લવલેશ (સં)—લગાર.

૧ લો દો—જોને ખાવા પીવાનુંજ ભાન હોય ને તે ગાન તાનમાં મગન રહેતો હોય અને જ્ઞાન વિના વિદ્વાનનું માન ધરતો હોય તો તે નાદાન જાણવો.

રજો. માથાના સારા વાળ કરીને રજૂનો વધારે વેષ લીધો, પણ જો લગાર પણ દેશ (તાબે) ન હોય તો એ વેષ હ-મથ સુધી ટકે નહીં.

રાજસમાજ (સં)—રાજ મંડળ (રાજ+સમાજ). પતરાજ —પતરાજી, બડાઈ. કાજ—કામ, (સં. કાર્ય ઉપરથી. તાજ (અ)—મુગટ. ખાટવા—નફો મેળવવા. કુડે—ખોટે, જુડે.

૩જોતે.—રાજ મંડળમાં આજને આજ લાજ મેળવવાને ઈચ્છી, નેપતરાજીથી કામ કરે, ને તે દગાખોરનો તો ઉપરી હોય.

જુથો. વાટમાં જઈને હાટ માંડે ને જુડે કાટસે નફો મેળવવા નેધનને માટે ઘાટ ધડે, પણ ધનને સાટે દાટ વળે (જાણવવાથી

દંડ વગેરે થાય ત્યારે). પ્રમાણ—જાણ, માન. માણસ—ભોગ-
વસી. લા'ણ—નફો, લા'વો. હાણ—નુકશાન.

પમો ડો. —જે શાણપણું રાખે નહીં તેજ અજાણ જાણવો,
ને તે માણસપણું નહીં રાખેતો તેના નફાની હાણ જાણવી. બાત
બાતધન—માખાપની બાતબાતની સારી શિખામણ માને નહીં.
જમ—રાજ. તે ઉપરથીજ કાઠીઆવાડમાંના નવાનગરના કા-
કોરને જમ કહે છે. આમ મુરખનો ધન—આ રીતે મુરખનો
રાજ હીમતથી દામ મેળવે. તજનય—જતી રહે, સુકાય. જાય
સુકાર્તિ ધન—સુકાર્તિ જતી રહે તેવી જગ્યાએ જાય. જર—વ્ય-
ભિચારી. જંજળ—જળ. કાળકાળ—મોતની કાળ.

૬મો દો. ખૂબ અદેખાઈ કરનારને વ્યભિચારીનો સરદાર એ
ખંને જણા અવતાર, સમને પાપનો બાર બારે. પણ બગારે
સાર લે નહીં,

પ્રગળ (સં)—વધારે ખળ, જોરાવર (પ્ર+ખળ). આકળ (સં)
—કળાય નહીં એટલું (અ+કળ). તન (સં)—થરીર. જૂતળ
દત્ત (સં)—પૃથ્વીના તળ ઉપર આપેલું (જૂ+તળ+દત્ત).

૧૦મો દો. હે બાળક દુરગુણ બાળજો, ને આ દુનીઆ રૂપી
જંજળથી સાચ્યે રહેજો, તો ગરીબનો દયાળ ને પાળનારો
પરમેશ્વર તારો માતની કાળ ટાળશે.

નયળ—જતાં રહે એવાં. અચળ નહીં—નાથ નહીં પામે એ-
વાં નહીં, એટલે નાથ પામે એવાં (અ+ચળ+નહીં).

૧૧મા દો. બળવાન બુદ્ધિ. કળાય નહીં એવું શરીરનું બળ અને જગ ને કળ, પૃથ્વી ઉપર જે આવે છે તે બધું દલપતરામ કહે છે કે વાદળાના જથ્થા જેવું ચપળ છે પણ અચળ નથી. (મતલબ કે તે બધું નાશવંત છે).

ધનવંતના ધર્મ વિશે. ૬૮

નિર્જંગ(સં)-પાણીવિનાનાં(નિર+જળ). નવાણુ—પાણી રા-
ખવાની જગા વાવ, કૂવા, તળાવ વગેરે. સદ્ય(સં)—જલદી. ધો-
ગી—મજબુત. નિવારો—મટાડો. જીના=જીનાં. વિશાળ—
મોટી. આદરવી—કરવી, કરવા માંડવી. ઔષધશાળા—ઔષધ
મળે એવી જગા, દવા ખાનાં, ઈસપિતાસો, (ઔષધ+શાળા).
દયા ભરીને—દયા લાવીને. ભીખારી—ભીખ માગી ખાનાર,
ભિક્ષા+અહારી=ભિક્ષારી ઉપરથી. જૂળવું—બગવું,

૫ મી.—ભીખારી જોઈને દયા લાવી, ખોલો ને રોટલી નો
કુડકો નાંખીને તેને ભીખારીને ભીખારી ન રાખો, પણ જેથી હ-
નરો હિયોગના ઉઠાવ થાય એવાં કામ કરો એ ધનના ધણી
તમારો ધર્મ છે.

૬ઠી —જેનાઅંગ ગળીને બળી ગયેલાં હોય તેવા ને આં-
ધળા કે જે ધીરજ રાખીને ધંધો કરી શકતા ન હોય તેના પા-
લનને સારું પુંજી ખરચ ખાતે ઉઘારો. શિરસ્તો—ચાલ, રીત.
રચો(સં)—કરો. ધીર(સં)—ધીરજવાન.

૭મી.—કવિની પાસે કાવ્યની કળા કરાવો ને ધીર એવું ધ-

આ જુગ સુધી નામ ધરાવો. અરે માણસ આવો વખત જડ-
વાનો નથી માટે દલપતરામ કહે છે કે સારો લાગવો લો.

જુગ (સં)—યુગ ઉપરથી. દુનીઆના એક જમાનામાં રાજ
વગેરેનો મોટો ફેરફાર થાય તેને યુગ કહે છે.

ઈશ્વર આર્થના. ૬૮

બ્રમિ = બ્ર (સં)—પૃથ્વી. ગિરિ (સં)—પર્વત. વંદુ—નમસ્કા-
ર કહે. અવિનાશ (સં)—જેનો નાશ નહીં તે, અખંડ, પરમે
શ્વર (અ + વિ + નાશ). રૂપુ = ત્રરૂ (સં)—છ ત્રરૂ છે. દર બબે
મહિને ત્રરૂ બદલાય છે. કારતગ માગશરમાં હેમંત. અને ત્યાંથી
દર બબે મહિને અનુક્રમે શિશિર, વસંત શ્રીષ્ઠ, વર્ષા ને શરદ
એ ફીતે છ ત્રરૂ છે. પર ઉપકાર ચતુરાષ્ટ્રમાં = ચતુરાષ્ટ્ર પરમા-
ર્થમાં. પરમાર્થ—સં. મોટું કામ. (પરમ + આર્થ). પરમેશ્વ(સં)
—મોટો ધણી, પરમેશ્વર. (પરમ + ઈશ્વ). ઉદેશ (સં)—મુખ્ય
મતલબ. એજ કરવ ઉદેશ—મારી પેહેલી મતલબ એજ કર કે હું
સદયુણમાં હરધડી રમું. સતનામ (સં)—સાચુંનામ (સંબોધન છે).
(સત + નામ). કરગરી કહું છું—ઓ સાચા નામ હું કરગરીને કહું છું.

ઈશ્વર સંઘળું જુએ છે.

તીક્ષ્ણ(સં)—તીણી, શીણી. ખુણ(સં કોણ ઉપરથી)—ખુણો.

૧લો. દો—હે હરિ તેં સર્વ શક્તિ ધરેલી છે. દીલ રૂપી યુક્તમાં
કે બહુ ખુણમાં વાતો બને તો પણ તું તે તીક્ષ્ણ આંખથી જુએ છે.

યુષ્ઠ (સં)—છાનું. નિહાળતો—જોતો. બાણ (સં) બાનુ ઉપ-

રથી)—સૂરજ. જખરો જગનો બાણુ—જગતનો મોટો સૂરજ,
ધધર. બાણું—બોણું, કહું. કરડાં (સં. કડ ઉપરથી)—આકરાં,
કોધી. નેણુ—આંખ, (સંસ્કૃતનયન ઉપરથી).

૪યા.—પુણ્ય પાપના જે જમે ઉધાર અહીં કર્યા હોય તે
સૌ મુત્ત પછી ધનસાક્ષમાં વંચાય છે.

ઓ=અરે. બેથરમાં—થરમ વિતાના, નિર્લજ. (બે+થરમાં) (કા.
બેથર્મ ઉપરથી). શુભનામ (સં)—સારા નામ વાળો. (શુભ+નામ)

પાપ વિચારે નહીં કદી=પાપ કરે હું નહીં કદી.

મુરખ રાજ વિશે. ૭૦

પુરી—મોટા શહેરને કહે છે, નગરી. ગંડુ—ગાંડો. પેલો—
પેહેલો. ખાટ્યો—જીત્યો, ખીજને છેતરી આવ્યો, કાઠીઆ—
વાડમાં ધણો વપરાય છે. શાહ (અ)—શહુકાર. એક વાસો
વસી જે—એક દિવસ રહીએ. ખાસો—સારો. તાજા—માતા,
નડા. તસ્કર (સં)—ચોર. દ્વાર (સં)—ખારણું. તે ઉપરથી
ખાર થયા છે. દાદ—ફરીઆદ. કાર—જગાએ. ઉચાર (સં)
—મોજ. પુરપતિ (સં)—ગામનો ધણી, રાજા. (પુર+પતિ).
ફળ—થળી ઉપર જે લોઢાનું ધારદાર પાનું હોય છે તે. જૂપ—
પૃથ્વીપતિ, રાજા. (જૂ+પ). પ્રસંગ—આગળ. અધિપતિ (સં)—
મોટો ધણી, રાજા (અધિ+પતિ). પ્રતાપ (સં)—કીર્તિ. આંચ
(સં)—કુખ. તહાંજે ધં—ત્યાં એક ગુરને એક એસો એ બે જ-
ણુ જઈ ચડયા.

નિતિના છુટક છપા. ૭૧

વિદ્યા બદમીનો મુકાબલો.

લાહ—બદમી, તળાશી—ઝોળશી. સદવિદ્યા (સં)—સાચી વિદ્યા (સત+વિદ્યા). શિરોમણી (સં)—માયાનો મણી (ગિરઃ+મણી). પામર—બિચારા. પ્રોઠા (સં)—ભોટા.

સહસા કામ વિશે.

સહસા—ઉતાવળથી, વગર વિચાર્યું. વાઘા છેવરાયા. સતવાદી—સચું ખોલનાર (સત+વાદી). જયવંતા—જયવાળા (સં. યજવંતા ઉપરથી) (જય+વંતા). પાણીઆ (સં. પાપાણુ ઉપરથી)—પથર. કૃત (સં)—કામ. મરજદ-અદ્ય (સં)મર્યાદા ઉપરથી. અચિંત (સં)—ધાર્યાવિનાનું, ઝોચીતું (અ+ચિંત).

મુઝ મળતા વિશે.

વામે સં વમન ઉપરથી)—કહાડી નાંખે. સેજ—સેહેજ. છેલી ટુકમાં જપ બસે = જપ બસે.

બીકણુ વિશે.

તાતિ—તિવ્ર, તિદલુ. ધાવ (હિં)—ધા, વાર=વારથી

જીવતાને સંબળું મળે છે.

બદ્ર(સં)—સૌથીસારું. બદ્રા—કદયાણુ વાળી સ્ત્રી. બદ્રાની વાત-માંથી આ છપો લીધોછે, તેમાં બદ્રા એના ધણીથી છુટી પડી ત્યારે એને શિખામણુ દાખલ બદ્રા દ્વીઅર્ધી શબ્દ વાપરી કહ્યું કે “જીવતો નર બદ્રા પામશે.” ટાળો કરો—મુકી દો. વિસારોદો.

વણિક વિશે.

સોતું—સાથે. સુલતાન (અ)—પાદશાહ. તુલે—તોલે. સુલતાન તુલે ધૃ—પાદશાહ બરાબર શાહ છે.

ટેવ પડી તે ટળે નહીં. ૯૨

શિલા(સં)—પથર. સ્વાન(સં)—કુતરો. શિલા સ્વાન ધૃ—કુતરાની પુછડી પથરા સાથે સાંધીને. અઢાર અં વિશેષણનું વિશેષ્ય અંગછે. (જૂ+તળ) પૃથ્વીનું તળ, પૃથ્વી ઉપર. આ-ભ—આકાશ. બાળી—જોષ. જુઓ નાગની જાતની ધૃ—જુઓ નાગની ટેવ? એવી છે કે જો પ્રેમથી ઘેર પાળીને રાખીએ, તોપણ રીઝે તો રમ ને ખીજેતો ડસે.

પુષ્પ (સં)—ફુલ. પુંજ (સં)—ઢગલો. પુરા પુષ્પના પુંજમાં ધૃ—ફુલના ઢગલામાં હીંગ પેસે પણ હીંગને ફુલનો પાસ નહીં બેસે

પમો. કોપલાને સાજીવાળા કરી દુધમાં ધુમ્મો તોપણ તે કાળાજ હોયછે; એ કાળી જાત કોઈ દિવસ મટવાની નહીં. થાભે (સં) થંભત ઉપરથી—અંટકાવે. શાવડે=શા વડે—શા થકી.

દોઠો. પાણીનું પુર જતું હોય, તેને કહો કે, કોણ અંટકાવે? અને નેવાનું પાણી શા વડે થાભે અંટકાવે? કોઈ આળમાં આળી રાખે તો રહેશે. (કેમકે તેને નીચે ચાલવાની ટેવ છે). લધુ (સં)—નાનું. વૃક્ષ (સં)—ઝાડ. છાટાપણે—નાનપણે. કૂડી કે રૂડી

૧ ટવ બે પ્રકારની એક સ્વભાવિક ને ખીજ પડેલી. તેમ આ પાઠમાં ધણું કરીને સ્વભાવિક ટેવના દાખલા છે.

ધૃ—કુડી કે રૂડી, દુષ્ટની કે દયાળી, જેવીટેવ પાડી હોય તે ઠાળી કેમ ટળે? ક્રિયા (સં)—કામ.

દના (છંદની પેહેલી બે ટુકો ઉપજા સાથે સંબંધ રાખે છે એટલે) છાંટાપણામાંજ ક્રિયા કેળવો ને તેમાં ગુણ મળવો; નીતિ ભેગવો ને તેમાં જીવ હેળવો. (આમાં કુકત પ્રાસ મળવાવળ એક જાતના શબ્દ વાપર્યા છે).

વિદ્યા વધારવા વિશે.

મચે—મંદે. ચહો—ચાહો. શુષ્ક (સં)—ચોખ્ખી.

૧લો—ખાગમાં ઝાડનાં ઝુંડ થવાને પેહેલેથીજ પાણી ખાવાને મંડેછે તેમ જો તમે સૌનો સારો હાજ થવા આહવાતા હો-તો સુધારો થવાને સારી વિદ્યાનો વધારો કરો.

૨જો—સારી વાડ કરીને જમકુયારો કરોછો તેમ કૃપાજી થઈને નિશાળો કરાવી સર્વતા સુખનાં ખીજ વાવો.

૩જો—આવણું આવવાને દેવે દાંત કર્યા, ને માખાધ જેવા એ જ્ઞાન આપ્યું (તે જમ પાળનારા છે) તેમ જે પુરો ભણાવે તે પણ ખરો પાળનારો છે.

૫દેહો—મણેહો. જીઓ જેવડે ધૃ—જીઓ જેવડે હજારો જીવ જીવેછે. ઠોઠ—મૂર્ખ. ઠાલો—(વિદ્યાર્થી). ખાલી.

૬ઠો—જે મૂર્ખ વિદ્યા વિનાનો હશે તે ઠગાર્ધ જશે, માટે દુખમાં દુખતો દેખીને તેનો તમે હાથ ઝાલો, ને તમે પાર તરી ઉતરીને તેને ઉતારો.

ઝમા—જે લખે ને વાંચે એજ દેખતો છે (નહીં તો આં-
ધળો) ને જે બચ્ચો જાણે એજ જીમ વાળો છે (નહીંતો મુંગો).
એવો સ્ત્રી પુરુષનો ધારો જાણવો.

કદી કે—કોઈ દિવસે પણ. જન્મઆરો = જન્મ મારો. પછી
માનસે ધ્રુ—પછી આ મારો જન્મ ધીક છે એમ માનશે,
કયા—કહીને. કય સંસ્કૃત ધાતુ છે.

દમયંતી નળનો વિયોગ. ૧ ૭૪

દમયંતી—વૈદર્ભ દેશના ભીમક રાજાની છોકરી અને તે
ઉપરથી એને વૈદર્ભો પણ કહે છે. નળ—દમયંતીનો ધણી,
નૈષદ દેશના વિરથેના રાજાનો છોકરો. વૈદર્ભ દેશને હાલ કેટ-
લાએક વરાડ કહે છે, અને નૈષદ દેશને હાલ બંગાળાનો કોઈ
ભાગ કહે છે. રામગ્રી—છત્રીસ રાગમાંનો એક રાગ છે. વિ-
યોગ—જીદાઈ. વલવલે—વલખાં મારે. ભામતી (સં)—સ્ત્રી.

એકલડી—એકલી. જીમના જીમલડી, રાતના રાતલડી તેમ
એકલીના એકલડી એમ કવિતામાં કરવાનો આદ છે. રસના
(સં)—જીમ. શુદ્ધ—ખબર, ભાન. આંખડી—આંખ ઉપરથી
ચલા છે, કોઈ આંખલડી પણ વાપરે છે. નયને (સં)—આંખ.

૧ નળ દમયંતીનો આખી વાત પ્રેમાનંદ કવિએ ગુજરાતીમાં
કરેલી છે તેમાંના ૬૪ કડવામાંનાં આ બે ૩૭ ને ૩૮ માં છે.
નળ, દમયંતીને વનમાં મુકી ગયા પછી દમયંતી એકલી વનમાં
બેઠે છે ત્યાંથી આ વાત ચાલે છે.—

રૂંધેર (સં)—લોહી. શોણિત (સં)—લોહી. ગરાડ—મોટા.
 અશુધિ ઉર ધં—વાધ ખરાડા પાડે, તોપણ મન બાન વિનાનું
 છે તેથી ધડકતું નથી. ખોય—ખોહ, યુદ્ધ. રાફ—સરપનું
 મોટું દર. ધોય—ધો જનાવર. ટુકને છેડે કોઈ કોઈ શબ્દની
 આગળ “ય” યુકાય છે, જેમ જેના જેય, સદાના સદાય,
 અથવા “ય”નો અર્થ “પણ” થાય છે. પ્રીછ—ખખર. ફા-
 લુ—ફાઉડી. છીંકારેવાં—હરણ. ચીતરા—કાખરચીતરા વાધ.
 પંથ—રસ્તો. સીમળ—સીમળો. એખરો, સાદડી, શેકટી, ખોરડી,
 કંટાળી એ બધાં ઝાડ છે. ચરણે—મગે. કામની (સં)—સ્ત્રી.
 અંગથુ—અંગસાથે. રેણી (સં)—રાત. પ્રીછે—જાણે. ઉદક
 (સં)—પાણી. નિદ્રા (સં)—ઊંઘ. સુવન-સુવાનું. નૈષદ નાથ—
 નૈષદ દેશનો ધણી, નળ. (નૈષદ+નાથ). વ્યાકુળ (સં)—અ-
 કળામયુ વાળો. દેહડી—દેહ. નાથે-ધણીએ. પટકુલ (સં)—
 લુગડું. નાથે ફાડયું પટકુલ—ધણીએ લુગડું ફાડયું. એટલે જ્યારે
 એકેક વસ્ત્ર પેહેરી બંને જણ વનમાં ગયાં, આમળ જતાં બુખ
 લાગ્યાથી નળે એક બગલાની ઉપર પોતાનું લુગડું કહાડી તેને
 પકડવા નાંખ્યું તે બર્ષ બગ ઉડી ગયો, નળ પાસે ખીજું વસ્ત્ર
 ન હોવાથી દમયંતીએ પોતાનું અરધું વસ્ત્ર આપ્યું એ રીતે બંને
 જણ એક વસ્ત્ર પેહેરી ચાલ્યાં. રાત પડી ત્યાં સુઈ ગયાં, હવે ન-
 લે તો દમયંતી માછલાં ખાઈ ગઈ એવો વેદ્ય હોવાથી તેને વ-
 નમાં એકલી સુકવાનો નિધય કર્યો હતો તેથી દમયંતી ઊંધી ગયા

પછી ત્યાંથી છરી ખોળી કહાડી અડધું વચ્ચે ફાડી પોતે ચાલતો થયો, એટલે અડધું અડધું વચ્ચે ખંને પાસે રહ્યું.

ધીર—ધીરજ. બિલટ—હોંસ. બાળ—ખપર. કટ (સં) કટિ ઉપરથી)—કેડ. સાઈલ—વાધ. વૈદરભી પુછે વહાલ—વૈદરભી પુછે કે હે વહાલા નૈષદ દેશી તને વાટે મળ્યા? નૈષદ દેશી—નૈષદ દેશનો, નળ. (નૈષદ+દેશ). સાવજ વાધ વનદેવી—વનમાંની દેવી. દમયંતી. કુમ—ઝાડ. તરપતિ—ઝાડનો ધણી. (તર+પતિ) મોઢું ઝાડ. પુછ્યું જાયા કુમને ધં—મોઢા ઝાડને પુછ્યું કે તારી ગગનમાં ડાળી ગઈ છે માટે હે ઝાડના રાજા મારી વતી જોકે કહો રાજા દેખાવ છે? પુણ્ય શ્લોક—(સં) પવિત્ર કીર્તિ વાળો, ના. (પુણ્ય+શ્લોક). પરહરી—તજ. અગર—સાપની જાત છે, મોઢો સાપ. વિકાશી—પોહોળો કરો. જનુ—ઝાંગ. અધીર—ધીરજ વિનાની. (અ+ધીર). અક્ષ-આંખ, (સં) અક્ષુ બપર થી). શોષ-સુકાણુ. પારધી-શિકાર કરનારો. શ્યામા (સં)—સ્ત્રી. સાહી-મફડેલી. જુગત-જુકિત, (સં) હુકિત બપરથી. પતિ-સ્ત્રી.

વિકટોરિયા રાણી વિશે. ૭૫

દેવતા દેવ—પરમેશ્વર. તત્ત્વેવ (સં તત્ત્વેવ)—તરતજ. નવીન—નવું. તાજમાં—સુગંધમાં. બરપુર ખુબ ધં—જેના મનમાં બરપુર ચતુરાઈ બરેલી છે. કમુર—ખામી. બજ (સં)—તહારા. આજમાં—આજે. પુજ—જડા.

૩ જો—દુશ્મનમાં જ રાજી રહી, જેઓ માણસોને દુખ દે છે

ને નકાગ વિચારમાં ફરતા ફરે છે એવા ને આ સંસારમાં છે તેનો સંહાર કરનાર આ વખતમાં હે પરમેશ્વર તુંજ છે.

છગયું—છેતરયું. ખગ—કગ. ઝપટ—ખધા. ચપટ—ચપા-ટ, જમીન ખરાબર. વાજમાં—વેગમાં. શુદ્ધિ—શુદ્ધપણવા ડીયું. રિપુ—શત્રુ. નિરમૂળ—મૂળવિનાનાં. (નિર+મૂળ) નાંખો વાજ-માં=નાંખી વાજમાં. છાજ—છાપગ ઉપર ધાસ વગેરે નાંખે છે તે.

પ મો—જેમ શુદ્ધ પણવાડીઆમાં ચંદ્રનું તેજ રોજ રોજ વધતું જાય છે, તેમજ મહારાણીનું તેજ પણ તારી વડે વધતું રહે, ને શત્રુના કુળને જેમ છાજમાંના છોડવાએ મૂળ વિનાના હોય તેમ મૂળ વિનાના કરી નાંખજે.

મનોરથ—મનનુંકામ.(મન+અર્થ). સકળનો અપભ્રંશ સ-ધર્માં. જમજો—જમાવ થજો. નિર દોષ—દોષ વિનાનો, (નિર+દોષ). નિધજ—ખંસે નહીં એવો. (નિ+અજ) પ્રતિ—દરેક. જયકાર—જીત કરનારી, જી રાય એવી. (જય+કાર). ગાજ—અવાજ. રચેલ—કરેજ. કરીએ અમે છલ—એના ગુણનું ગાયન અમે લાંબે સ્વરે ગર્જનામાં કરીએ.

ગુજરાતમાં વિકટોરિયા રાણાનું રાજ સ્થપાયા વિશે. ૯૬

સંવત—વર્ષ. શુભે સંવતે ધન—શુભ સંવત ૧૯૧૫માં. ગુર્જરી

૧ પેહુલાં હિન્દુસ્તાનમાં વિભાગતની ઓનરેબલ ઇરટ ઇન્ડિયા કં પની રાજ ચલાવતી હતી, પણજયરે ૧૮૫૭માં નાના સાહેબ નો ખગવો થયો, ત્યારે તેની પાસેથી રાણાએ રાજની લગામ ખો-

—ગુજરાતની. ગુજરાતની રાજધાની અમદાવાદ. છાને—શો-
ભે. જડે રિધિ કે ધં—જેમ રિધિ કે સિધિ જડે ને જો આ-
નંદ થાય, એવો સર્વને મન આનંદ થયો. વિવાહથી પણ મોટો
વાર હોય એમ શોભે, એવું રાણીજીનું સાહે રાજ આજે થયું.

શાહીમાગ—શાહજહાંન બાદશાહનો ખંધાવેલો શહેરથી ઉ-
તારે એક ગાઉ ઉપર સાતરમતિ નદી ઉપર મેહેલ છે તે. વધામ
—વધામણી. રાણીનું રાજ થયાની જાહેરખબર. યોદ્ધ—જયો.
ઉઠી ગર્જના ધં—તોપને અવાજે ગર્જના ઉઠી.

ઓપી—શોભી. રક્ષા અક્ષરો ઓપી ધં—એમાં એટલે દી-
પ માળામાં જે અક્ષરો રચ્યા તે શોભી રક્ષા; હીમાબાર્ધ ધન્નરી-
ટ્યુટના મકાનની બારીમાં લુગડા ઉપર અંગ્રેજી God save
the queen “પરમેશ્વર રાણીનું રક્ષણ કરો” એવા મોટા
અક્ષર લખ્યા હતા “તે બહારથી જોનારને સાગ દેખાતા હતા.
રાજ મેહેલ—(રાજ + મેહેલ) રાજનો મેહેલ, પણ આ ઠેકાણે
કલેક્ટરનો ખંડો, કેમ કે અમદાવાદમાં હાલ રાજ કલેક્ટરજી કે-
હેવાય. નિતાજીવું—અક્ષિસ કરવું. કવિને નવી ધં—કવિને નવી
પામડી શાલ અક્ષિસ કરી, એટલે કલેક્ટર મીં હેડોસાહેબને હા-

તાના હાથમાં લીધી. તેની વધામણી સન ૧૮૫૭ના નવેમ્બર મા-
સની તારીખ ૧લી, સંવત ૧૯૧૫ના કારતક શુદ્ધ ૧ને રોજ અ-
મદાવાદમાં વંચામ, તે વખત દરેક ગામમાં આનંદ ઓતસવ થયો
હતો. મોટાં ગામોમાં અંગ્રેજી અમલ દારોએ જાહેર ખબર
વાંચી હતી

કે નગરથેક પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈની તરફથી રાણીના છંદ કહેવડાવી કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈને શાલ ને પાધડીનો ચિરપાવ તે સભામાં આપ્યો હતો. તક-વખત. દિસે ભણીએ દૈત્યનો ઇ-ભણે દૈત્યનો દેશ દાઝતો હોય એવું દીસે. દૈત્યનો દેશ—લંકાં. હસવનો અપઘ્વંશ ઓછવ.

આતસખાણનું વર્ણન.

આતસખાણ (દા.)—દારૂખાનાનો ખેત્ર. આતસ—અગ્નિ. ખાણ—ખેત્ર. અળગી—વેગળી, કયાં=કાં. વ્રજદેશ—ગોકુળ, મથુરાને વંદાવતની આસપાસનો મુલક. જવાળ મુખી—જેના મોંમાંથી જવાળા નિકળે તે (જવાળ+મુખી). લોચન—આંખ. ત્રિલોચન—(ત્રિ+લોચન) ત્રણ આંખવાળો, મહાદેવ કેમકે એમને ત્રણ (સૂર્ય, ચંદ્રને, અગ્નિની) આંખો કહેવાય છે. એ જ્યાં બધાં ને આંખો હોય છે ત્યાં, તે ત્રીજી અગ્નિની કપાળમાં. (મતલબ કે સૂર્ય ચંદ્ર એ બે ધધરની આંખો તો ખુબી દેખીએ છીએ તેમજ અગ્નિ પણ જાતે પ્રકાશ આપનારો ધધરની ત્રીજી આંખ કદી છે તે વસ્તુમાં છુપી રહેલો છે, પણ જ્યારે પ્રજ્વલ્ય થવાનો હોય ત્યારે પ્રગટ થાય છે, ને નાશ થાય છે. એ ઉપરથી એમ કહે છે કે પ્રજ્વલ્ય થવાનો હોય ત્યારે મહાદેવ ત્રીજી આંખ ઉઘાડે છે, નહીં તો ત્રીજી અગ્નિની આંખતે છુપી છે.

ઇંદ્રવિજયનો અર્થ.

રાજ સભાની આગળ આજની રાત વખતે આતસખાણ એ-

વી થઈકે, જાણે શેહેરથી વેગળી લંકાપુરી સળગી, ને બબકારાથી રાવણની છાપી બગી. (રામાયણમાં લખ્યું છે કે રાવણ મુવે ત્યારે તેનું તાળવું કુટી માંહેથી આગ નિકળી હતી એજ રીતે આ ઠેકાણે દારૂની માટલીમાંથી આગ નિકળી. (માટલી માથાને ઠેકાણે કદપી), અથવા કાંતો વ્રજદેશમાં દાવાનળ પ્રગટ્યો. (ભાગવતમાં લખે છે કે ક્રષ્ણ વંદ્રાવનમાં ગાયો ચારવા ગયા હતા ત્યાં વગડામાં દાવાનળ બગતો આવ્યો હતો. (દેવ અને દાવ એ બંને શબ્દનો અર્થ સંસ્કૃતમાં વન લખ્યો છે માટે દવાનળને દાવાનળ એ બંને ખરા છે). અથવા જાણે કે જ્વાળા મુખીની આગ આકાશમાં ચઢીને ગાજી નહી તો ઇશ્વરની ત્રીજી આંખ ઉમ્મડી હોય એવી ઉપમા દલપતરામ કહે છે.

મનહુર^૧ છંદનો અર્થ.

મલ્લોને ધેલો પેલો (વોહોરો) આગ બેલમાં ઉમ્મલોછે તે જુઓ, ને તેને ગોદડા વડે ગુંથી લીધેલો હોય એવું અનુમાન આવે છે (હનુમાન લંકામાં ગયો ત્યારે તેને પુછ્યું કે તારૂં મોત શાથી? ત્યારે કહ્યું કે તેજમાં બોળેલાં ગોદડાં મારે પુછડે પીંડીને સળગાવ્યાંયાં મારૂં મોત છે, તેથી તેને પુછડે ને-

૧ ટીકા. આ મનહર છંદ આતસયાજી સળગાવનાર સુલેમાનજી વોહોરા વિશે હનુમાનની ઉપમા આપી કરેલો છે, કેમકે આતસયાજીને લંકાની ઉપમા આપી છે, ને લંકાં હનુમાને બાળી હતી, માટે આ લંકાં સળગાવનાર સુલેમાનજી વોહોરાને હનુમાનની ઉપમા આપી ને બંનેને દરેક બાબતમાં સરખાવ્યા છે.

મ તેલમાં બોળેલાં ગોદડાં વીંચ્યાં હતાં (તેમજ આ વોહોરે પા-
ણીમાં બોળેલાં ગોદડાં જેવાં જડાં લુગડાં પેહેર્યાં હતાં) તેના હા-
થ દાડવાળા કાળા દેખાય છે, ને દાઢી ને મોં પણ કાળું દે-
ખાય છે. અને પાંધડીનો છિડો પછવાડે બટકતો પુછડી ખરો-
ખર છે. (હનુમાનના પણ હાથ, દાઢી ને મોં કાળું દેખાતું
હતું). તે ડેકાણે (લંકામાં અથવા આતસખાતુને ડેકાણે) સડેા
ત્રાથ પામીને નાસાનાસ કરતા હતા. પણ જેના રામજી જમાન
છે તેથી તેને આંચ લાગતી નહોતી (હનુમાનને રામે કહ્યું હતું કે
તને કશી આંચ નહીં લાગે અને આ વોહોરાને ધધરે આવરદા
આપેલી એજ ધધરની જમીનગીરી હતી). ચોથું ચરણ સેદેહું
છે.. “ત્યાં હશે હનુમાનજી કે મુક્તી સસેમાનજી” એવું કહ્યું એ
બાંતીમદલંકાર કહેવાય છે.

પંડ્યા વિશે. ૭૭

વિકટ—ખિંહામણું. વનરાજ—વનનો રાજા. (વન + રાજ). મ-
દોન્મત (સં મદ + ગિન્મત) અહંકારમાં છકી ગયેલો. મહા મદો-
ન્મત ધ૦— મોટા મદોન્મત હતો ને તે મનમાં એવું મણતો
હતો કે આ વખતે મારા જેવો બીજો કોઈ નથી. અવર-ખી-
જું. ત્રાડ-રાડ, ચીસ. પડધો—ઓલેલો બોલ સામી અફવા-
ધને ખોલાયલો. ધવની (સં)—પડધો. પ્રતિષેર—સામી અવાજ
(પ્રતિ + પેર). કેશરી-સિંહ. તરુગિરિદુઓ ધ૦—તમામ ગાડને
પર્વતમાં ફરી વળ્યો. ટીકા. ડયાને પાંચમા દોહરામાં ફરેક શબ્દ

બેવડાવીને લખ્યા છે તેમાંનો પહેલો સિંહનો બોલ છે ને ખી-
જો સામા પડશે છે.

છેત્રો દોહરો—માટ વિચારથી વચન બોલવું પણ દલપતરામ
કહે છે કે અણવિચારથી છેક છુટી જીભે એકે વચન બોલવું નહીં,
મનને ઉપદેશ. ૭૮

કઠણુ તે ઉપર કઠણુ, ને અંદરનો ભાગ કઠણુ હોય તે કઠોર
કહેવાય. ખળ—લુચ્ચો. ખળ, કઠણુ, કઠોર, ચંચળ, ચોર, ચ-
પળ એ મનનાં વિશેષણ છે. મન ખળછે, કઠણુ છે, કઠોર છે,
ચંચળ છે, ચોર છે, ને ચપળચિત વાળું છે. (એટલે કવિએ
મનની સુત્તિ કદાચીને આ વિશેષણ જોડ્યાં છે.) તેથી ચારેદિશા.
એજતું રહેછે. મુદગળ—મગદળીઓ.

ટોકા. સંસ્કૃતમાં ય હોય તેનો જ થાયછે જેમ યશના જશ,
“યમ”ના જમ, “યમુના”ના જમનાઇ.

જમ—(યમ ઉપરથી). મોત. જેમ બાલુતરનું નામ સર-
સ્વતિ ને નાણાનું નામ લક્ષ્મી તેમ મોતનું નામ યમદેવ કહેજો
છે તેના દુત વે તાવ, મરકી વગેરે રોગ. તે અંતકાળે તેડવા
આવે છે. એવું ગરૂડ પુરાણમાં પણ લખેલું છે.

૮મી ઓળ—જેમ કુળ દેખીને વાંદરો (માર આવ તો પણ)
ઝાડ પર ચઢે છે તેમજ ધોકાનો માર પડે તોપણ મન તેજ
ઠકાણેજ ચઢે છે. દ્વાર—ખારણું. પરહરતા = પરહરતાં—તજતાં
(પરિ+હરવું ઉપરથી). બવજળ-સંસારરૂપી પાણી (બવ+જળ).

છેલી દુક—પ્રીતમ કહે છે કે દગો તજતાં ને રોજ ઇંધરનું બ-
જન કરતાં તને સંસારરૂપી જળ તરતાં વાર નહોં લાગે.

સંત—સાધુ માણસ. શુદ્ધ—પવિત્ર. આવનીતળ—પૃથ્વીતળ
અથવા, પૃથ્વી ઉપર(અવની+તળ). અધ્ધઅધ્ધ—પાપનો ઓધો
(અધ+અધ). અંબાર(સં)—જથો, ભંડાર. રાશી(સં)—ઢગલો.
આકાશની રાશી તે તારાનો જથો. માલરાશી એટલે સારા ને
નકારા સેજમેજ ઢગલામાંથી લે તે. સારો વીણી કાઢાઢેલો નહોં.
જડરૂપ—હાલે ચાલે નહોં એવો (જડ+રૂપ). શિત—ઠાઠાડ.
અધ્ધઅધ્ધ ઇં—પાપના ઢગલાનો જથો કરથો. તું ઝાડ પહાડ
ઇં—તું ઝાડને પર્વતના જેવો જડ (અક્ષતની)રૂપે રહ્યો. છેલી
દુક—પ્રીતમ કહે છે કે તારે માથે મરણનો ભય જાણીને હે આ-
ણી તું ચેતી લે, સોડ તાણી શું સુધર્યો છે?

પરચુરણ છપા. ૭૬

મહા દુખ વિશે.

આજ—તોહમત. દુખ દેવું ઇં—એના બે અર્થ છે.

૧જો. ધરખાર સંબંધી કરજ હોય તે દુખ. ૨જો. ધરખટ
લો દુખ દેતો હોય તે દુખ. અણુભેપદ—ખીક વિનાની પદવી
(અણુ+ભય+પદ). ખ્યાત—ખ્યાતિઉપરથી, કીર્તિ, વખાણ.
દશદિશે—દશદિશાએ, ચાર ખાણુ+ચાર ખુણા+ઉપર ને નીચે
એ દશ દિશા. બધુ—નાનો. જથે—યથ ઉપરથી. જથવડે,
કીર્તિ વડે. વિમળ—મિશ્રવિના, ઓખા.(વિ+મળ). પરકાળે—

પારકાને કામે (પર+કાન્). માણીઓ—જીવ. જશ વિમળ
ધૃ—જશવડે જેનો નિર્મળ ગુણ લોકોએ જાણ્યો.

પસ્તાવા વિશે.

વણુરત-રતવિના (વણુ+રત). વીથી-વીથ વરસ. માયાજીવ
મંડાણુ ધૃ—સંસાર માંડીને જીવો એવો ક્રોધ કાનથી સાં-
ભાળ્યો નથી. અવસર ગયો=અવસર વિત્યો જોષએ કેમકે
માના જુટેછે.

વિનય વિશે.

વિનય—નમ્રતા. થાવર (સં) સ્થાવર ઉપરથી, —હાલિયાણે
નહીં એની. તે સ્થિર=તેજ. થોમિ—અટકે, રહે. વિનયતણી
વિદ્યાય ધૃ—વિનયની વિદ્યા, તેજ સ્થિરને સ્થાવર થઇને રહે
છે. સુજથ (સં) (સુપથ ઉપરથી)—સારી કીર્તિ. વિખવાદ—
વિષવાદ ઉપરથી, ઝેર જેવો વાદ.

વિનય ધર્મ ધૃ—વિનય ધર્મના માર્ગમાં જાય. વથીકરણ—વથ
કરવાની (વથી+કરણ). શામળ વિદ્યા વથી કરણની ધૃ—શા-
મળ કહેછે કે વથ કરવાની વિદ્યા તે વિનયમાંજ રહેલી છે (ખીજ
કથામાં નથી મતલબ કે જંત્ર મંત્ર જુઠા છે.

કુસંપની વાણી વિશે.

કુત્સિત-(સં) નકારો, હલકી. કપોત—હોસો. અવખાણી—

૧ સંસ્કૃતમાં પ કે ક્ષ હોય તેનો અપભ્રંશ ખ થાય છે જેમ
હર્ષનો હરખ, અક્ષિના આંખ, ચક્ષુના ચખ ધૃ.

નિંદા કરી. ધાન—કુતરો. મહિશ (સં) પાડો. મની—બિલાડી.
અજ—અકરો. જાટ—ખરાબ (કવિનું વિશેષણ છે). ગર્ધવ—
ગધડો. ગીધ—ગીધ પક્ષી. ઉલુક (સં)—ધુડ. ગીરા—જીભ, વાણી.

ઈંદ્રવિજયનો અર્થ.

કાગડાની ને હોલાની વાણી નઠારી ગણીને સઘળા કવિ
નિંદે છે. વળી કુતરો, પાડો, બિલાડીને બકરાના શબ્દ ને
જાટ કવિના ઝાંઠાની વાણીને પણ અવખાણીને કહે છે, તેમ
ગધડો, ગીધ પક્ષીને ધુડની વાણી, જગતમાં અપશુકન વાળી
જાણેથી છેપણ દલપતરામ કહે છે કે એ સૌ વાદ નકામા છે
પણ કુસંપતી વાણી તે ધણી ફૂર છે.

જીવતર વિશે.

વ્યસન—નઠારી ટેક. કામની—સ્ત્રી. અહરનિશ—રાત દહાડો.
તૃષણ—હસ્થ. તન—યરીર, તનુ ઉપરથી. તન—છોકરો. પર
આશા—પારકાની (પર + આશા). નિરાશી—આશા વિનાનો
(નિર + આશી). વાય (સં)—વાણી. માનની—સ્ત્રી. મધુર—મીઠી.
કુટુંબી વર્ગમાં—સગાં વહાલાના ટોળામાં. સદા પરઆશ ઈંદ્ર-
દેવેશાં પારકી આશાથી નિરાશી.

નર્મ કવિતા. ૮૦

ક્ષણિક જગત.

ક્ષણભંગુર—ક્ષણમાં ભાગી જાય એવું (ક્ષણ + ભંગુર). વણ-
સાડ—નાથ પામે એવું, વણસવું ઉપરથી. અનાડ—અનાડી

જેને બંધ નહોતે, છુટો. (અ+નાડી). નાડી-દોરડું. વેહ = વેહ, રભે દો-હરખતી વખતનું હસવું ચળકે છે તે, ને દુખની વખતનાં આંસુ વેહે છે તે બોલ છે.

નેહ (સં)—સ્નેહ ઉપરથી, પ્રીતિ. રંગવાદળ સાંજે વર્ણા = વાદળ રંગો સાંજે. કલગી—છોયું. કીર્તિની કલગી તણી ધં—કીર્તિની કલગીની તેજ તે જેમ વાદળાના રંગ સાંજે જલદી જતા રહે છે તેમ જીહી થઈ જાય છે. સુચના = રૂપના. વારો = વાણ. પ્રીતિ આશા રૂપના ધં—પ્રીતિના, આશાના ને રૂપના ખીલતા મોર તે ખરી પડે છે. ખામર—હલકા. જાત—શરીર. દરથાવતાં = દરથાવતા —ખતાવતા. બુધિ કિણું ધં—બુધિનું રણીઆમણું ફિરણુ જે તર્ક, તેનો ચળકાટ એ કાંઈ બુદ્ધી પડેલી વાટ ખતાવે છે. ગંભિર—ઊંડો. અલ્પમનીતિને ધર્મ તે ધં—અલ્પમનીતિને ધર્મ એ શાંતને ધીરજવાળો છે તે વગર હે માણસ અહો કાંઈ પણ સ્થિરને ગંભીર નથી એવું તું ધારજો. તેનીજ લગનમાં—તેનીજ સાથે જોડાવામાં. ગમ—સુજ. નિશદિન—રાત હહડો. (નિશ+દિન).

માણસનું માપ.

દાણુ-ભયંકર. સમજે = સમજો. નવ સમજો સુખી ધં—કોઈ જગાએ કાંઈ સુખીઓ ન સમજો, તે તો ધણોજ દુખીઓ છે. વાડે—વાડામાં. કંચન—સોનું. પશ્ચિમની લક્ષ્મી—ઝરિકા ખંડની લક્ષ્મી. કેમકે ત્યાં સોનાની ખાણો બહુ છે ને તે

અહીંથી પશ્ચિમમાં છે માટે. ત્રુકું—રાજી થવું, જર—નાણું.
જોડ-સ્ત્રી. સોય=સોય-શ્રોત્રી. સ્મૃત્કિ-દોલત. લે = તે. શક-ડગ.
ધ્રુવમંડળ-ધ્રુવતારો. રતનાગર-(રત+આકાર,) રતનીઆણુ,
દરીઓ કેમકે તેમાં રત થાય છે. તુલના-તોલ. વા-અથવા.

રજો—સોનાની રેતી સહીત માટી નદીઓ વહે. ને તેના વા-
ડામાં ને ખેતરમાં સોનાનો વરસાદ વરસે.

ડા—ને તેના ઉપર અમેરિકાની સરવે લક્ષ્મી રાજી થઈ
હોય, વળી પૈસો જમીનને સ્ત્રીથી. તે જીવાન શોભતો હોય.

૪થો—આટલી સ્મૃત્કિ આવી હોય તો પણ કરોડો ધન મે-
ળવવાને કાળ ભરે, તે હલકો શક ને કંગાળ રહે.

પ્રમો—જો ધ્રુવમંડળને આડું એટલો હંચો હોઈ તો સમુદ્રને
સેહજ મુકીમાં સમાવી જોઈ.

૬ઠો—એમ સર્વને હું માપું છું પણ મને મન માપે છે ને મા-
રું તોલ મનથી થાય છે માટે સર્વથી મન મોટું છે.

હીંદુસ્તાનમાં વખણાએલી વસ્તુ વિશે. ૮૧

દેશાટણ—(દેશ+અટન) દેશમાં ફરવું, મુસાફરી કરવી.
અતલસ—ધણું શોભિત, તેને કોઈ ગળાઆણી પણ કહે છે.
(અતિ+લસિત ઉપરથી). મશરૂ—મિથ્ર ઉપરથી, (તાણો, રે-
શમ ને વાણો સુતર એમ સેજભેજ તેમિથ્ર, તે ઉપરથી). પંથ—
રસ્તો. ધરદેશે—ધર તરફ. સંદેસડો—સંદેસો, અખર. વિસજ
વગર—વિસનમર, વિસજ દેવ રાજાનું બાંધણું માટે એ નામ

પડ્યું. વિશામ—વિસામો. ઘાટ—એક જાતની સાડી થાય છે જેના ઉપર સોનેરી રંગના ચળકતા બુટા હોય છે અને એવીજ જાતની પાટણમાં સાડી થાય છે તેને પટોળું કહે છે. પટોળું પટકૂલ ઉપરથી. પટકૂલ—લુગડાં. પાત્ર—વાસણ. હેમ—સોનું. ખુલે—શોભે. સમથેર—તરવાર. પ્રતિમા—મુર્તિ. આંતરસુખા—કપડવંજ પ્રગણામાં ગાયકવાડી ગામ છે. સમીપ—પાસે. નજીક. વરસાદ પેહેલાં આપ વેહેલાં = વરસાદ પેહેલાં આવ વેહેલાં. કાંખી—પગમાં કક્ષાની હેડે પેહેરે છે તે. હુંમણાં—શિકાને નાકાં ચોઢી તેનો હાર કરે છે તે. રઆવળે—કરાવળે જળપાત્ર-પાણીનું વાસણ, જોરા. (જળ + પાત્ર). પિતાંબર-પીળું લુગડું. (પિત + અંબર) અસલ તે ઉપરથી પણ હાલ તો ઘણું કરીને લાલ હોય છે. ભાવમાં = ભાલમાં—ધોળકા પ્રગણાને ને તેની આસપાસના મુલકને ભાલ કહે છે. ગજદંત—હાથીના દાંત. (ગજ + દંત). સિંહલદ્વિપ—લંકા, હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે જો છે તે. સીધાવળે—પધારળે. ચિત્ર-છખી. જામનગર—નવાનગર, કાઠીઆવાડમાં ગામ છે તે, જામ રાજાનું નગર માટે. વાગડ—કછનો ભાગ છે.

કુલણજીની ગરખી. ૮૨

અડસટો—આશરો. ગર્થ—નાણું. સામીવડીઆ—સામાવાળા. પંગત-હાર. (સં પંકિત ઉપરથી). વળતો—જતો. હાશ્ય કરે —મશ્કરી કરે. ઓચરતા = આચરતા—કરતા. બેવકૂફ—

વગર સમજના, મૂર્ખ (ઉરદ્વ). પેહેર્યાને ઈન્-પેહેરવાને હુગડે
ચંદરવા ખાંધ્યા. ટેકો—ટેકલુ. નરસી—નકારી, રસ વિનાની.
(૧+૨સી). ટાલે—તપાતે. કર—હાથે.

ટીકા—આ કવિતામાં “આ” અક્ષર તાળ મેળવવા ને મા-
ટે છે, માટે તેને અન્વય કરવામાં ગણવો નહીં.

હિત શિક્ષા વિશે.^૧ ૮૩

રીસ કરે દેતા ઈન્-શિખમણ દેતાં ને રીસ કરે તેની બાગ્ય
દશા પરવારી. વણજ-વેપાર. વેશ્યા-રામજણી, ગુણિકા. ની-
ચશું-નીચની સાથે. નેહ-સ્નેહ ઉપરથી, પ્રીતિ. જીવત-જીવત-
ર. પરહરવું-પરિહરવું, તજ દેવું. દીન્-દધમ્મે. દધમ્મે, કરીમ્મે, લ
ધમ્મે મ્મેને કવિતામાં દીન્, કીન્, લીન્ એમ વાપરવાનો ચાલ છે.

કળહ—કળમ્મો. ખાપણ-લાંછન. વેશ્યા સાથે વણજ ઈન્-
વેશ્યા સાથે વેપાર ન કરીમ્મે અને નીચની સાથે મિત્રાઈ ન
કરીમ્મે (જે કરીમ્મે તો) ખાંપણ આવે ને ધર ને ધન જાય ને
જીવતર પણ ખાઈ ખેસીમ્મે. હાથી, ઘોડા ગાડી ઈન્—હાથી, ઘોડા,
ગાડી ને દુરજન જતાં હોય ત્યાંથી દુર પાસામ્મે. રમતો—રમતનું
ખડુ વચન. હુંકારા વણ વાત ઈન્—હુંકારો દીધા વિના (ધ્યાન
આપ્યા વિના) વાત ન કરવી ને ધરજા વિના જમવું નહીં. સુરખ

૧ આ હિત શિક્ષા વિરવિજ્ય કરીને એક અમદાવાદનો
ગોરજી થઈ ગયો તેની કરેલી છે. તે ૩૬ ચરણામાં છે, લાંબી
ન થાય માટે સારી સારી લઈને છેલી વલણની ટુક લખી છે.

જોગી રાજા ધૃ—મુરખ, જોગી, રાજા ને પંડિત ઐટલાની મશ્કરી કરીને હસવું નહીં, ને હાથી, વાઘ, સરપ ને માણસ વઢતાં દેખીને દુર ખસી જવું.

હાંસી—મશ્કરી. પરહસ્તે પરદેશ ધૃ—પારકા હસ્તકને પરદેશની દુકાનમાં આપણું નામ ધાલવું નહીં, મતલબ કે અંતરનો માણસ ન હોય તો તે પારકું. કષ્ટ ભયાદિક ધૃ—દુખ વાળું ને ભય વાળું ડેકાણું છોડીને પરદેશ જઈ રહેવું. ભયાદિક—ભય વગેરે. (ભય+આદિક). યાનક—(સ્થાનક ઉપરથી) ડેકાણું. વિધિએ—રીત પ્રમાણે. વંદી—નમસ્કાર કરી. લોકીક—આ જગતની. લોકોત્તર—લોક વિના ખીજા (લોક+ઉત્તર) સ્વર્ગ. હિતશિક્ષા—ભણી શિખામણ. મોહનવેલી—મોહ પ્રમાડે એવી વેલ.

આ લોકના ને પર લોકના બહા વાસ્તે આ શિખામણ સારી રીતે રચેલી છે તે રૂડા મંડિત ઓવિરવિજ્યના મોંની વાણી મોહનવેલ જેવી છે.

અણિત સમશ્યા. પ્રશ્ન ૮૪

મરી-સ્ત્રી. અગણિત—નહીં ગણેલી. (અ+ગણિત). છતી—જાહેર, જાણીતી. ગંભીર-ફેલાએલું, ઉડું. ખ્યારી-વહાલી, ખ્યાર-વાળી તે ઉપરથી સ્ત્રી. પારખ્યું—વરત્યું, જાણ્યું, પરિક્ષા ઉપરથી અને તેમજ પરિક્ષક ઉપરથી પારખ થાય છે. કર્ણુ—કાન. સરખી થઈ તે=જે સરખી તે.

ટીકા—ગંભીરને પ્રૌઢ એ બંને વિશેષણ ઉત્તર આપનાર ને

જૂનમાં નાંખવા માટે બુખ્યાં છે. ગોરી-સ્રી. ચોથ સવાયો—
ચોથા બાગનો સવા મણો. અર્ધ કચરે—અરધા કચરામાં.
ચેવાળ—પાણીની વળે છે તે. કામની—સ્રી. ચંપકવન-વનનું
નામ કહ્યેલું છે, જ્યાં ચંપાનાં ફળાં ગ્રાહ થાય તે. ટાંક—મુંબ-
ઈગરા પૈસા બાર, ૭૨ ટાંક બારનો એક શેર થાય છે. અને
તેજ હપરથી નવ ટાંક એટલે ૭૨ નો આઠમો ભાગ. ખર—
છ. સીધું—પાંસરું. વીર—કાંઠો. શાસ્ત્ર તે આ ઠેકાણે ગણિત
શાસ્ત્ર. સારખું—સરખું. ઊપર ના ખધા પ્રમ ઇશ્વરાશી ને સ-
મીકરણ રીતે યજ્ઞ થકે તેવા છે. છેલ્લો તો લેખક રીતે થાય તેવો
છે અને તે વિશિનીચે ના છપામાં સમજાવ્યું છે તે આ પ્રમાણે.
બે જણનું મળીને બશિર ખાલું, તેની ટાંક ૧૪૪ યજ્ઞ, એ ત્રણે
જણે ખાલું. એટલે ૪૮ ટાંક બાર દરેક જણે ખાલું. હવે એ ૪૮
ટાંક બારના વીસ પૈસા આપ્યા, પણ સવાશેર વાળાની ટાંક ૬૮,
ને ધોણોશેર વાળાની ૫૪ છે, તેમાંથી દરેકની પોતાની ૪૮ ટાંક
બાર ખાદ કર્યું તો પેહુલાની ૪૨ ને ખીબ ૬ ટાંક રહે છે એ
ત્રણએ ખાલું તો ૭ ટાંકની કીમત કરતાં ૪૨ની સાત ધણી
વધારે કીમત આપી જોઈએ હવે ૭ એ ૪૮ ટાંકનો આઠમો
ભાગ છે માટે ૨૦ પૈસાનો ૮મો ભાગ ૨૫ ને તેનાથી સાત ધ-
ણી ૪૨ ટાંક વાળાના એટલે ૧૭૫ એ જવાબ.

જીબને શિખામણ. ૮૫

ખટરસ—૭ રસ. (ખારો, લીખો, કડવો, મીઠો, તુલો, ખા-

ટો). અંતકાળ—આખર વખત, મરણ વખત (અંત+કાળ)
 વહાલાં વેરીની ઇ—વહાલાં તેજ વેરીની ટોળી થશે. સ્વજન-
 પોતાનું માણસ (સ્વ+જન). તબ મંગાવો ને ટુલથી ઇ—ત-
 બને ટુલથી મંગાવો (મરણ વખત)ને રામનું નામ સંભળાવો
 (પણ) પેહેલાં તો મસ્તક નમવું નહોતું (રામને સંભારતો નહોતો)
 ને પછી શું નામ સંભળાવો છો? (મતલબ કે તેથી શું થવાનું).
 કૃપ (સં)—કૃવો. દીપક (સં)—દીવો. માયા ખેતમાં—સંસારના
 ખેતમાં. પડીકાળની ફાંસી—કાળનીફાંસી પડી, મતલબ કે મરવા
 પડ્યો ત્યારે. એકે વાળ ન ખરશે—તેથી એક વાળ પણ ખરશે
 નહીં મતલબ કે તેમાં કાંઈ ઘટેનત નહીં કરી પડે કે તેથી વાળ
 ખરે. પંથ—રસ્તો (સં) પણ આ ઠેકાણે સંસાર રૂપી સાગરને
 રસ્તો, તે જાળવયા પાર પડ્યો. સર્વસ્વ=સર્વથા—ખુબી.

સાતમી ઓપડી.

વિવેક માળા. ૮૬

જીવતારણ—જીવ તારનાર (સં. જીવ+તારણ). નિજ-પોતા-
 ના. જીવનાર—જીતાવનાર (સં). પરમાર્થ (પરમ+અર્થ) મોટું
 કામ. તે ઉપરથી પરમાર્થ એટલે પુન્ય જાણીનેકાંઈ કામ કરવુતે.
 આમ—આ રીતે. ડરો કરજો ઇ—ધણું નાંણું કરજો કરતાં બિ-
 હો. આજસનીર—આજસ રૂપી પાણી. નેક—પ્રમાણિકપણે.

છકી—બેહકી. ટકી સુધરેલી ધં—ટકી રહેલી સુધરેલી ટેક તો-
ડી નહી. સભાસરે = સભાસદ—સભામાં ભેસતાર. નરદુષ્ટ—
નહારો માણસ. દુખોણ—દુખ દેનાર (દુખ + દેણ). મધુપાન
—દારૂ પીવો (મધુ + પાન). નેણ—આંખ. મણીધર—મણી
ધરનાર, સાથ, કેમકે શેષ નાગને માથે મણી હોય છે, એવું ક-
હેવાય છે (મણી + ધર).

જુથો—સભાસદ સાંખી શકે નહીં એવાં દુખદાયક વચન બો-
લે. દારૂ પીનારની પેઠે તેની આંખો જીકે, ને સાપની ફેણ આકડ
રહે તેમ માં આકડ રહે તે દુષ્ટ પ્રરૂપ બાણવો.

પમો—કોઈનો ફક્ત કકો બણીને વધારે વેષ કરીને વિશેષ પંડિત
બન્યો હોય ને તેને (બોલવામાં) કદાપિ ક્રોધ જીતી શકે નહીં,
તોપણ તેની ટકોએ કીમત નથી.

વગો—વસીલો. નુગ—તેજ, આબરૂ. સાથ—જુથો.

દડો—(ગાટે એવાયા વેગળા રહીને) સજ્જન સગા ગણીને
દુનીઆમાંથી દગો દૂર કરો, તો તેથી બણી વગ વધશે, ને આ-
બરૂ પણ વધશે. હણી—મારવી. સજ્જન—(સંત + જન), સા.
રો માણસ. જણીજણી—મળી ગળીને.

દમો—(હરેક તરેહના વિદ્યાના) બેઠ બણીને વિદ્વાન થવું, ને
નાણું ને દાણ (વિગરે) મણી ગણીને વાપરવાં, (મતભળ કે વ-
રસ દાહાડામાં પોતાને કેટલું આયવત ને અરચ છે તેનો દિ-
સાબ ગણવો). બણીબણી રોતની સાવચેતી રાખવી ને પાણી ગ-

ળી ગળીને પીવું (મતલબ કે હરેક કામ ખૂબ વિચાર કરીને કરવું). ક્ષણ—આંખ મીચી ઉધાડીએ એટલો વખત. આવક—જવક—આવવા જવાનો.

૯મો.—પાણી આવતા પેહેલાં પાળ ચણો (મતલબ કે કાંઈ કામ થવાનું હોય તેનો અગાઉથી બંદોબસ્ત કરો). આવવાનો ને જવાનો ખાળ સારો ખોદો, (મતલબ કે નાણાંની પેદાશના ને ખરચવાના રસ્તા ચોખ્ખા રાખો, એટલે નીતિથી કમાવું તે નીતિથી વાપરવું), ને ક્ષણ વખત પણ બહુ કીમતનો ગણો. (મતલબ કે તેને ફોગટ જવા ન દો, જ્યાં નિર્યોગી નિગાળ છે ત્યાં ધણો ડર છે, (મતલબ કે ગપાં મારતાર આજમુની ટોળીમાં બેસીને જ્યાં નિર્યોગી પણું ચિખાય છે ત્યાં ધણો ભય છે).

ઉપર કહેલા નિર્યોગીનું બક્ષણ.

૧૦મો—“હાથ પગ જતાં કામ કરે નહીં તેનું નામ નિર્યોગી” ને તે બહુ ખત્તા ખાય, ને આગળ જતાં મુખનું ઠેકાણું છે—ડચે, ને તેને જતાં આવતાં ગામમાં કોઈ દિસાખમાં ગણથે નહીં. (મતલબ કે તેની આખર કોઈ ગરે નહીં).

ખત્તા—ગોદા. જતા દિવસે—આગળ જતાં. ગતાગત—જતાં આવતા (ગત+આગત). છત-પૈસા. મતિ દિલ—બુદ્ધિ વગરનો (મતિ+દિલ). રતી—લગાર.

૧૧મો.—(એવા લોકની) છતી દાલત હોય તે જાય, તેને માણસો બુદ્ધિ વિનાનો મૂર્ખ કહે; ને તેના ઉપર પરમેશ્વર લગારે

રાજી ન રહે, તેથી અતિથે દુખ વધે.

૧૨મો—માટે તમે રાતને દહાડો નકામો ન ગુમાવો, અને પરમેશ્વરની બકિત ધણી કરો, ને ગુરૂને પગે માથું નમાવી, મનની રીસ સમાવી દો.

જમાવી દો—ભેગી કરો, ૫૬—૫૭. ઉતપાત—દુખ. જગ-
દીશ—જગતનો ધણી, પરમેશ્વર (જગત + ધંશ).

પેહેલા પાઠમાં પોતેકેમ કરવું તે બતાવ્યું છે. બીજામાં પોતે બીજા પાસે પણ સારાં કામો કરાવતાં તે બતાવ્યું છે. ડગાવવું તો દિન ધં—હરામ કામથી દિલને ડરવવું. તકાવવી તો ધં—કૃણ શેષવાની રીત પણ તકાવવી, (મતલબ કે કૃણમાંથી પણ સાર કહાડી લે છે તેમ છેક હલકી વાતમાંથી પણ સારો સાર કહાડી લેવો. ધકાવવી—હડસેનવી. પકાવવી—પાકી કરવી. ધખાવવી—સળમતી રાખવી. ધખાવવી ઉદ્યમની ધં—હે બાપ ઉદ્યમની કૃણી સળમતી રાખવી, (મતલબ કે હમેશાં ઉદ્યમ કરવો). ડગાવી—હમાવી. જડતા—મૂર્ખતા. કૂમાવી—કેંકી દે-વરાવવી. ૧૬મો—લોભને માથે હાત મારવી (મતલબ કે લોભનો અનાદર કરવો). મૂર્ખપણાની જાત કહાડવી, ને ફેલ ને ફીટુ-રીની હાત કહાડી દે બાઈ બપ કરનારી ચાલ બગાવવી.

નચાવવી તો નહીં ધં—નિર્લજ સ્ત્રીને નચાવવી નહીં (મતલબ કે માટે ન ચલાવવી). બગાવવી—સોબાવવી. ગુરૂ—હલકો. મૂઝાવવી—મઠાવવી. કરાળ—વિકાળ. દુઝાવવી—દોહો-

વરાવરી. બળવરી વાત વધારી ઈ.—વિવેક રાખીને વાત ષા-
 બાવરી. બળવરી નોકરી ઈ.—એક પછીની ચાકરી કરવી મ-
 તભળ કે એક જ પરમેશ્વરની બકિત કરવી). ઝૂંઝાવવી જુદી ઈ.
 —વિકાળ કુ જુદી સાથે સુ જુદીને બઢાવવી. દુઝાવવી તો ધ-
 રતી જ ઈ.—રસાળ ધરતીને દુઝાવવી (મતભળ કે તે એડીને વાવ-
 વું.) પઢાડવી—ચાટી નાખવી. ઉમંગ—હાંસ (સં). ચઢાડવી સુમ-
 તિ ઈ.—ચાકર સાથે સારો જુદી ચઢાડવી (મતભળ કે મીઠાં
 વચનથી ચિખામણુ દેવી,) ને ગમ બાગીને પીડા કઢાડી નખાવવી
 ને ઉમંગ આપીને ફિકર મઢાડવી. વિસાત—માન મતા. અડાવવી
 નહોં કદી=અડાવવી તો નહીં. પડાવવી વાદ વદી ઈ.—વાદ
 જતીને માન મતા પડાવી લેવી નહોં. ને ચાલતી વાતમાં આડી
 વાત કઢાડવી નહોં. ગણાવવી કીર્તિ ઈ.—સુખ કરે એવી કી-
 ર્તિની વાતો ગણાવવી. (મતભળ કે પોતાનો યશ વધે એવાં સારાં
 કામ કરવા) ને મુલદાર ખાણુ ખોદાવવી. (મતભળ કે દેશને
 કાયદો થાય એવાં મોટાં કારખાતાં કઢાડવાં). છપાવવી ઈ.—
 છેલની છાપ છપાવવી નહોં (મતભળ કે બોકો આપણને છેલ
 અથવા લાલ સાહેબ કહે એમ ન ચાલવું) ને જ્ઞાનનાં દરખણ
 ધણાં ખપાવવાં (મતભળ જ્ઞાનનો ફેલાવો થાય એવાં પુસ્તકો
 ધણાં ફેલાવવાં). ને ઈશ્વરની અમાપ કીર્તિને જપાવવી ને નીતિ
 યપાવવી કે પાપ નડે નહોં.

મહા પદ—મોટી પદરી (મહા + પદ). રજમો. મોટો અધિકાર

પામીને ઉન્મત થવું નહીં, તથા અભિમાનને અસત્યતજ્યું,
ને વિગતથી આ વાત સાંભળીને દલપતરામ કહે છે કે રોગ
વાદ વરવો નહીં.

વિક્રમની રાજસભા તથા ઉદ્યોગ ૮૭

પુરંપર—પ્રસરું (ગાડાનું) ધરનાર, આગેવાન. તંબોળી—પાન
વેચનાર (સં. તંબુલ-પાન ઉપરથી.) બરીને લાંબો તથા “છાબ”
નો અધ્યાહાર છે. પુર પ્રવાન—ગામગોવજીર. મહિપતે—રા-
જ્ય(મહિ+પતિ). ધર્મપુરંધર ઇ—ધર્મનો આગેવાન અને
પોતે જલ્લે ધર્મનું રૂપ. સામદ (સં) સામત—સરદાર. નિષ્પર્મા
—નિહાળ્યા, જોયા, સુરજ દીઠે ઇ—સુરજનેદીઠે જળમાંયા
ક્રમજીની (રંગ રૂપી) દોલત ખીસે છે તેમ. દર્શન=દર્શણ, કર-
શણ—એતરમાં લીધું ધાસ ઉગે છે તે. ક્ષેત્ર(સં)ઉપરથી—એતર.
દિનકર—દિનકરનાર, સુરજ (દિન+કર). મંદિર (સં)—ધર.
નવાણુ-પાણી રહેવાની જગા. સેવ-સેવક. તેમ દયાથી ઇ—તે
મ તમારી દયાથી અગેચાકર સારા દેખાઈએ હીએ. પાડ-કીમત.

વિક્રમરજ્જનાં ઉદ્યોગ વિશે.

બરતખંડ—હિંદુસ્તાન (બરત રાજના નામથી). જંબુદ્વિપ
એશિઆખંડ. ઉન્નેણી—ઉન્નેણુ(માળવામાં). કજદરણુ—કુખ
રાજનાર (કજ+દરણુ). કૂપ(સં)—કુવો. આયશાસ્ત્ર(સં)—તર્ક
શાસ્ત્ર. ચરિત્ર—આચરણ. અલખત(સં)—વિચારમાં ન આવે
એટલી, (દોભા) (અ+લક્ષિત). અપરંપાર—ધણીજ. હાર=

આહાર—ખોરાક.

ભરતખંડ 'ઈ'—એશિયા ખંડમાં હિંદુસ્તાન છે તેમાં ઉગ્ધુ (છે તેમ) મનમાં લાવ. સુખ નિદ્રા ઈ—એ એવો ઉદ્ધુ ગી હતો કે તે સુખે ઉધ્ધો કે બોજન કર્યું નહો. આણુ ધર્મ ઈ—(એ પોતાની આણુ નહોતો ચલાવતો પણ) ધર્મ શાસ્ત્રના માર્ગની આણુ ફરતી ને ન્યાય શાસ્ત્રથી ન્યાય કરતો. (મતલબ કે કાંઈદા પ્રમાણે ચાલતો, મરજી મુજબ નહો). રાય રંક ઈ—રાજા, રાંક શત્રુ, મિત્ર, જોકરાં પરિ વાર એ બધાની સાથે સરખી રીતે ચાલતો.

અગમ્ય પરીક્ષા. ૮૮

અગમ્ય (અ+ગમ્ય) (સં) જાણી ન શકાય તેવું. સુંદરી (સં)—સ્ત્રી, પંચરંગ—પાંચરંગ (લાલ, લીલા, ધોળો, કાળો, પીળો). સમગુલ્ય (સમ+ગુલ્ય)—ખરાખર. (જાડાઈમાં, તોલમાં નહો). પંચી—મુસાફર. પંચ-રસો, તે ઉપરથી. ડાઘ-લાકડું. અચરજ—નવાઈ જેવું. (સં આશ્ચર્ય ઉપરથી). પારખું—પરિક્ષા. (સં). પટ (સં)—લુગડાં. બુધણુ (સં)—સણગાર, રામા (સં)—સ્ત્રી. જુગતા જુગતી—જેવી જોઈએ તેવી. ઘોડસી—પોડી. પુર (સં) ગામ. જનુની (સં)—માણેદેર—આનંદ. ચિરંજીવી (સં)—હમેશ જીવતો. તનથી (તન સં.—ચરીરથી. કવણુ—કોણુ. લીમર (સં)—અંધારું, ઘોર—વધારે અંધારું. હેમથી—સોનાથી (સં) હેમ. આબુધણુ (સં)—શણગાર. અંકોર—

ફણગો અંકુર. પવિત્ર (સં)—ઓખું. આશ્વણ (સં) ધર્મ ઉપદેશક.
વનિતા (સં)—સ્ત્રી. વર્ણી = વણું—કહું. રતિ (સં)—પ્રીતિ.
નર્મદ (સં)—નજવા. અસાન = અસ—અજાણ્યો. મનસા—
મનસ, (સં)—મન, તેને ત્રીજી વિભક્તિનો પ્રત્ય લાગીને મનસા
યયા. વાચા (સં)—વાક્યને ત્રીજી વિભક્તિ. પ્રિછે = પ્રિછો—જાણ્યો.

મુણ્ણતાં હરખીઈ—વિક્રમને કરવા જતાં એક ખાઈનો સમાગમ
થયો. ખાઈ વાતચિત થવાથી તે ખાઈ સાંભળી હરખી. ને જો-
નો સારો રંગ હતો તેવું વેલણ માં આગળ ધર્યું; જન્મ, મિત્ર,
પત્ર, ઉત્તર, એ સંસ્કૃતમાં નાન્યતર જાતિ છતાં યુજરાતીમાં જેમ
નરજાતિ ખોલાય છે તેમ પ્રથમ સંસ્કૃતમાં નરજાતિ છતાં કેટલાક
નાન્યતરમાં વાપરે છે.

જો પાછળ રહે ઈ—નદીમાં મુક્યાથી થડનો ભાગ વધારે
બઢ હોય છે તેથી ભારે થાયને પાછળ રહે. ડાબોપગ ઈ—
પુરુષને ધણું કરીને જમણે અંગે ધણું જોર હોય છે, ને સ્ત્રીને
ધણું કરીને ડાબે અંગે હોય છે. પણ એમ બધાને હોવું નથી
કેમ કે કોઈ વાર જોકરાને અંગમાં માનો ભાગ આળ્યો હોય તો
તેમાં માનો યુલ્લ હોય છે જેમ કેટલાક ડાબા અંગના જોરવાળા
હોય છે, પણ ટેવથી તે બદલાય. બદમીથી થી ઈ—બદમી ક-
રતાં થીમાં આનંદની ઘેઘેર વધારે છે, ને ચીરંજીવી કરતાં સરસ જી-
વવું કયું છે. વરણું ધરીને ઈ—એ કહેવાનો મારો ધર્મ છે તેથી
કહું. દાન દુધથી ઈ—દુધને અજવાળવા (દીપાવવા) કાળે

ફંધી ઉજ્જીં દાન છે. ખસ બલો ધં—હે મિત્ર હું મન અ-
ને વાણીથી કહુંકું કે જાણલુના કરતાં ખસ (જગર્તા) સારો.
મહિમા કહો તે ધં—હે મિત્ર તે મહિમા કહો.

નર્મ કવિતા. ૮૯

સરજી—અવતરી. ગમ—વલણ. સુધા (સં)—અમૃત. ઉપબોગ
—કામમાં સેવું. સંજોગ—(સં. સંયોગ ઉપરથી), મિળાપ. પ-
સરે—રેલાવ. ચતુરુણે—સો ગણાકળને.

સુકૃત ધં—સારાં કામરૂપી કુલો ને ચારે દિશાએ ઉગે છે તેને
તોડવા નેમ અગળ જાણે તેમ તેની સારી વાસના પસરે છે.
ને પરમાર્થ કામ કરીને તેનાં ખીજ ચારે દિશાએ વેરવાં તે સો
ગણા કળને આપશે, તેના રૂપને ગુણ સારા છે.

ઈશ્વર તથા મોત વિશે વિચાર.

નીમ—નિયમ. સીમ—સીમા, હદ. રસુ—રસાઈ જવું. રશા-
વે—રેખાકે. આ જીવ ધં—જો આ જીવ તારા જમને ગુણ મા-
ય તો હે ઈશ્વર તું મુકિત દે. •

રુમશાન જ્ઞાન.

અંબીર (સં)—જીંડ, મોટું. દખમું—પારથીનું મથાણું. કબ-
રશાન—મુસલમાનનું મથાણું. ધોર—બધંકર. ગોર—વિચાર.
મગન—આકાશ. સમો—સરખો. પવન સહેર—વાની સહેર
(ત્રપારો). કુલે—ખુશી ધાવ. ગુલા—અફીણના કુલ જેવું એક
જાતનું ફુલ. તરણ—મરતાનીનું (હનનનું) પણ તાન (જોર)

રહે નહીં. ધોર ચીતા ધૃ—હે બોકો જ્યારે કું ધોરનોને ચીતા
નો વિચાર કરે છું ત્યારે (તેના) અણુદૃષ્ટિ ગુણ વિચારવાથી
ચોક પાતુંછું. નહીં મશ્તાની તાનને ઠેકાણે નર્મ કવિતામાં “
જુલાવીદે સહુતાન” બખ્યું છે તે વધારે ખુલ્લું છે. અર્થાર્થ રાગ
મળ જમાવી દે. (ધુમાડીનો રંગ સીંદુર જેવો હોતો નથી, પણ
કદાપી જવાળા સહીત ધુમાડો સેઇએ તો આ સ).

શિક્ષા રૂડી ધૃ—માં એકવાર કર બખ્યા છે તેથી ગુચવણ
પડે છે, નર્મકવીતામાં “કર મુકુતપ્રકાશ”ને ઠેકાણે “કર કર પ્રણ
પ્રકાશ” એમ સુધારીને બખ્યું છે તેથી અર્થ આ પ્રમાણે થાય.
“સારી શિક્ષા મને કર અને પ્રણનો પ્રકાશ કર.” પવન સેહર
ધૃ—ને સુધારીને નર્મપદ્યમાં “પવન સેહર પર આવતો, કુસે
બમતો કાળ” બખ્યું છે, તેનો અર્થ કાળ પવનની સેહર પર
આવતો બમતો (નષ્ટ જતો) કુનાય છે. પવન સેહર પર સ્વા-
ર માત્ર ધૃ “બધએ તો તેનો અર્થ પવનની સેહર પર માત્ર
સ્વાર થઇને કાળ (માત્ર) બમતો કુસે છે. ગુલાના સમ ધૃ
-ગુલાલાના કુમ જેવાં છોકરાં માલની બાલાથ તણ દેહે અને
ખીસેલી વાડી, જંગલ સરખી થઈ જાય છે. “પાપ તણ કંઈ
પ્રણને” ત્યાં “પાપ તણ કંઈ પ્રણ કું” જોઇએ. માલ બાલી
તણ દેહે = માલ બાલી તણ દેય. (હાય તો મીક) ને તેની નીચે-
ની ટુકમાં તેહે = તેય કરીએ તો મીક.

શામળના છુટક છપા. ૯૦

આપને—પોતાને. કાટ—હાંસે. સડી—નકીજ. ગુણ—કેડે
 લો ગુણ ઈ—ગુણ કેડે તો દશ ગણો ગુણ કરવો. એવી વાત મન,
 વાણીને કર્મે કહી, પણ આવગુણ, કેડે ને ગુણ કરે તેજ જગત-
 માં જીવો. પરિશ્રવ—પરમેશ્વર (પરિ+શ્રવ). વળી સારી
 સોમતમાં રહી સુશ્રુતિ વાળો થઈ ઉદ્ધમ કર ને પાપથીડર અ-
 ને શામળ કહે છે કે, હરિ રૂપો હીરો હાથમાં લઈ બવસંજન
 કર. સુખ—(સં) કપણ. નિર્દાતા—દાતા નહીં, દાતા એટલે
 આપનાર (અન, વસ્તુ વગેરે). (નીઃ+દાતા). પાખી—શિવાય,
 વિના. ભોગને—મજાપને (સંસ્કૃત યોગ ઉપરથી) અથવા ભો-
 ગી થવાને. છિદ્ર—કાણું ધરનું, કાણું તે ધરનું કલંક. દાટ દેહ—
 દાટો દેહ દુખ. દાટને ધરનું—દાટજ ધરનું. દાટ આપ=દાટો
 આપો. આ ભુત્ર સુધરવાનું કારણ તેમાં એક એક માત્રા ઘટે
 છે. ભોગને—સુખ ભોગને, વળી દાટ ડહાપણ દીનનું ઈ—
 વગી ગરીમનું ડહાપણ દાટ (કેમકે તે કોઈ માને નહીં, તે નકામું
 પડે માટે), ને ભીખ માગીને સાહેબી ભોગવરી તે દાટ, સામળ
 કહે છે કે દેહનું દુખ દાટો ને જોરાવગીયા ભોગ લેવો અથવા
 મજાપ કરવો તે દાટ. રંગે રાગ્યું—તમાશો ભોજને ખુશી થવું.
 તસ્કર—ચોર. દેવું—આપવું તે ઉપરથી દેવું એટલે કરજ થાય
 છે કેમકે તે આપવાનું હોય છે. સામળ કહે તસ્કર ઈ—
 સામળ કહે તસ્કર (ચોરી જશે) અગ્નિ (ધર બળશે) કે કોઈક

હાકેમ છુટી જશે. કપણ કશુંએ જીએ નહીં અથવા પૈસા ખ-
રચવા પડે તેવો તમાસો ન જીએ. વેર પાખંડ=બળી વેર
પાખંડ. અસુર—દેવ નહીં તે. (અ+સુર)—રાક્ષસ. કેમકે અ-
સન્ન દેવને અને રાક્ષસને લઢાઈ હતી માટે રાક્ષસ તે દેવ નહીં
તે ઉપરથી અસુર કહેતા. સુર—દેવ. જતી—ગોરજી. સતી—
પ્રતિજ્ઞા સ્ત્રી, અને તેજ ઉપરથી અગાઉ ધણી મરી જાય તો
તેની પાછળ તેની સ્ત્રી સતી થતી એટલે સાથે બળી મરતી.
એ ચાલ અંગ્રેજ સરકારે પેહેલ વેહેલો ૧૮૨૯ માં બંધ કરાવ્યો.
રંક—સંસ્કૃત તે ઉપરથી આપણે રાંક કહીએ છીએ. રંજ-
ડયાં—દુખી કર્યા. જીવન=ભવન—ધર. બેજડયા—બાગ્યાં,
દામનું નાણાનું. ભવન જેણે બજડયાં જેણે ધર બગાવ્યું અ-
થવા ધર ખરલો ચાલતો હોય તેમાં? ૧૪ પણ તરેહથી અડચણ
નાંખી ધર બગાવે તે. વેહેતી નીકે પગ દીવો ધં કોઈનું સાંર
થતું હોય તેમાં અડચણ કરવી તે. નામ રટે નહીં ધં—રામ-
ના નામનું રડણ કરે નહીં ધુજે ઢાંકણ દામનું ધં—ધૂળથી નાણાનું
ઢાંકણ કરે, (મનજન કે નાણું બિંધમાં દરે). આપ=શાપ-ગાળ.
વંદા=વંદા-નમસ્કાર કર્યા. જીઠ ન બોલે=જીઠ ન બોધિ-નકરે.
તલ્લજ સોલે=તલ્લજ સોધિ.—જે સાર સાર શોધિ. શીળ પા-
ળવું—અભિચાર ન કરવાનું થત પાળવું તે. રળ્યો જે ખરચ્યું
દાયથી ધં—જેણે હાથે કરીને ખરચ્યું તે રળ્યો. કોઈને માટે ગણું
(કોઈને ખવરાવવા પીવરાવવામાં ખરચ્યું) તે રળ્યો, ને સામળ

કહે છે કે (જેને હાથે) પરમાર્થ કામ થયું તેજ બાહ્ય રખો.

પરમેશ્વરે ક્યું છે તે સર્વ ઉપયોગી છે. ૯૧

આશિતક—જીવ, ઈશ્વર, સ્વર્ગ, નર્ક, પાપ, ને પુણ્ય એ
છ વાનાં માને તે. નાશિતક—આશિતક નહીં તે, (ન+આશિતક)
ઉપજાંછ વાના માનું એક ન માંને તો પણ તે નાશિતક. આ
મણે = આગળે—આગળ. કથન—કહેણી. કથે—કહે. ગંડક—
ગાંડો. તનમાંહિ—શરીરમાં. દીનદયાળ—મરીબ ઉપર દયા
કરનાર, પરમેશ્વર. (દીન+દયાળ) પ્રભુ પાળેજન ધૃ—હમે
શાં મરીબ ઉપર દયાકરનાર પ્રભુ માણસને પોતાના છોકરા બ
રાખર પાળેછે. મલીન—મિથો. સજે—કરે. પર—હુગડું.

૮ મો દો.—જો શરીર પર હુગડું પેહેરે નહીં ને મિલી જમી
નમાં જાય તો તેને મછરને જીવા ખોતરી ખાય છે. બાલ—
સર્પ. ચોટીચો. ચુંટીચો. આળસહર્ણ—આળસ હરનારો.

૧૦ મો દો.—જો માણસ બધાની સોબત તજીને જંગલમાં
રહે તો તેને વાઘને વરનો ૩૨ ઉપજે.

૧૧ મો દો.—નાની ચુકથી ચુંટીચો ને મોટી ચુકથી મર-
રણ થાય. એવો ઈશ્વર આળસ હરનારો કાયદો કર્યો છે, (મ-
તલબ કે પયારી સાફ ન રાખે ને સાફ ન રહેતો જી, માકડ
વગેરે પીડા કરે એ ચુંટીઓ, ને બધાથી જીદો પડી જંગલમાં
જાય ને ધરમાં સાપ વગેરે બરી રહે એવું રાખે તો તે મોટી
ચુક તેથી મરણ થાય. કરણા—દયા. સદ્ધ—જલદી.

૧૨ મો. દો.—પોતે સાફ રહીને ખજાને જલદી સાફ રખા-
વે, અમ ન કરે તો એના નિર્મળ માણસનો પણ મોટો ગુનો
માફ ન થાય (મતજળ કે પોતે સાફ રહે ને પડેલી સાફ ન રહે
તો એના ધરમાં સાપ વગેરે થાય તે તેના ધરમાં એ આવે
માટે પાડેલી સમજાવી સાફ રાખવો).

૧૩ મો. દો.—દલપતરામ કહે છે કે પરમેશ્વર દયા કરી વિ-
ચારીને કામ ક્યું છે તે સૌ સમગ્ર માણસો મનમાં સમજે છે.

પરમેશ્વરની સ્તુતી વિશે. ૯૨

રચના—બનાવટ. રચનાર—બનાવનાર, પરમેશ્વર. પ્રભુતા
—પરમેશ્વરપણું. મન્દિર—સલામ. હરી—લેણ લેવું. જો “રિ”
-હરવ હોય તો હરિ એટલે પરમેશ્વર થાય. કરવા કરવાવરો
ધન-મને સુખીઆરો કરવાને તારે હાથ વાવર, ને હે સુખી.
આ તને હું બજી હું. વણશે-બગડશે. વણ સેવના-શિવાવિના.
મદની-મૂઠવી. કરી દીકરી ધન-દુઃખ વળતે તેમનાં દુઃખ કાપી
ને તે દીકરા દીકરી કરી ગણ્યાં.

૧ આ કવિતામાં દરેક છંદના ચાર ચરણમાંના, પેહેલાને ખી-
જા ચરણમાંના પેહેલા ત્રણ અક્ષર તેજ ત્રણ અક્ષર તેના પછી
કરીને આણ્યા છે તેમજ ખીજા ને ચોથામાં પેહેલા ત્રણ અક્ષર
તે. ચોથા અક્ષર મુકીને તેના પછીના ત્રણ અક્ષર આણ્યા છે.
આ રીતે દરેક છંદમાં ક્યું છે એ રીતેની ગ્રમક આણવાની ચતુર્ગામ
છે. શબ્દ ચાતુરીથી સરલ અર્થ નહીં આવતાં ગુંચવણ ભરેલી
ને અધરી થઈ ગઈ છે.

૪ થો.—જે ધડીએ ધડીને જેટલા બનાવ્યા તેના ઉપર હે ઉપકારી તે ઉપકાર કર્યા, ને હે ગુણવાન તારા ગુણ વાંચીને આટલી જરા આપણ ટળી (તે નીચે પ્રમાણે.)

૫ મો.—રોજ જે ધણી બાળતી હતી એવી મેલી મતિ ગણ ને નિર્મળ મતિ મળી. કવિ તારી કવિતા ગણીને કહે તો બના બનીને થોક થયે. ૬ ઠો.—જે અમારાથી નખમાં પણ ન ખ-
માય તે તાપ જીવતા જીવ કંઈ ખમે છે. સૌ ઠગ ઠગવાને વા
જો કરે પણ હે જગપાળ તેનાં પાપ તું હરી લે છે. ૭ મો.—ર-
જનો પાર કરી કહીને પામીએ, પણ તારા ગુણનો પાર પામવા-
નું કહાપણ અમારો આગળ (પાસે) નથી, જલથમાં સૈંકડો મા-
ણસો કરતા કરે છે પણ સદમાગી હોય તેજ સદ બાવના ધરે.
દાહતી—બાળતી. દહાડી—રોજ. મલીન—મેલી. સદબાવના—
સારી આવડ. (સત+બાવના). રંજન—રાજ કરે એવા. તન
વંત—થરીર વાળા, માણસ. વંદ્ય—નમથે. નિજનો ખુની—
પોતાનો ખુની, આત્મ હત્યારો. અલપ—જરા. ૮ મો.—હે
સુખકારી (પરમેશ્વર) માણસો રંજન કરે એવા રંગ તે સુખને
માટે કર્યા માણસ તને વંદે નહીં તો તે માણસ વાનરની તોલ
નો થાય. ૯ મો.—તારો વાત તજવાને જે કહે તેને માણસો
આત્મ હત્યારો ગણી લે. તારા ગુણની ગણતરી કરતાર કોઈ
ગણતરી કરે તો તે તારા ગુણ ગણતાં ગણતાંજ મરી જાય (પ
ણ પાર ન આવે.)

શામળના છુટક છપા. ૬૩

માન—ગર્વ. ત્રીયા (સં)—સ્ત્રી. તૃણ—(સં) તંબુલું. મેર-
પર્વત; (હિંદુ) શાસ્ત્રમાં મેર નામનો પર્વત પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં
છે ને સૂર્ય તેની પેલી તરફ જાય છે ત્યારે સાંજ પડે છે એમ
માનેલું છે. કાસડુ—એપીઆપલું. કોડ—કોડ આગળ રૂપોઆ
અધ્યાર છે. કવિતામાં વિશેષ્ય ધણીવાર અધ્યાર રહેછે.
આણુ—(સં. આત્મા ઉપરથી) હુકમ. દાવાનળ—(સં. દવન
અનળ) વનનો અગ્નિ-તે બહુ ખરાબી ઉપજાવનાર છે તે ઉપ-
રથી દાવાનળ એટલે બારે. સુખેદારી—લશ્કરમાં એક હાદો
છે. સાહેબી—માન, આખર. નવ રહ્યા = નવ સર્યા—પાર
ન પડ્યા. વ્યાધિ (સં)—વાધ. ઝીલવું—નહાવું. જર—પૈસો.
સદાંત્રી—રોજ અંત આપવું તે. ગાઠા—ધસાર્ધ ગયા. જોખ-
નવંત—જવાન. કનકં (સં)—સોનું. કધાર (સં)—કલાઈ. સુહાવે-
શોભે. તન = તેન. વનિતા (સં)—સ્ત્રી. રૂઠીઓ—કોપ્યો, ક્રોધાયમાન
યયો. જેને ઝાઝાં લાડ હોય છે તે (કોઈ વખત) માન તણ-
ને ભીખ માગે (એમ પણ બને માટે લાડનો મદ રાખવો
નહી) એવાજ અર્થ ર, ડાળ આળનો કરવો, ઝાઝાં ધંત્ર ઝાઝાં
મહુરત ને જોષ જોનારો (જોષી) હોય તેનીજ સ્ત્રી કોષ વખત
રાંડે (માટે જોષ જાણવાનું અભિમાન ન રાખવું.) વિદ્યા વગર
ધણો પૈસો જેની પાસે હોય તેને દરિદ્રી જાણવો. પરમેશ્વર એક
તંબુજાનો મેર (છિક નીચને મોટો રાજા) બતાવી દે માટે અહં

કાર થો બાવયો- ખીજા જાણના અર્થ પેહેલાના જેવાજ છે. જર માંહે ઝી. ધં. જે નાણાયા ગરકાવ હતા તે ઝોળી પ-કડના જોગી યાવ છે, સામળ કહે ધં સામળબટ કહે છે કે અં માં જોષ જીએ છે એતો ફરતી જાંચડી છે (એટલે તાપએ આવે ને પડજાયો પણ રહે) તેથી સુખ પછી દુખને દુખ પછી સુખ છેજ. સોનું મઢીને કલાઈ થતા નથી ને કલાઈનું સોનું થતું નથી એમ છે પરંતુ નીચેનો ફેરફાર યાવ. એટલે અકર્મી હોય તે મા-ટા ઉમરાવ યઈ પડે ને ઉમરાવ હોય તે અકર્મી યઈ જાય. સ-તવાદી ધં નાં “કરી” છે તે વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે ખાટું છે તેને હાથે “કર” જોઈએ પણ માત્રા વધી ન જાય માટે અં દાવ રહેવા દીધી છે. સતવાદી હોય તે વખતે ખુન કરે ને ખુન હોય તેના દીલમાં દયા પણ વસે. રાજા જેના પર ક્રોધાયમાન થયો તેના ક્રોધ સમતો નથી માટે તે વખતે તો તે કહે મ કરવું પછી પરમેશ્વરને ગમતું હશે તે થશે.

અભિમાન તજવા વિશે. ૯૪

કેણુ—વચન. વસા—જમીન ભરવાનું માપ છે (વીસ વસાનું વીધુ થાય છે) પણ પછી તે ધણું કરીને નકીપણું જણાવવાના અર્થમાં આવે છે વળી વધારે નકી પણાને માટે વીશ વસાને બદલે સો વસા (ધણું કરી તેના અર્થમાં) હજાર વશા એમ વપરાવા લાગ્યું. એજ રીતે સોળ આના, સત્તાર આના, સત્તાર આનાને બે પાઈ વપરાય છે. દુરજોષન—પાંડવો સાથે પાણીપતના પિદાનમાં લ-

કનાર, કૌરવોમાંનો મોટો બાઈ. તે સૌ બાઈ હતા. કલ્પે પાંચ પાંડવોનો એક બાઈ, તેમની મા કુન્તાયા પ્રગટ થયો હતો, પાંડવ કે કલ્પના એ વાત જાણવામાં નહીં હતી. તેથી તે દુર્યોધન તરફ હતો. મદોન્મત—મદ (ગર્વ)માં ઉન્મત થએલા. (ઉત્ક્રમત). છતા—જાહેર. ગુણ ગાન રહ્યો. (ફકત) ગુણ ગાવાના રહ્યો. રિપુ—શત્રુ. શિળી—ચંડી. પુરણ બ્રહ્મ—પરમેશ્વર.

કહો વળી દુર્યોધનને કલ્પે પણ ક્યાં છે કે જોણે દરરોજ સદાવ્રત આપ્યાં, તેવા મદોન્મત પણ મરણ પામ્યા. બધા સારા ગુણ હોય તેમાં જરા અભિમાન બળે તો દુધની અંદર ઝેર મળેલું હોય તેવું થાય છે, પમાય પ્રભુ પદ ધ્રં—પરમેશ્વરના પદમાં પવિત્ર પ્રેમ મળે, હરિ ચર્ચિતો પવિત્ર પ્રેમ મળે અથવા પ્રભુ પદ અંદર એક જાતની મુકિત એ મળે. અને પ્રભુનો પ્રેમ પણ મળે એવો અર્થ પણ થઈ શકે. પ્રજા જન સર્વ ધ્રં પ્રજાના સંધળા માણસો (માણસો ગદ્યમાં નકામો છે) ને પ્રજાનો પાળક (રાજા).

ધૈર્ય વિરો. ૯૫

૩૬—૩૬૫ ઉપરથી, મન. હેબક—હબક આપને. બાલે બાલાયા (એક હથા આર મુક્યાયા કાંઈ પણ હથાઆરનો સમાવેશ થઈ શકે છે). જાનકી—સીતા. એના બાપનું નામ જાનક હું તે ઉપરથી, એકથાજ જન્મ પામે (પછી જીવવાળું કે નિર જીવ) તેને તેના નામના પેદેલા અક્ષરની વૃદ્ધિ કરી નામ આપવાનો આત્મ સંકૃતમાં છે જેમ જાનક—જાનકી, દ્રુપદ—દ્રૌપદી. વિદર્ભ

—વૈદરભી, દ્રૌપદી ને દુર્યોધનની સભામાં લઈ ગયા ત્યારે તે-
નું ચીર તાણી લાજ લીધી હતી. હરીચંદ્ર—અયોધ્યામાં રામના
થતા પેહેલાં એક સતવાદી રાજ થઈ ગયો તેનું સત છોડવાને
વિધા મિત્રરૂપીએ ધણા પ્રયત્ન કર્યા તેનું સર્વસ્વ બઈ લીધું, છોક-
રાં સ્ત્રી વેચાળ્યાં અને પોતાને આકર થઈ રહેવું પડ્યું હતું. ક-
દાપિ—)કદા + અપિ) ક્યારે પણ, જવું = જોવું. મિત્ર = મિત્રો
સળ્યો ધશ્વરે ઈ—વિશ્વનો એક વરસાદના માંડવા (અંધારે-
લા વરસાદ) જોવોછે, તે ધડીમાં થાય ને ધડીમાં જતો રહે તેમ.

હિંદુસ્તાનના ઉપર ઈશ્વરના ઊપકાર વિશે ૯૬

કેર—શુભમ. અનોપમ (અન + ઉપમ) ઉપમા આપી ન શ-
કાય એવું. લેખ—ગણ, લક્ષમાં લાવ. મહમુદ—મુલતાન મહમદ
ગઝનવી જેણે ખાર સ્વામી આ દેશ ઉપર કરી હતી તે. તૈમુર
—મહમુદ તખલખના વખતમાં સન ૧૩૬૮માં આવી દીલ્હી
ઉજડ કરી ગયો હતો તે. નાદિર—ઇગનનો નાદિરશાહ બાદશાહ
મોગલોની પડતી વખતમાં સન. ૧૭૩૯માં આ દેશ પર ચ-
ડાઈ કરી આવ્યો હતો તે. વિધવિધ—તરેહ તરેહના. પરકુળ
—ભુગડાં. હુન્કર, સિધિયાને ગાયકવાડ જે પેલાના સરદાર
હતા તે પછી જોરાવર થયા તેમ તેઓ મરાઠાના દેશને ખુલુ ભુ-
ટા હતા. પિઠારા સન ૧૮૦૦ની શરૂઆતમાં ધણી જાતના લો-
કો(હિંદુ મુસલમાન વગેરે) ભેગા થઈ ભુટકાટ કરવા લાગ્યા તેમનું
મુખ્ય સ્થળ માગવામાં હતું. ૧૮૦૬માં તેમણે કાશીપર હલો કર્યો

હતો. જુદા જુદાં સરદારના હાંથનીએ ટોળીઓ બંધાઈ તે હજાર પ્રકારની હેરાન ગતિ આપતા હતા. તેમનો અંત પછી અંગ્રેજ સરકારે આણ્યો. નેજા—વાવટા. તનુજ—છોકરાં (તનમાંથી “જ” —જન્મેલા તે ઉપરથી). એમજ ધણે ઠેકાણે “જ” લાગેછે જેમ પંકજ—કાદવમાં થનારું તે કમળ. વંશજ—ઓલદના ધ્રં. મુલતાન—મોજ શોખ. ધવળ—ધોળ ગાય છે તે. મંગળ—શુભ. કોળીનાળી—કોળી વગરે. વાટ પાડવી—વાટ મારવી, રસ્તે લુટી લેવું. ધીંગા—મજબુત. જતનાં = જતનાં; કાઠીઆ—વાડમાં બજાણા (પાટડી નજીક) તાલુકો છે ત્યાંનો રાજા જ ત છે. અને તેના બાપાત વગેરે જે જીલ્લામાં રહેછે તેને જતવાડ કહે છે તે જતે મુસલમાન છે, તેઓ કાઠી ને કોળીના જેવીજ આ-મળ લુટકાટ કરતા હતા. ધાડાં—ટોળાં. ધાટ—નદી તળાવનો કાંઠો. ત્યાં ધોડેશ્વાર આવીને પેરતા. નલેહ—લે નહી. કુપેતર—જે એતરમાં કુવાનું પાણી પવાય તે. કછ પ્રવેશ—કછમાં પે-શીએ ત્યાં બગી. સમો—સરખો. મહિમા—પૃથ્વીમાં.

કુસંમતી વિશે. ૯૬

બલે = મજે. પ્રસંગ—મેલાપ, જોગવાઈ. યારી—દોસ્તદારી. કઢંગી—(કુ + ઢંગી) ઠેકાણા વગરનો. ગંગ—ગંગાનદી. અથવા હરેક નદી. છણાય—ચરચાય. મલપાન—દારૂ પીવો. ધોરી—બળદ. વાન—વરણ. રંગ. સાન—અકલ. વિહંગ—પક્ષી. પા-બટી—બદલાઈ, જેમ ઉભટ પાલટ, ઠામ પાલટો કરવો. અખંગ

(અપ + અંગ) મળીને અપાંગ થાય એટલે કોઈ પણ અવયવ ખરાબ. પણ અહિ આંગને લગાડ્યો છે.) સુપાત્ર કુપાત્ર—સારું ને નરસું વાસણ, સાચક ઠેકાણું ને નઠારું માણસ. શદ્ધત્ત્વ—ધા—હજાર પ્રકાર. કણું—કણ, દાણો, આણું—રજકણ. સલંગ—આખી. રશી—દોરડું. બળે વધાર ધં બાતમાં જરા લવિ મનો વધાર (દોરો) દીધો તે ટળતો નથી. તેમજ હોમની ગંધ હોય તો પણ તે ટળતો નથી. કુસંગી ધં—કુસંગીની સોબત તે શરીરમાં કુસંગનો રંગ આપે (મતલબ કે કુસંગીની સોબતથી કુસંગી ધર્મ.) જુવાર જ્યાં. ધં જુવાર જ્યાં હજાર શેર હોય તેમાં શેર બાત બેળવો તો બાતનું મૂળ (વધાર) મળતું નથી પણ જુવાર જેટલુંજ મળે છે. આંગનું પાણી ગંગામાં જાય તો તે ગંગાનું પાણીજ ગણાય. જુગારી પાસ ધં જુગારી પાસે જીંચી કીમતનું નંમ (ક્ષિર—પાનું વગેરે) હોય તે પણ હલકા નંમમાં જાય.

કદાપિ કાળીઆ ધં—કાળા બળદ જોડે ધોળો બાંધ્યાથી ધોળાના રંગમાં ફેર પડી કાળો નહી થાય તો પણ તેની આકલતો આવશે. પક્ષી બેચું (પથુ) રહે તો ઉડતા ન આવડે તો ઠેકતાં પણ ચિએ. બત્તા પુર્લોમ ધં—ઓખા નર(જાતિ)છતાં તેને દાળ નારી(જાતિ)ની સંમત થાયછે ત્યારે ઓખાનું નરજાતિ નામ બદલાઈને બંનેનું બેચું ખીચડી એવું નારીજાતિ નામ ધર્મ જાયછે. ગણાય ધં એક દેખતો આંધળાની દોળીમાં બેઠો હોય

તો તેપણ આંધળામાંજ ગણાય છે. કહ્યું અહ્યું ઇં રજકણના જોડો
કણ આંખમાં બહુ નડે છે. એક આખી સળંગ રશી હોય તેમાં
આંક હોયતો તે ગમતી નથી.

સાહસ ન કરવા વિશે ૯૭

પાઠ્ય એ વિશેષણ પદ્ધત ઉપરથી થયું છે તેનો અર્થ રાજ-
ધાની થાય છે. અસલ એવાં પાઠણ ૮૪ હતાં તેમાંનું એક ધોધા
પાઠણ (ગોધા) બાવનગર પાસે છે. એજ પ્રમાણે મછલી પટણ,
શીરંગપટણ, વિજગા પટણ ઇં. અરણ્ય-સમુદ્ર. જૂપતસંગ =
જૂપતિ + સિંહ. પતિના પતને સિંહના સંગ થયા છે. સિંહ અ-
થવા સિંગ એ વિશેષ્ય નામ (રજ્જુતોના નામ) પાછળ જાણે
એક પ્રત્યય માફક આવે છે. ૩૩૩ એમાં ૩, એ કવિતામાં ઉ-
મેરાય છે જેમ ધણેર, મોટેર. મનોહર(સં)—મનને હરીસ એવી.
રખા—(સં. રેષા) લીટી, નીશાની. રતી—પ્રીતિ. અળવ—અ-
ટક આળું. અંકોર—ફણગો. અંકવરણ—અંપાના રંગ જેવું—
(પીળું). વકારી—વિકારી, ઉસ્કેરી. બામની—સ્ત્રી. પીપળ પાન
—પીપળાનું પાન. તે ત્રાડ ઉપર હોય છે ત્યારે હાલહાલ કરે છે
તેથી કવિતામાં અંચળની ઉપમાં આપવી. હોય ત્યારે તેવીને વી-
જગીની ઇં અપાય છે, પીપળાનું પાન પડે છે ત્યારે નરમ પડી
જાય છે જુડયું અહીં ડાહ્યાણ અધ્યાહાર છે. કામનો અર્થ અ-
રાખર કવિતામાં આવતો નથી. આ કામ હોત તો ચાલત તે
વાતનો = નેહ વાતનો, નહિ તો માત્રા ખુટી છે. પ્રીછી—જાણી

તેવર—તેવેળાએ. બાંધવ=બાંધવા (નહી તો માત્રા ખુટે છે).
 દેશવટો—પોતાનો દેશ વટી બીજો દેશ જવું. સાંઘ્યા—ગયા. સુકો
 —ગદ્યમાં સુકાઈ જાય. હતો ગંભીર—માત્રા ખુટે છે માટે હૂતો
 જોઈએ. જરૂરપણે—ગદ્યમાં એવું જરૂર ઉપરથી નામ આલતું
 નથી જા ધાતુ યુ. માં અકર્મક હોવાથી પાણીને સાડ ગયો એમ
 આલે છે. નેટ—છેવટ. પડી ધીર ઇ. માં તાળ ખુટે છે માટે “પાણી
 ધાર પડીતેલે” એમ જોઈએ. તે તીર—તીરનો બરોબર અર્થ
 લાગતો નથી. નીર—ઢોળી નાખવાનું કર્મ પોષટ—ત્રીજી વિ-
 ભક્તિમાં જોઈએ પણ કવિતામાં એમ આલે છે. ઝાડીએ—
 ઝપાટો માર્યો. શુક—પોષક. ઋતુત=કૃત—જે હતું તે કામ.
 સ્યામ શરીર—વરસાદ દેવ. વાદળાની કાળાશ પરયા તેનું રૂપ
 કાળું કદેપલું છે. ચોટ—જખમ, ધા. લક્ષવસા—લાખવસા, જ-
 રૂર કરીને. અંતિક્ષ—ઉચ્ચે. માનું અમે ગદ્યમાં ન આલે. મા.
 નીએ અમે. અથવા બહુ તો અમા કેમ માનું વપરાય. વિવંક
 —બરાબર લાગું નથી. ચતુરાઈ જોવા જેવું. અજગર—મોટા
 સાપની જાત. મોટા અજગર માણસને ગળી જાય તેવા થા-
 વ છે. ફાંસી—ફાંસુ, મિથ્યા. પાપ્પી—સિવાય, વિના. પ્રિછબ્યો
 ઇ. માં તાળ માત્રા ખુટે છે. સાહસે—ના જે અર્થ થાય છે. ભા-
 રેકામ કરવાને એકદમ વિચાર સાથે કૂદી પડવું તે, ને બીજો
 વગર વિચારે ઝંપલાવવું આ છેલો અર્થ અહીં લાગે છે, એના
 કર્મની ઇ. એના નશીબની રેખાની પ્રીતિસારી હતી એટલે તે

નસીબ દાર હતો. ફરીવાસ ધં ત્યાં રહીને તેણે ફરી વાસક-
ચ્ચો—ખીજીવાર વચ્ચો. તું સમજે ધં કદાપિ એમ સમજતો
હથેકે રાજા તારે યુનો સાંખ્યે પણ તેતો તરત મારી નાખ્યે.

મરણના ભય વિશે. ૬૮

પતંગ—એક જાતનું લાકડું છે તેનો રંગ જલદી ઉડી જાય
છે. અસંખ્ય—સંખ્યા વગર, ખેસુમાર. કુલેલ તેલ કરતા અગાઉ
તલને કુલનો પાસ દઈ પછી પીણે છે, અથવા તેલનેજ જાણુ-
નાર. સ્તાની = અસ્તાની. આ તબ ધં આપણા શરીરનો રંગ
પતંગના લાકડાના રંગ જેવો છે તેને જતાં વાર લાગતી નથી.
ખારેતાકી ધં અહીં મોતને—કાળને બિલાડીની ઉપમા આ-
પીછે કેમકે ઉપર માણસને જંદગીની ઉપમા આપી છે.

પરમેશ્વર સાથે પ્રીતિ કરવા વિશે.

સંગાથે પ્રીતડી = સંગાથે દૈવ પ્રીતડી. સંસ્કાર—નસીબ, કરણી.
જાળ—માંડલાંને પકડવાની યાચ છે તે ઉપરથી.—માયા—
સંસાર છે તે કસાઈ પડવાની જાળ છે. સંત—સાધુ પુરુષ.
ત્રિવિધિ—ત્રણ પ્રકારના (આમિક એટલે શરીરથી કે મનથી જે
પીડા અથવા રોગ થાય તે. ખીજું આધિભવતિ ખીજા કોઈ
પ્રાણીથી દુખ થાય તે. ૩ જું આધિ દૈવિક ધંધર તરફથી જે
પીડા થાય તે દુકાળ પડે તે (વગેરે.) તાપ—દુખ (તડકા ઉપરથી)
મનવાંછિત ધં—મનમાં ધરંડેલું કામ પાર પાડનાર જેવા-
નંદનો વાહાણો—પ્રભુ તે દુખ કાપશે.

મન ઉપદેશી. ૯૯

ભમરો(સં)—ભમર ઉપરથી. ભમરો કુલોના વાસનો બહુ શો-
ખી છે તેથી તે માયાના પાસમાં પડેલો ગણાય છે, તે ઉપરથી
મનને તેની ઉપમા અપાય છે. કુંભ(સં)—ઘડો. જાવરી—દો-
દળી. જાતન (સં. યજ્ઞ ઉપરથી)—સંભાળ લેવાનો અર્થ પણ
વપરાય છે અપભ્રંશ યવામાં ઘણીવાર મૂળ અર્થમાં પણ ફેર પડે
છે. વસુસતાં—નાથ પામતાં. છાંડે છાવડે—જેમ રેાડસો કે
ખાટલો કહીએ છીએ તેમ આગળ લખવાની રીત હશે, અર્થ
છાકરા વગેરે. કેટલાક “કેના છાંડે કેનાં છાવડે” એમ અર્થ
સે છે પણ તે બહુ સંગતિત નથી. ઉલટી નદી—ચઢેલી. રેલાઈ
મએલી નદી. હાર—હારે, સાથે. જુહારીને—નમસ્કાર કરીને.
સેજુ—હિસાબ. સાહેબ—ધણી, પરમેશ્વર. કુંભકાચો ધં તારે
દોદળી કાયા કાચા ઘડા જેવી છે પણ તે એક રત્ન છે માટે
જાતન કરીને રાખ કેમકે તેને નાથ પામતાં વાર લાગવાની નથી.

ઉપદેશ વિશે.

ભોમ—જમવાની વસ્તુ. વાસના—પ્રીતિ. હમોછો—કરોછો.
મુંડી—પુંજ. કેવળ—કવિતા બનાવનારનું નામ છે. હણ—મી-
ઠું. ગમોછો—ચુમાવોછો, ખુઓછો.

મનરંજન કવિતા. ૧૦૦

મનરંજન—(મન + રંજન) મન રાજી થાય એવી. ગુપ્તોત્તર
—(ગુપ્ત + ઉત્તર) જાનો ઉત્તર, તેમાંને તેમાં ઉત્તર. સાર—

તત્વ, તે ઉપરથી વાતનો સાર (મતલબ) એટલે વાતમાંનું તત્વ થાય છે. બોજન—જમણું.

ટીકા—આ યુક્તોત્તરછપો દ્વીઅર્થી (બે અર્થ વાળો) છે. જે પેહેલાંના ત્રણ ચરણમાં ચાર પ્રશ્નો છે તેના ચાર ઉત્તર છેલી ક્રમાં છે. તે નીચે પ્રમણે.

પ્રશ્ન.

ઉત્તર.

નાથ નફનો કોણુ?જમ.
સાર છીનું શું કહીએ?ધી.
પોથી બાળક તણી, નામ તેનું શું લખએ.....ચોપડી
લહનું શું નિત ધેર, કરે બોજન કરનારી?.....રેશલી
જો સમજી શકે તો ઈ—જો સમજી શકે તો માન દઈને ઓ-
ટલી ખેસવા આપું, પ્રયુ ન સમજી શકે તો હું તને કહું છું કે
રેશલી ને ધી ચોપડી આ. બીજી રીતે છેલી બે ટુંકનો અર્થ
આ પ્રમાણે થાય, જો સમજી શકે તો માન દઈને ઓટલી ખેસવા
આપું, પણ ન સમજી શકે તો હું તને કહું કે “જમ, ધી, ચોપડી
ને રેશલી” એ ચાર ઉત્તર.

અંતર બહાર લાપિકા—(અંતર + બહાર + લાપિકા) માંહેને
બહારની સમસ્ય. શ્રીકૃત—નાળીએર. આદ્ય (સં). પેહેલાંના—
(આદી). અંત—છેલાના. અવિચળ—(અ + વિ + ચળ) નાશ
ન પામે એવો. રેશમ—દવા. પદ—પગ, છંદનું પદ એટલે તેનો
બામ અથવા ચરણ. વરણ—અક્ષર એનો બીજો અર્થ રંગ અ-

યવા જાત પણ થાય છે. મધ્ય—વચ્ચા. ગામેતી—પટેલ, શા-
શ્વતુ—અવિનાશી. અંતર બહાર લાપિકામાં જે પ્રશ્ન છે તેના ઉ-
ત્તરમાં તથા દરેક ટુકના પેહેલા ને વચ્ચા અક્ષરોમાં ગુદાર્થ છે
તે નીચે પ્રમાણે.

છપો

ઉત્તર.

શ્રીરૂપમાં શું હોય? દગો કરતા શું હારે?

કોપરૂં

અધિક ગામડા માંય, લહે કોણ પદવી ભારે?

ધરમ.

મટે નહોં તે કોણ? પરમ દુષ્પ સૌથા શું છે?

ગામેતી

દાદી આદિ ને અંત, તહાં જે નામ રહ્યું છે?

શાશ્વતુ

વાચા અવિચળ એ દેવ છે, રાખી રહેમ નજર રહે, મરણ
દન દન પદ આદિ વરણપર, મધ્ય વરણ કવિ જન કહે, .

દાદી આદિ ને અંત ઇ.—એ પાંચે સવાલના ઉત્તરમાં પે-
હેલોને છેલો અક્ષર દાદી, તહાં જે નામ રહ્યું છે, તેની વાણી
અવિચળ; એવો દેવ છે, ને તેની રહેમ નજર રોજ રોજ પે-
હેલા પદના પેહેલા અક્ષરના નામ ઉપર રાખી રહે, એવું વ-
ચના પદના પેહેલા અક્ષરના નામ વાળા કવિ કહે છે.

ઉપરના પાંચ ઉત્તરમાંથી પેહેલો ને છેલો અક્ષર રાખી વચ-
ના અક્ષર બધાએ તો “પરમેધર” એવું નામ થાય છે તે આદી
અક્ષરવું નામ “શ્રી અમદાવાદ” તેના ઉપર રહેમ નજર રાખી
રહે એવું મધ્ય વરણના એટલે વચે ના પહેલા પહેલા અક્ષર
બધાએ ને જે નામ થાય તે કવિ એટલે “દક્ષપતરામ કહે છે.”

કુમીલો છંદ.

સરથે = સરસે—સારે. ચરથે ખડ-ધાસ ખાથે, (કાલા વાલા કરથે). પરથે રિધથે = પરથેરી ધરે. ને નદીને = નેન દિને. નરસે—નઠારે. પરથે—રપરથે ઉપરથા—અડચે.

અર્થ—માણસ સહેજ સારો બુદ્ધિ નહીં વાવરે તેનો વરસ તે વરસાદે પણ તે તરથે મરથે, ને સાંઝે વહાણ મળથે તો પણ તે તરથે નહીં, અને પ્રભુનો સ્પર્ધ થથે તો પણ તેનું કામ સરથે નહીં, પરથેરીને ઘેર ઘેર જથે ને કાલા વાલા કરથે પણ કામ સુખરથે નહીં, માટે જો આ ચિખામણુ (દિલ) નહીં ધરે તો પછી યાદ આવથે ને નઠારે દહાડે આંખમાં પાણી ભરથે.

દરદીને ઓસડ આપવા વિશે. ૧૦૧

જીવન-જીવતર. દવાદાન દઈ દદીનાં ધં ઓસડનું દાન આપી દુખીનાં દુખ કાપે. દુખાળો—(દુખવાળો ઉપરથા) તેજ પ્ર-માણે 'હઠ+વાળું', તે હઠાળું, દગાવાળું તે દગાળું ધં. જીવી જ્યારે = જીવ જ્યારે જરાએ જીઆ જોડીને ધં—જ્યારે જરાએ જીવ જોડીને જીઆ, ત્યારે સૌથી ભારે ને સાંઝે પુન્ય તમને દેખાથે. વૈદ્ય શાળા—(વૈદ્ય+શાળા) ઓસડ મળવાની જગા, દવાખાનાં, ઇસપિતાલ. વડી વૈદ્યશાળ ધં—મોટા (હિંશીઆર) વૈદ રાખીને મોટી વૈદ્ય શાળા થાપે તો ધણા દુખી પ્રાણીઓ આશિરવાદ આપે, માટે અરે ભાઈ એવેજ રરતે તમારું દ્રવ્ય ઉછાળો (અરચમાં વાપરે). અહો દેવ એને ભલે દ્રવ્ય ધં—

અહો પરમેશ્વર એને બધે દ્રવ્ય આપ્યું કે દવા આપાને દુખી માણસનું દુખ કાપ્યું કે જેથી હઠ વાળો (નહીં હઠે એવો) રોગ હતો તે હઠ્યો. અએ—નાથ ન પામે એવી. (અ+ક્ષય ઉપરથી). પ્રભુરાજ=પ્રભુરીજ. જૂમદ્ય—પૃથ્વી વચ્ચે, પૃથ્વી ઉપર. (જ+મદ્ય). અમેદન—ભય વિતાનું દાન (અ+ભય+દાન ઉપરથી) તન્ને રોગ રોગી ધૃ—રોગી રોગ તન્ને ને નિ-રોગી જીવો. જીવનાં જૂમ. = જીવમાં જૂમ. ખુલે—ખુલી થાય.

ઈદ્ર વિજયનો અર્થ.

દગાથી ફસાતી રૂપ ફેરવીને અરે માણસ તું નકામો કુલે છે, (મનન્ય કે કોઈ ચીજ કે વાત ફેરવીને ખીજને દગાથી ફસાતો કુલે છે). હમેશ સુધી છેક જાતો ન રહે ને અરે ખરી વાત કોઈ દિવસે પણ ઉઘાડી થાય, ભરમાવીને એક વાર ભાળ્યો. એ તો બધે પણ ભાળપણથી ફરીથી બુદ્ધિ નહીં, જેમ કાગળની હાંડી કદાપિ કોઈ કરે પણ તે એકજ વાર ચુલા ઉપર ચઢે (ખીજવાર નહીં) તેમ.

કવિ શાંભળ ભટની ઉત્પત્તિ. ૧૦૨

ગુર્જર—ગુર્જરાત. ગરૂવો—મોઠો—વંગલુપર—અમદાવાદનું એક પડું હતું, હાલ જ્યાં ગોમતીપર છે ત્યાં અથવા તેની પાસે હતું. વિપ્ર—બ્રાહ્મણ. મણી-મણી જેવું. શિરો મણી-માથાનો મણી (તેના જેવું) (શિરઃ+મણી,) શુદ્ધન્—અસલ માતર પ્રગણ્યામાં એક ગામ હતું તે હાલ મહેમદાવાદ પ્રગણ્યામાં છે. વિષ

નાથ—ફનીઆનો ધણી, પરમેશ્વર. (વિશ્વ+નાથ) વિરેશ્વર—
એ મહાદેવનું નામ છે. નવખંડ—જેમ ભરત ખંડ તેમ તે વિના
ખીજ આઠ ખંડ મળીને નવ ખંડ હિંદુશાસ્ત્રમાં કરેલા છે.

૩જો દો.—લેઉઆ કણખીમાં વાસણ નામે પ્રરૂપ થએલો તે
ના વંશમાં રખીદાસ નામે રાજા જેવો દેવાંશી આવર્ત્યો.

નવાણુ—પાણી રાખવાની તળાવ, કુવા વગેરે જગા. દેશી-
દ=દશાંદી-ઉપજતો દશમો ભાગ લેનાર. આવા માણસો જરૂ-
રની વખતે તેમનાથી ખનતી મદદ કરે છે.

દશાંદી બાટ ઈં—દસમો ભાગ લેનાર મમાનજી બાટ સારા
ગુણ ગાય. રખીઅલ—રક્ષા કરનાર, માણસનું નામ છે. રખી-
અલ જ્યાં રક્ષા ઈં—જગતમાં જ્યાં રખીદાસ રક્ષણ કરે છે
ત્યાં દુખ નહીં. પસાયતું—કર કે કીમત વગર જમીન અર્પણ
કરવી તે. પૃથ્વી કરી પસાયતે ઈં—જમીન પસાયતામાં આપી
ને બાખરીની બુખ બાગી. બડ-બહાદુર. બાવિક-બાવલખા.
ભત્રીજ-મત્રીજ. પુન્યવંત પરિવાર સૌ ઈં—સૌ પરિવાર પુન્ય
વાળો ને ભત્રીજ બહાદુરને બાવ વાળા. તે સુખના દરીઆ
જેવા શોભિતા ને બહુ પુન્યના વળી ખીજ છે (પુન્યનાં ખીજ
વાવનાર છે.) બૂપતસમપૃથ્વીના ધણી જેવા. (બૂ+પતિ+સમ)
પૂરણ—પૂરનાર, (પૂર્ણ ઉપરથી?) મંગણ—માગનાર. મોન્દે—
મોજનું બહુ વચન. દેયણો—દેનાર. હાંકીજી તે હોડ—હાકમા
રીને હોડજીવનાર. મુજણ—સમગ્ર. (મુ+જણ) આધિષ્ઠિ—

રખીઆણુને આ શિષદે. અવલે—કાને. સર્વ મુખે—સર્વને મોઢે. સંચર્યા—સિધાવ્યા, ગયા. સિંહાસન—સિંહ ઉપર બેસવું તે. રાજ ગાદીને સિંહાસન કહે છે કેમકે એ ગાદી સિંહના આકારની કરતા, શાહજહાંને મારના આકારનું કરાવ્યું માટે તેને મયુરાસન કહેતા. (સિંહ+આસન) પણ આ ઠેકાણે સિંહાસન બત્રીસ એટલે બત્રીસ પુતળીની વાતો, તેમાં પુતળીઓએ બોજરાજ આગળ વિક્રમના ગુણનું વર્ણન કરેલું છે. તર્કબજ-તાણ. અર્થજ જણાવ્યો = અર્થ જણાવ્યો વળી. રીઝયા રેવાખંડ ધં—જમકુતનો દંડ ટાળીને ખુશીયા રેવાખંડ કર્યો. દવાળી—પૂરું કયું. વૈતાળપચીસી—મડાપચીસી, મડદાએ વિક્રમને પચીસ વાતો કહી તે. વાયુને વથછે ધં—જેમ વાયુને વથ તરણું છે (એટલે વાયુ તેને મરજીમાં આવે તેમ લઈ જાય) તેમ સામળ કવિએ કરી (મનલબ કે વાયું રૂપ ધધરે, તરણા રૂપો. બુદ્ધિ જેમ દોરી તેમ ગઇ.

ઉપદેશ વિશે. ૧૦૩

બય કૂપ—સંસાર રૂપ કુતો. (બય+કૂપ). ખોયો મણીધં—(મનુષ્ય દેહ રૂપી) મણી હાથે ચઢેલો ખોયો. સર્ધું-થયું. હદાપણ તાર ધં—જ્યારે જમને હાથે ચઢ્યો ત્યારે તારે હદાપણ જણાયું. વાટજ હરી—આગ હઠી; આત્મા જનમ ધર્યો જેવો તે ન ધર્યો તે ન ધર્યા જેવો છે. સંપત્તી—દોલત. નિશંત—ક્રિકર વિતાનો (નિઃ+ચિંત) સંસકૃતના નિયમ પ્રમાણે વિસર્ગ

આગળ “ચ” હોય તો “શ” થઈ “ચ” માં મળે; નંગ (ની: + ચળ = નિચળ) બજવા — ગજ્યા (કેમકે તાળ તુટે છે. અને એવી સાલ છે). ગગતા — અહંકાર. પરી — વેગળી. નિ-વડથો — નિપજ્યો.

ધડયણ વિશે. ૧૦૪

ઉમર — ઉમરો. પા દર — ગાગોળ, ઝાંપા બહારની જગા. ગોળી — પાણી બરવાની ગોળી તે. આબું = આવીયું પ્રાણ-મારા = પ્રાણમાહરા, વળી આબારે = વળી આવીઆરે (કેમકે તાળ તુટે છે). વાટ — રસ્તો, વાટ એવી એટલે તેને આવવા-નો રસ્તો બેવો. પ્રાતસ — કાળ; (પ્રાત: + કાળ) એ એની સં-ધીમાં વિસર્ગનો “સ” થાય છે, સવારનો વખત. નાડ-જેમાં લોહી વહે છે તે, એવી નાડો હાથમાં નવ છે તે જુદી પડી એ-લે તરી આવી, ઉપગી આવી. દાર — ખારણું, તેજ ઉપરથી ખાર થાય છે. પાંસળીએ — પાંસળીએથી + કેડેથી, બગલને કમરની વચે જે હાડપિંજર છે, એને પાસળી કહે છે. પાંસ-ળી-રૂપિયાની કોથળી કમરે આંધે છે તે. જગવાસ — (જગ + વાસ) જગતના વાસી. ઉમર તે ડુંગર થયારે ઢલ — ઉમરો ડુંગર ને-વો થયો, ગાગોળ તે પરદેશ નેટલી આધી થઈ, ને ગોળીના ગંગા નેટલી આધી થઈ પડી, ને શરીરે ઘાળા વાળ થયા છે.

પરમેશ્વર વિકટોરિઆ રાણીનું રક્ષણ કરો. ૧૦૪

અગ્નિવ્રત — સધળા, શિરતાજ — (શિર + તાજ) માથાનો દુ-

ગૃ. (બ્રુગોળ—) પૃથ્વીનો ગ્રેહો. સજ્જનની = સજ્જનનો. ચરમ-મોટો. ઉચ્છરંગ- ઉચ્છરંગ નિઃશંક-(નિઃ+શંક) શકવિના, બેશક દાખો-જામાવો. સંક્રપ-વિચાર. નિષ્કળ-(નિઃ+કળ) કળ વિના, જ્યારે વિસર્ગ પછી “પ” કે “ક” આવે તો વિસર્ગનો “ધ” થાય છે જેમ નિઃ+પાપ = નિપાપ ધં ત્રાહિ ત્રાહિ—એ સંસ્કૃત-માં ક્રિપાપદ છે એનો અર્થ “રક્ષા કરો, રક્ષા કરો” એમ થાય છે; એનો અપભ્રંશ “ત્રાય ત્રાય” કહે છે. તૃષણા—ધૃત્વ. બેલી = સાથી, સહાય કરનાર. અધર્મ તણા = અધરમતણા. ૪મી ઓળ—પ્રાણ આપનારને જગતના કરનાર ધંસ્વર વિકુશોરિઆ રાણીને અમર રાખો. કર્મ કળ આડીઆ ધં—આડીઆને ચોર તેમના કરેલા કર્મનું કળ આખો.

૧૩મી ઓળ—પ્રજાઉપર જેનો પાર ધણો છે, ને જેનાથી સર્વ સંસાર રાજ થાય છે, તેજ અવિચળ પછે આ દેશમાં આખો કે જેનાથી તેના ગુણનું ગાન ગાજીને કરીએ. ૧૮મી ઓળ—આ લોકમાં એનું વધારે મહિમા ભરેલું ને અચળ નામ રહેલું. ૨૧મી ઓળ—નઠારા માણસના નઠારા વિચાર નિષ્કળ કરી, તેમના ઉદ્યોગને અકળ કર; કે જેથી જગતને દુષ્કારી વિચારવાળા ઠગ, તેમની હઠ હારીને હેઠા પડે; હે પ્રભુ આજ એ પાપીઓ હીમત સુધીને ત્રાહિ ત્રાહિ વાણી ખોલો. ૨૬મી ઓળ—તે વખતે હજકા માણસોએ રાજ કરવાની ઇચ્છા કરીને, કપટ કરી કેટલાકને દુષ્ક આપ્યું. ૩૦મી ઓળ—ધર્મના બેલી

ને અધર્મના શત્રુ એવું જે તમારું નામ છે તે નામના અર્થનું કામ કરશો (એટલે ધર્મના બેલી યર્ષ દુષ્ટનો નાશ કરશો). બ્રહ્મ જન દુષ્ટ ૧૦—બ્રહ્મને દુષ્ટ માણસનું જોર બાગો.

દ્વી અર્થી હોહરા. ૧૦૫

દ્વી અર્થી—(દ્વી + અર્થી) એ અર્થ વાળા.

૧લો દો.—આ સારી બ્રાજનશાળા છે કે ચોખ્ખી નિશાળા છે. તે વિશે દક્ષપતરામના મિત્રો વિશાળ વાત સાંભળો.

બ્રાજનશાળા વિશે.

ધારા—નિયમ. પૃથ્વી નહીં, કેમકે પૃથ્વીને માટે સંસ્કૃતમાં ધરા સખ્દ છે. દિસે—દેખાય છે. પંગત—હાર, સંસ્કૃત પંક્તિ ઉપરથી. અખોટીઆં—(અ + ખોટીઆં) ખોટલા નહીં. ખોટવું—ત્રાંપરવું. શોજે—નવેણે, નાહેણા. શિરવાળો—(શિર + વાળો) માથાના વાળો, પોળી—રોટલી. વિધિ—રીત. શિશુકર ગણિત લખાય = શિશુકર ગણિત લખાય. હેતુ—વહાલા. ધરાય—આ—ઇને ધરાય.

૧લો દો.—લીપવાના ધારા મનમાં લાગીને પૃથ્વી લીપીને સારી ચિત્રેલી છે, ને ગામના કોણ કોણ માણસો આવેલાં દેખાય છે તેનાં નામ ગણે છે.

૨જો. શરીર ઉપર અખોટીઆં પેહેરીને પંગત પાટલે બેઠી, ને હું નવેણમાં હું એમ સમજીને માથાના બધા વાળ સાથે ખાંછે. ૩જો—રોટલીને ચોપડેલી કરી, ઉપર સાકર ચુકી, સા-

રો રોતે પત્રાળી પુરીને હારો હાર પડીયા મુક્યા છે.

૪થો—કૈક સારો રોતે શિખંઠ કરીને બે ગોળામાં બરેછ, ને જ્યાં તાપ છે ત્યાં બોંયપર તપેલી પડેલી છે ને જ્યાં ચંડક છે ત્યાં ખરકો મુકો છે. પમો—કૈક શુદ્ધ રાઈતાં (કરતાં) દિખે છે, ને કોઈક સ રો રોતે જાત કરે છે. ને કોઈ તો પ્રખ્યાત શાક (કરતાં) શિખેછ, ને હે મિત્ર મેં લાડવા દીધા.

૬ઠો વળી વડાં તો જેમ વરસાદ થતો હોય (તેમ ખીર સાય છે,) ને તેના ગણી દહી પણ જાય છે (દહી પણ પિરસાય છે), ને કોઈ તો તેજને વડાં ખાય છે, ને છોકરાં તલના દાણા હાથે ગણી ગણી (વીણા) ખાયછે. ૭મો—જે માણસ તેજ ખાય નહીં તેને માટે આ ઓરડી પાસે થી છે, તેમાંથી ચમચાવતી સો-ડીપાં આપે તો પછી જન્મવાની કચ્ચાગ મટે. ૮મો—જે માણસ આમને ઉડે તેના ગણી, ઉપરી માનને માટે એક પત્ર (પા-તનો) ખીડી વાળીને આપે છે ને ત્યાં ઘણા વાલેશરી (ખા-ઇને) ધરાય છે.

નિશાળ વિશે.

લીપીધારા—ચોપડીનું નામ છે. દિશિ—દિશાએ. પાઠલે—પાઠલે, કાઠીઆવાંડમાં પાઠને બદલે કોઈ પાઠ પણ વાપરે છે. અખોટીઆંચંગ—નદી ખોટેજાં ચંગ, નહીં શિખેલા બાગ. શોગે—શોગે આંક. સમજીને—શિખીને. શિરવાળો.—(શિર નવાળો) માથાવાળો અથવા ઉપર જે આંકડા લખ્યા તેને

એકઠો લખેતો એક આંકડો (૨૫૫). પોળી—પોહોળી. શકર—શાહુકારના હાથ. પત્રાળી—(પત્ર+આળી) પાતાં વાળી, ચોપડી. ગોળે ખેસી—ગોળા આગળ ખેસી, ખરફી—ખરફ-વાળી. થંડ—ઢાડ, શા—શક, સત. વરસે વડાં—ઉમરે મોટાં. ફી—ફધ, આપી. શિશુ—ખાળક. કર—હાથ. સોટીપાં=સો-ટી પાંચ. આપે—પોતે. કચાશ—અધુરાપણું. ખીડીવાળી—પરખીડીઆમાં ખીડીને. હેતુ—મતલબ.

૧જો દો.—લીપીધારાની ચોપડી શિખ્યા પછી, પૃથ્વી સારી ચિત્રેલી છે (નકશો કહાડેલાંછે) તેમાં કયાં કયાં ગામ કયી કયી દિશાએ આવેલાંછે, તેનાં નામ માણસો ગણેછે.

૨જો—(છાકરાઆળી) હાર ખેડી ખેડી નહીં ચિત્રેલા પાઠના ભાગ હાથમાં લઈને ગુણે છે; ને સોળે આંક બાણીને ઘણા આંકડાઆ સાથે સરવાળો કરે છે.

૩જો—શાહુકારો (શાહુકારના છાકરા) એ સારી સારી ચોપડી હાથમાં લઈને પોહોળી કરી, ને જાત્રાં પાતાં વાળી સારી ચોપડીઆ તે આ હારે હાર પડીછે.

૪જો—કોમકતો પૃથ્વીના ગોળા આગળ ખેસીને ખંડ બરેછે, ને જ્યાં તાપછે ત્યાં ગરમ દેશછે, ને જ્યાં ઠાંડછે ત્યાં ખરફ વાળા દેશોછે.

૫જો—ને કોમકતો સારી રીત ભાત ચિત્રે છે ને હે મિત્ર કેટલાક લાડકવાયાને પ્રખ્યાત થક બણતાં મે દીઠા.

૬૭૦—વળી જેમ ઉમરે મોટાં તેમ તે બહુ ઉતરીને કાંઈક ફી આપી જાયછે, ને કેટલાંક પત્રકમાં મોટાં લખાયછે, ને નાના છાકરાંને હાથે ગણિત લખાય છે.

૭૭૦—જેનાથી ગણિત લખાય નહોં તેને આધી ઓ રડી પાસે પાંચ સોઠી પડે ત્યારે તે તેની મેળે કુઆસ તણ દે.

૮૭૦—જે બહુ ઉંઠે તેને તેનો ઉપરી, સરઠીફીકેટ વાળી, ખીડીને આપે, જેના અનેક કારણ ધારી શકાય.

૯૭૦—દ્વીઅર્થી શબ્દ આતુરીમાં અર્થ બહુ મરડી મચરડી, શબ્દ જોડણીમાં ફેરફાર કરી, ને ન ધરાય એવા અધ્યાહાર લખ કરવો પડે છે; તેથી વાંચનારને સમજતાં યુગ્મવલ્લુ ને શક પડે છે. દહીનો દેવું, બરફીનો અર્થ બરફ વાળી જમીનને દહા-દો-હરામાં ફીનો તથા ૮મા દોહરામાં સરઠીફીકેટનો અધ્યાહાર કો-ખના સ્વપ્નમાં પણ ન આવે.

જીંદગાની વિશે. ૧૦૬

યોગ—મંગાપ. ધારમાં—(ધાર+માં) ધાર નહી, “માં” જ્યારે ક્રિયાપદ પછી પ્રત્યય રૂપે વપરાયછે ત્યારે તેનો અર્થ “ નહોં” થાય છે જેમ “ જાણ્ય માં, કરીય માં છં” માટીના માનેવી—માટીના માણસ, આ દેહ પાંચ પદાર્થ (પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, તેજ, આકાશ) નો બનેલો છે એમ કહેલું છે તેમાં “પૃ-થ્વી” ને “માટી” તેનો મુખ્ય ભાગ ખોળીઆમાં છે માટે ખોળીયું માટીનું કહે છે. “તેજ” તે “જીવ” માં આબું. કાય

—કાયા. ક્રાંપ—જો. સાધ—કરવા માંડ. તન=તન—શરીર.
મેદલ—(મે+દલ) દલ વિના, દલ ઠેકાણે નહીં તે, ઉદાશ.
જોત—પ્રકાશ, તેજ. જાણુજ=જાણેજ. રણક્ષેત્ર—(રણ+ક્ષેત્ર)
લડાઈનું ઠેકાણું, “રણ” નો અર્થ દેવું પણ થાય છે. જામ—
પોહાર અથવા અઢી કલાક “જામ” નો અર્થ રાજ પણ થાય છે.

૧જો છંદ. જીવવું એ જરૂરનું ને સાચું છે, પણ એવું ન
સમજવું કે સમયાંત એછેલુંજ ઠેકાણું છે, જીવને કાયાનો કા-
રમો મેળાપ તે એકજ ઠેકાણે કરેલો છે એમ જાણીશ નહીં,
(મનલબ કે હમેશાં રહેશે એવું ધારવું નહીં) રા માટીના મા-
ણસ તારી કાયા માટીમાં મળી જશે એવું તું જાણ, જીવ જીવો
પડીને જાય છે પછી તે જાણતો નથી કે અહીંયાં કાયાની શી
વલે થાય છે. રજો. ક્રાંતિ જગતમાં જન્મીને બહુ માજ મહો,
કે દિલમાં દિલગીરી કરે પણ એમાંનું કાંઈ આ જગાએ કામનું
નથી એમ સમજો, માટે ધણી ખુશીથી આજથી કાલે વધારે
થાય એવો નિયમ રાખીને, સારાં કામ કરવાનો ઉદ્યમ કરો.
જો વાંદરો હોય તે નકારે વહેમ લાવે.

૩ જો છંદ. કાળની પાંખ તું ઝીણાશથી જો કે નેનાથા
વિજળીનો વેગ પણ હારી જાય, ને હે મિત્ર આ વખતમાં હુ-
નરનો પાર નથી માટે જો સારી રીત હોય તે શિખવા માંડ;
જો દીલનાં કંઠણ ને તનના બહાદુર છે તે પણ ઉદાશ થઇને મો-
તનો પ્રકાશ ધણેજ જાણે છે, કે અંતે “રામ ખોલો બાઈ રા-

મન થશે તે એવા શબ્દ જોલી સ્મશાનમાં લઈ જશે.

૪થા. જગત રૂપી રણસેવને તું આંખથી જોઈ લે કે અદ્ય જેવું છે. એવું જોઈને હિમતથી જાણી લે કે આ ઠેકાણું એ પહોરનું છે. હિમત ભરેલાં કામ કર કે તારું નામ અવિચળ રહે ને પરમેશ્વર પણ મુકિતનું દાન આપે, અને આ જગતમાં જેમ દોર ચાલુક મારવાથી ચાલે છે તેમ તું પરમેશ્વરના પ્રતાપથી ન યા. પમો. સરવે સાંઈ થશે એમજાણીને ભવિષ્ય ઉપર રહેવું તું નહીં છોડી દે; જે વાત વિતીને ગઈ તે છે. જતી એમ જાણ, ને તેને તું દિલમાં બેઠા લાવીને સંગાર નહીં, હાલનો વખત તું સૌથી સારો જાણ, દોષ મુકીને હવે ઉદયમ જાલ; દીલમાં ગરીબાઈ જાણીવીને. ને મનમાં ઈશ્વરને રાખીને હિમતથી તરત તારીને કામ કર.

૬ઠો— મોટા મોટાની જીંદગી આપણને યાદ આપીને એમ જોલે છે કે, એમાંના એક પણ માણસના નોક એક તરણાને તોલે પણ ક્યાં હતા? તેજ માણસ પ્રખ્યાતિ પામ્યા. નેજેનાં ભારે જ્નેર જામ્યાં, એજ રીતે જો આપણે ચાહીએ તો સંસારમાં સારી કીર્તિ થાય. ઓ—કીર્તિરૂપી મુગંધ ફેલાવીને એવાં સારાં કામ કરો કે જેથી નામની નિશાની રહી જાય, ને આપણો દાખલો જોઈને કોઈ માણસ એથી ધીરજ માની લે. જગત રૂપી દરોઆમાં જેનું વહાણ ખરાબા (રૂપીકુર્મો) પર ચઢવાથી ભાગે; તે માણસ એકજો પોતાની પાસે કાંઈ ન રહ્યાથી સમુદ્રમાં આથકે,

દમો. ચાલ તું તૈયાર થા, ને હીમત ને ઉલટ મનમાં રાખીને કામ કર. ને આંખસ મુકીને બહુ ઉલટથી ચંચળાઈ રૂપી જાળ નાંખી (ઉદ્ધમને) પકડી લે, ધીરજ રાખીને કારમાં કામ કર. ને કામ કરતાં કદાપિ હારી ન જા; ને જ્યારે કામ પુરું થાય ત્યારે પૈસાની વાટ જો, જો આવીતે કુરે તો ઈશ્વર તને સેહેજ આપી રહેશે.

દમો. અરે માણસ, અમારી વાત સાંભળી, સારા નવ છંદ ગાઈને ગુણવાન થા, ને એમાં જે વાત કહી તે મનમાં લાવીને તારા મનમાં નકાગ વિચાર ન લાવ; રંક રણછોડ ની વિનતી વાંચીને તરત તેનો તોલ કર, જો મનમાં સુખ આહે તો ભક્તિના ભાવથી પ્રભુનો દાસ થઈને તેની સેવા કર.

દીક્ષા—આ કવિતાની છેલ્લી ટુકમાં “મનસુખ”નું નામ આવે છે તે આ કવિતા કરનાર રણછોડનો મિત્ર થાય.

પરમેશ્વરનો ઉપકાર ભુલી ગયા તે વિશે. ૧૧૩

ગર્ભવાસ રાખ્યો—ગર્ભવાસમાં તારું રક્ષણ કર્યું. કીર્ષા—દયા, સં. કૃપા ઉપરથી. આંબું રે = આખું રે, દસપંદર તે દસ પંદર વરસ. “વરસ” નો અધ્યાહાર છે. વહ્યો—વહી ગયો. વર—જાગી—છેલાઈ. છાકી—ખેંચેકી. છત—દોલત તરાણ = તારણ—જાળ. ગત—(ગતિ ઉપરથી) ચાલવાની શક્તિ. વરી—ખપી, વવરાઈ. અવધ—હૃદ, આખર, જીગદાધર = જગદાધાર—(જગત + આધાર) પરમેશ્વર. દારણ—ભયંકર, નયણ—આં-

ખો. (સં.નમન ઉપરથી) નાત જાતમાં ધં—નાતજાતમાં કુ બુ-
ધિને કોર જાતનું નામ કહાડ્યું. ચાળીસે તું ચાલીરે ધં—
ચાળીસ વરસની ઉમર સુધી પહેંચીને તું છતમાં છકી રહ્યો.
કુકર્મના બહુ બંધન છુટવાને માંણસનો આ અવતાર આપ્યો
ને તે બુંડાઈનો ભાર ભર્યો, ને સો વરસે તો એ ફેરા ફરીને
બધા ભવમાં બુલ્યો. પાપો એ છે ધં—એ પુરો પાપો છે એ
વાત ખરી છે કે ખોટી તે એને પુછો.

સંપ તથા ઉપદેશ વિશે. ૧૦૬

ખંડી—ખંડ ઉપરથી, કડકા કરી નાખ્યા. છંડી—છોડી.
કૌરવ—પાંડવના કાકાના દીકરા. તે સો હતા. પાંડવ—પાંડુ રા-
જના દીકરા તે પાંચ હતા. ધણાં=ધણો. સુભતાન—મુસલમાન
રાજા, પાદશાહ. કોથ (સં)—બંડાર. હીણા—બુરા. કૌરવ પાં-
ડવ કુળ ધં—જદમીને માટે સંપત્તી ધરછા છોડી તો કૌરવને
પાંડવના કુળને મૂળમાંથી ખંડી નાખ્યાં. ધર ધન કોથ ધં
—ધેર ધનના મોટા બંડાર (હોય). તન રોગી શિર શત્રુતા
ધં—રોગી શરીર, માથા ઉપર શત્રુ, ને ધન સિતો આવે કે
ભય, પણ જો કુટુંબમાં સંપ હોય તો હમેશાં તે શાંત રહે.

ઉપદેશ વિશે.

છડીધર—(છડી+ધર) છડી ધરનાર. નકી પોકારનાર. છા-
જા—શોભના. રસીક—રસીઆ. આબુખ(સં)—આવરદા. જોમ
—ઝાયક (સં. ધોગ ઉપરથી). અનુસાર—મળતી, સરખી. નો-

ખ—શોભા. કોઠીધન=કોઠીદળ (કોડપતિ). સુંદરી—સ્ત્રી. એ વિશેષણ તેનો અર્થ સાફ તે ઉપરથી નામ સુંદરી, ગર્દ—ઝી-ણી રજ. ઇંદ્રપુરી—(ઇંદ્ર+પુ-રી) ઇંદ્રની નગરી. એટલે આકાશમાં જે તારાઓ છે તે દેવ, તેનો રાજા તે ઇંદ્ર, તેની પુરી ઇંદ્રાસન તે આકાશ. શ્યામ—કાળું, કૃષ્ણ કાળા હતાં માટે એ-ને શ્યામ પણ કહેતા, કૃષ્ણ ધંધરને માને છે માટે શ્યામ એટલે ધંધર ચરણ-પગ. ત્રીલોક (સં)-(ત્રી+લોક) ત્રણ લોક, (સ્વર્ગ, મૃત્યું એટલે પૃથ્વી ઉપર ને પાતાળના), કરણ--કાન. વદન (સં)-માં એટ (સં) માટે. કાંપ-ચીકણો કાઢવ. આધુ-આવરદા.

૧સો પ્લવગમ હંદ—જેના આંગળ છત્રથી છાંય થતી, ને છડીદાર શોભતા. ને જે રસીઆ હાથીના હોદામાં ખીરાજતા; ને જેના ભાગ્યમાં આવરદાને અનેક દોલત બરેલી; તે પણ એક દિવસ ઉછળતી આગમાં સુતા (મરી ગયા).

૨ જે હંદ—મહા સુખનો ઉપભોગ ભોગવતા ને યોગ્ય કે અયોગ્ય જરાએ જાણતા નહીં, ને જેણે ખાજનામાં ને ખાણમાં કરોડો રૂપીઆ કીધા તે પણ સોડ તાણીને મસીદ કે મથાણમાં (મુસલમાન મસીદમાં ને હિંદુ મથાણમાં) સુતા.

૩ જે હંદ—ઇંદ્રપુરી જેવી નગરીઓ શોભામાં હતી ને તેમાં કોડપતિ શાહુકારો ગોખમાં બેઠા બેઠા ચરજના કરતા હતા. સ્ત્રીઓ પણ સારા ગુણુ વાળી, ને મર્દ પણ મોટા ગુણુવાળા હતા. તેઓ કોણ જાણે કે કયે ઠેકાણે રજકણમાં મળી જ્યા?

૪ થો—માટે હે મારા મિત્ર આ વાત વિચારે ને સારા, પવિત્ર યજ્ઞને પાપી મરો; ને જીવતરનું રૂળ જાણીને ભગવાનને જાણે ને મનમાં હેત આણીને નિત ધ્યાન ધરે.

૧ જો મહિદીપ છંદ—હે મિત્રો ઈશ્વરના ચરણનું રમરણ, તેજ સારીને સાચી રીત છે. તે વિના ત્રણે લોકમાં કોડ વાત હોય પણ તે કાચીછે. હે દયાળુ! હાથ, પગ, કાન ને નાક એ બધું તે કીધું, ને આંખો ને માં આપી જ્ઞાનનું દાન દીધું.

૨ જો—ખાત પાનની ઘણી વસ્તુઓ આજ એજ આપે છે, ને ભુખ, તરસ, થંડ, તાપને દુખ એ સર્વ એજ કાપેછે; વળી તે તને ધડી ધડી યાદ આણેછે, પણ અભાગીને દુષ્ટ લું, ઇષ્ટ દેવને જાણતો નથી.

૩ જો—હે જીવ હજી વિચારીને જોડે જન્મ પામીને લું શું શું પામ્યો? ભક્તિની શુદ્ધિ તો જાણી નહીં ને પાપ રૂપી કચરો જામ્યો છે; હજી ઉપાય છે, તે યાય તો ઘણું સારું કેમકે જે ધડી જાય છે તે તારા આવરદામાંથી ઓછી યાય છે.

ઈશ્વર શક્તિ વિશે. ૧૦૭

જગહજ—જગમગ. જોત—તેજ. પુજ—પુજકર, ભજ. સર્વશક્તિનો સ્વામી—ઈશ્વર. ચમત્કાર—આશ્ચર્ય પામવાપણું. ૪ થો છંદ—આ ઠેકાણે ઉભો રહીને જો કે તેજના ગોળા અથવા તારા રૂપી અક્ષરથી નિરજન દેવનું નામ લખ્યું છે તે તારાયા વંચાય છે?

પમો છંદ—નાશ ન પામે એવા તેજના આજે દીવા દેખાય છે. તે તું રાતમાં ગણી જો; શું તારાથી એ ગણતાં ગણાશે? અજવાસ—અજવાણું. અવનીઓ—પૃથ્વી એક ગ્રહ છે. અને તેના જેવા ખીજ પાણુ બુધ, શુક્ર, મંગળ, વગેરે ગ્રહો છે. તે અને ખીજ તારાને વારતે આ ડોકાણે પૃથ્વીઓ લખી છે, તે બધી પૃથ્વીઓને અગ્નિનાશી રાજા એટલે પરમિશ્વર પાળે છે. આ ડોકાણે અવિનાશી એ વિશેષણના અર્થમાં છે. ઐશ્વ-પર-મિશ્વરપણું, પ્રભુતા. રે માઠીના માનવી છં—અરે માઠીના મા-ણસ તું તો તરખલા જેવો છે; જળના રજકણ કરતાં પણ તારો બાર અદ્ય છે. એ તું કેમ બુલે છે? ધિર્ય—ધીરજ. પિતા, પ-પરમિશ્વરને ડોકાણે અને પરમપ્રિયકાર તથા સ્વજનાર એ બે એના વિશેષણ છે, સર્વસ—(સં. સર્વ+સ) બધું જાણનાર. અક્ષ—અજણ્યો. જે સાદિખ—પરમિશ્વરને ડોકાણે છે. કેમકે બધું જ્ઞાનરૂપી દટ્ટી વડે તને દેખે છે, તે એક પળવાર પણ અજણ્યો નથી રહેતા. બરી = બરો ડરી ડરીને ડગલાં બરો, કરી કરીને સારાં કાગ કરો. કરી કરીને દલપતરામ કહે છે કે હિત રાખીને પ્રભુને બજે.

દેશમાં આતંદ ભયો જય જય વિક્ટોરીઆ. ૧૦૮

ભયો—થયો. રાજ્યપદ ભિષેક—ગાદીએ બેસતી વખતનો અ-નિશેક (ધર્મ ક્રિયા.) મંગલિક—સુભકારી. ઉપમાત—જેની સાથે સરખાવાય તે. આટપી—માંડી વાળવું. ઉતટ—ઉલટો. ઉલટ-

રસ—ઉલટનો. ખુશીનો રસ. સહસાજ—સામન સાથે. દિમ-
વિજય—અધી દિશામાં જીત કરવી. નિપુણ—પ્રવીણ. સખજ
—ખજવાન, લડાયક. અખજ—અખજાસ્ત્રી. પંચતંત્ર—પાંચતંત્ર,
નીતિનાં પંચોખ્યાન. આર્યકુળ—ત્રેલકુળ, અસલ એશિઆના
મધ્ય ભાગમાં માણસનો ઉત્પત્તિ થઈ ત્યાંથી યુરોપમાં, આપણી
તરફ ને ખીજીમ ને લોકો ગયા તે સહુ આર્ય કુળના કહેવાતા
હતા. તેમાં મોગજ, ચીના હજીશી આર્ય નહીં. આઆર્ય—ધર્મ
ગુર. વાદ્ય—વાળં. નાદ—અવાજ. રિપુ—શ. કદર—
ખુજ. વરવેર—ધણી સાથે. સંતતી—છોકરાં. અમળા—દોષ
વનાના, કમળા—લક્ષ્મી. સવારા—વેળાસર. બુદ્ધિવર્ધક—(બુ-
દ્ધિવધારનાર) એ નામની હિંદુ જીવાનોએ એક સભા સ્થાપી
હતી તે હજી સુધી મુંબઈમાં છે અને તેના તરફથી એજ નામનું
ઓપાન્યું નિકળે છે એ સભામાં આ વિષય વંચાયો હતો.

મહારાણી વિક્ટોરિઆ ૧૮૧૬ ના મે મહીનાની ૨૪ મી
તારીએ જન્મી હતી. સન ૧૮૩૭ માં રાજપદ મળ્યું તે પછી-
ના દોહરામાં સંતામાં જણાવ્યું છે. ઉપર ને આંકડા મુકયા
છે તે બધાને ઉલટાવીને ખરી સંખ્યા ઓલી કહાડવાની રીત છે.
રાજ્યાભિષેક સન ૧૮૩૮ ના જીનની ૨૮ મી એ થયો. જ્ઞાન
ઉપમાન ધં એનો કોઈની સાથે મુકાબલો પણ થાય નહીં(કોઈ
અથા સરસ હોય ત્યારે કે?)એટલે તેને તો તેનાજ મુકાબલો થવો
નૈમ્ય. પાણુ એ રીતે ટુંકામાં આટોપીદેતાં (કહી નાંખતાં) મ-

નને સંતોષ થતો નથી. ઉલટો હરખનો રસ વધે છે તેનું જ-
રણ સૌ સારા લોકો ગ્રીષ્મ; જ્વલન નિર્મળ પાણીમાં થરથર રૂઝનું
(આસો સુદાસનું) કમળ ખીલી રહે તેમ સમજાં મુધારેલાં રા-
જની અંદર પણ અંગ્રેજનું રાજ તેના દમામ સાથે સોમે છે.
રાણી કમળના ગર્ભ જેવી છે (૩૫માં.) પરદુખ ભંગન ઇ.
પારકાનું દુખ ભાગનાર તે એક જુદી (જડી—ઝાસડ) છે. સુખ
સંપત્તિ વરસાવીને જાણે ઇંદ્રની જાજ રાખતી હોયની. અગ્રણી
ગુણી ઇ. સારા કે ખરાબ ગુણના, થનું કે રનેહીના ગુણની
પરીક્ષા કરી તેને પાર લે. વિદ્યા હુનર ઇ. વિદ્યા દ્રાણ તેમજ
ખરી વાત તેને અનુકુળ છે. વરવહુ પ્રીતિ—સ્ત્રી પ્રેમના જે ધ
મંત્રે, અમળા કમળા ઇ.—લક્ષ્મી તો દોષ વાળી છે પણ રાણી
૩૫ લક્ષ્મી દોષ વગરની છે. તે કળાવાન છે, ને દેશ મુધારવા
માટે વિચારમાં નહીં ફરે એવી છે. વળી ધટિત ઉપાય ઇ.
ધટતા ઉપાય ને તજવીજ કરશે માટે સમજા સારી વાણીઓ.

મલાતનું વર્ણન. ૧૦૯

આ કવિતામાં “મળી માતને તાત” એમાં “મળી” શબ્દ મા-
પમાં વધારે છે. અધમ—પાપી. ઉધાર—મોક્ષ કરનાર પરમેશ્વર-
માં પ્રીત રાખ. ખોલીયાં ખોલીયાં—કવિતામાં ખોલ્યાં, ખોલ્યાં ઇ.
ને વાસ્તે વપરાય છે. ઉદિત—ઉગેલો. આદિત્ય—સૂરજ. આ-
ભાસ દેખાવ (થાય છે). પગળી=પિગળીને—થાજેલું હોય તેનું
પ્રવાહી થઇને. હિમથી—ટહાડથી. પિગળીને પાણી થઇ ઇ.—

રહાડયા જામેલો બરફ પિગળીને પાણી થઈ ઝરણુમાં જાય છે.
 (લોક) ગાવ અને ભૈંસોને ગળેથી બંધન છોડે છે. મુઠ્ઠાં મસીદ-
 માં બાંગ પુકારે છે. મુઠ્ઠાં—મુસલમાનનો ધર્મ ગુરૂ. બાંગ—મ-
 સીદમાં તાણીને પ્રાર્થના કરે છે તેને બાંગ કહે છે. જોત—દી-
 વાનો થગ. પદ્મ—કમળ. પ્રકુલિત—કુલેલાં. પતિત થઈ—ખી-
 ડાઈ ગઈ. કમળ—સૂર્યના ઉગવાયા કુલે છે અને પોયણું ચં-
 દ્રને દેખીને કુલે છે. બગ—બગલાં. ઠગો—ઠગ. ખાલ્લણો નદી
 કિનારે સવારમાં સાદડી માંડી બેસે છે; અથવા ગંડીયા લોક
 સવારમાં નહાવા આવેલાનાં લુગડાં ચોરવા આવે છે તે. કોષ
 માણસ મરી ગયું હોય ત્યારે તેને વાસ્તે સવારમાં માં વાળ-
 વાનો ચાત્ર ગુજરાતમાં છે. મહીંઆનીઓ—દહીં વેચનારી,
 બરવાડણુ. ધીર—ધીરજવાન. શૂરવીર—શૂરવાળા, ધનુર્વિદ્યા—
 કયાયત; બાણ મારવાની, લઢાઈની વિદ્યા. સંતાન—છોકરાં. કુળ-
 વંતી સ્ત્રી પોતાનાં છોકરાંને સંભાળતી અને માંમાંથી મીઠા શ-
 ખ્ખંડ ખોલતી ઉઠી. કુખ્ખડ—દરિદ્ર, આળસુ. રંડા—સ્ત્રીને વાસ્તે
 ધિકાર બરેલો શખ્ખ. રૂઠી—કોષ કરીને. ધીમંત—બુદ્ધિવાન,
 (ધી+મંત). સ્તાન કરી—નાહીને, ધર્મ કાર્ય કરવાને વાસ્તે
 અથવા મરોગચેલાને વાસ્તે નાહીએ ત્યારે તેને સ્તાન કરવું
 કહે છે. સાધારણ શખ્ખ નહાવું છે. આળસુ, એટી, અને અ-
 ક્રમના આંધળા જે અડીણીઆ તેજ એ વખતે બહુ ઉંધે છે.
 અર્થ—મનલબ. સાધે—પાર આણે, આરોગ્ય—રોગ વગરનું.

આધે—અરધે. (ફક્ત કવિતામાંજ વપરાય છે). આ વખત વનમાં જે ખુલી હવા લેવા જાય તેનું શરીર અડધા વરસમાં રોગ વિતાનું થાય. કદબોલ-તરંગ, વિચાર. તરીએ-પાર પડીએ.

જ્ઞાન મેળવવા વિશે. ૧૧૦

પાઠનો—ભણવાનો. ગર્થ—પૈસો. ગાંડવો—ગાંસડી બાંધવી, લઈ લેવો. પ્રકાશ (બુદ્ધિનો.) મનન—વિચાર. બનેલ—બનેલો (ખુબ કૃદંત બરાબર જાગું નથી). ઉઠાવ—ઉઠાવણી. કળયકી—કળાયા, બુકિયા. પ્રભુપદ જ્ઞાન—હરિનાં ચર્ણ. (મુકિત) સંબંધી જ્ઞાન મેળવી, અથવા પ્રભુ સંબંધી જ્ઞાન મેળવો. જનકૃત—માણસનાં કરેલાં. પેખી—જોઈ. સુપેર—સારી રીતે. પેર—ધેગા-વો. શશી—ચંદ્ર. જતાં=જેતાં. બાણતર બણી ધં—બણ્યા પછી એમ ન કહેશે કે હવે બણી રહ્યા. કેમકે આખો બવ જાય તોય બણાનું ખુટે તેમ નથી. જ્ઞાનગર્થ ધં—જ્ઞાન રૂપી પૈસો ને સુગુણને સંપાદન કરે. આપણું અંતર ધં આપણે કોણ છીએ એ જાણવું તે ધર્મ સંબંધી માટી વાત છે, જ્યારે જાણવાની જરૂર છે ત્યારે માણસના દરેક ગુણ જાણવા.

વારા—ગાઈ. પુંજ—દગલા, પ્રલે—(સં. પ્રલય) નાશ.

નીતિએ સંસાર ભોગવવાથી પ્રભુ રીઝે છે તે વિશે.

વારી—પાણી. અભય=ઉભય-બંને તરફથી (સંસાર તર-ફથી. લોકમાંથી નિકળી જાય ને પરમેશ્વર પણ સંધરે નહીં). આત્મધાતી—પોતાને હાથે પોતાનો પ્રાણ તરુનાર. કરે=કરે.

સંસારને જળની ઉપમા અપાય છે જેમ દરીઓ ઓળંગી પેલેપાર જવું મુશીબત છે તેમ સંસારને સારી રીતે પાર પડી જવું મુશ્કેલ છે. રાણમ—ગધેડા. જટાવાળાં—વડતી વડવા-ઇઓને જટાની ઉપમા આપે છે. ત્રિભુવન પતિ—ત્રણ ભુવન (આકાશ, પાતાળ ને મૃત્યું) નો ધણી પરમેશ્વર. દેહનું દમન કરે કે સંસાર તજી દીધે કાંઇ ઇશ્વર મળતો નથી માટે જે જીવ કહાડે તે આત્મઘાતી કહેવાય. જીમ પરમેશ્વરનું નામ દેવાને આપી છે તો મુનીશ્વર શા માટે લેવું? પગ ચાલવાને માટે કર્યા છે તો ઉભા ઉભા તપ શાને કસ્યા કરવું. જાગા થઇને ફરવાથી પ્રભુ રાજી થનાર હોત તો તેણે કપાસ શું કામ ફીધો? ટાઢ ને તાપ ખમિ પ્રભુ મળતા હોય તો ઝાડ ઘણાંએ ખમિ છે. રાખ એળે પ્રભુ મળે તો ગધેડાનેજ મળે કે જે હમેશ રાખમાંજ રહે છે. (આવાજ વિચાર નરસિંહ મેહટે, તથા શામળભટ્ટે આપેલા છે).

અર્થ સમાપ્ત.

પૂરવણી અ.

કવિ સંબંધી હકિકત.

થઈ ગયેલા કવિ.

નરસિંહ મહેતા—ગુનાગદનો વડનગરો નાગર ગૃહસ્થ બ્રા-
હ્મણ હતો. એ કવિ ભક્ત હતો. એ સંવત ૧૫૧૨ માં હયાત
હતો. એની કવિતામાં પ્રભાતિઆં ધણાં વખણાયા છે એણે
કણ્ણની બાળલીલા, રાસલીલા, પદ, ગરબીઓ વગેરે છુટક
ધણું કર્યું છે.

કબીર—આધર્મ ઉપદેશક થઈ ગયો એનો ધર્મ પાળનાર
કબીર પંથાને નામે જાણીતા છે. એ નરસિંહ મહેતાના વખ-
તમાં જિંદગી એના પંથાઓના કહેવા પ્રમાણે એ સંવત ૧૫૦૫
ના મહા શુદ્ધ ૧૧ મરણ પામ્યો. એની કવિતા વૈરાગ વિશે આ-
ત્મ જ્ઞાનનાં પદને ગરબીઓ ધણી છે. એના પંથાઓ કબીરને
કબીર સાહેબ કહે છે.

અખો—એ શ્રીમાળી સોનીહતો, ને અમદાવાદમાં ખાડીઆમાં
દેશાર્ધના પોળમાં રહેતો હતો. એ સંવત ૧૭૭૫ એટલે સન ૧૭૧૯
માં હયાત હતો. એણે ઘણી કવિતા ચોપાઈના જેવાં છ ચરણ
કરી તેનું નામ છપો આપી કરેલો છે. એ વેદાંતી હતો ને મૂર્તિ
ન માનતો. અખો ભક્ત કહેવાય છે.

પ્રેમાનંદ—એ ચતુર વેદી મોઢ બ્રાહ્મણ વડોદરાનો રહેવાસી
હતો એણે સંવત ૧૭૧૭થી ૧૭૭૬ સુધી કવિતા કરી એ એ-
ની કવિતા કહી આપે છે. એની કવિતા આખા ગુજરાતમાં
પ્રખ્યાત છે, એ મુરત ને જ્ઞાનદેશમાંના નંદરખારમાં ધણું
રહેતો ને ત્યાં કથા કહેતો.

સામળ—એ શ્રીગોડમાળવી બ્રાહ્મણ અમદાવાદની પાસે હાલ જ્યાં ગોમતીપર છે ત્યાં અથવા તેની પાસે વેંગણપુર નામે પ-રે હતું ત્યાંના રહેવાશો હતો. એણે દોહરા, ચોપાઈને છપામાં વાતો કરેલી છે. એ ૧૭૮૧ માં શિહુંજ ગામમાં રખીદાસ પ-ટજને ત્યાં ગયો હતો. ને ત્યાંજ કવિતા કરતો ને કહેતો, ને તે ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રિયમદાસ—એ ખેડા જીલ્લાના સંદેસર ગામને બાટ સંવત ૧૮૩૮માં હયાત હતો. એની કવિતા પ્રસિદ્ધ છે.

ધીરે—વડોદરા તાબાના સાવલી ગામને બાટ સંવત ૧૮૮૪ માં હયાત હતો એની કવિતા કાફી રાગમાં ધણી છે.

કેવળ—એ બાવો બ્રહ્મસાની હતો અને એ અમદાવાદનો હતો. એનો કવિતા ખમાચી રાગમાં જોઈ છે.

ભોજેમકત—એ બાટ, કાઠીઆવાડના ગાયકવાડ તાબાના અ-મરેલી ગામનો હતો. એ સંવત ૧૯૦૭માં હયાત હતો. એની ક-વિતા આખ્યાને રાગે પ્રસિદ્ધ છે.

વિરવિજય—અમદાવાદના આવકનો ગોરજ થઈ ગયો. એ સંવત ૧૯૦૫ માં હતો.

બ્રહ્માનંદ—કાઠીઆવાડના જાજાવાડ પ્રાંતના મૂળી ગામને સા-વુ હતો એ સંવત ૧૮૮૬ માં હયાત હતો.

દેવાનંદ—એ પાણીબ્રહ્માનંદના ગામનો એજ ધર્મનો સાધુ હતો.

દયારામ—એ જાતે સાઠોદરો નાગર ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ હતો. એ સંવત ૧૮૩૩ માં નર્મદા કાંડે આણોદ કન્યાળીમાં જન્મ્યો હ-તો. અને સંવત ૧૯૦૮ માં ૭૫ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો. એનું મુળ વતન ગાયકવાડ તાબાનું વડોદરા પાસે ડભોઈ ગામ છે ત્યાં હતું એની કવિતા શૃંગાર રસમાં ધણી છે, અને તે પ્રસિદ્ધ છે.

હયાત કવિ.

દક્ષપરામ—૧૯વાણના શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ ઉમર વરસ આશરે

૪૫, હાલ અગદાવાડમાં રહે છે, એમની કવિતા નીતિ અને સુધારા વિશે છેંદ, ગરબી તથા પદમાં છે, તે આખા ગુજરાતમાં પ્રખ્યાત છે.

નર્મદાશંકર—સુરતના વડનગરા નાગરપ્રાસાદ હિમર વરસ આગરે ૩૪. હાલ સુરત અને મુંબઈમાં રહે છે. એમની કવિતા નીતિ, પ્રીતિ અને સુધારા સંબંધી છેંદ, પદ, ને ગરબીમાં છે. ને તે પ્રશિષ્ઠ છે.

રાગુછોડ—મહુધાના ખેડાવાળા પ્રાસાદ હિમર આશરે વરસ ૩૦ ની. હાલ મુંબઈ રહે છે. એ કવિ પદ ધરાવતા નથી. એમની કવિતા ગદ્યના પુસ્તકોમાં આવે છે.

દુરગરામ—સુરતના વડનગરા નાગર પ્રાસાદ હિમર આશરે વરસ ૫૦ ની. સુરતમાં એ મહેતાજીને તામે વધારે પ્રખ્યાત છે. એ કવિ પદ ધરાવતા નથી. એ પેદેલાં મહેતાજી હતા. હાલ પેનશન મળે છે.

ક્રમજાલ—મજાતજ તામે સોજાનાં ગામના સાહેદરા નાગર પ્રાસાદ હિમર આશરે વરસ ૪૫ ની. શાસ્ત્રી છે. પેદેલાં નોકર હતા. હાલ ખેડાજીજીના સારતા ગામના કુમેરદાસ ખાવાને ત્યાં રહે છે. એ કવિ પદ ધરાવતા નથી. એમની કવિતા છેંદ તથા ગરબીમાં છે.

અમરસી—હાલ કાકી આવાડમાં મહેતાજી છે. એ રાજ કોટ બાણા ત્યારે એ કવિતા કરેલી. હાલ કરેછે કે નહોં તે માલમ નથી. હિમર આશરે વરસ ૩૦-૩૫ ની.

પૂરવણી બ.

કવિતામાં તાળ.

છંદ કેમ કરવા તેની રીત ઓથી તથા સાતમી ઓપડીમાં

આપેલી છે માટે અહીં લખી નથી. કવિતાનું માપ જાણ્યા કરતાં પ્રથમ કવિતા કેમ વાંચવી તે જાણવાની જરૂર છે. કવિતા વાંચતાં શિખવાને પેહેલું પગથીજી તાજ છે. તાજ ઉપર કોઈ પણ કવિતા ગવરાવતી વખત ખૂબ ધ્યાન આપવું. કંઈને ઠેકાણે કંઈ ભાર મુકી દે તો કવિતા સૌરો લાગતી નથી. કવિતામાં વાંચતી વખત અમુક અક્ષર અથવા માત્રા ઉપર ભાર દેવાનો હોય છે, તે અક્ષર અથવા માત્રા બોલતાં હાથની આંગળી કથા ઉપર ઠોકરી. મહાવરો પડે ત્યારે કકત તાજ વાગા અક્ષર કે માત્રાપર ભાર મુકીને બોલ્યા અટકે થયું. જે માત્રાપર તાજ હોય તેની પછીની માત્રા મળી ગુરુ થાય તો તાજ તુટે નહીં પણ તે પેહેલાંની માત્રા મળે તો તાજ તુટે છે. જેટલા છંદ ગરબી વગેરે આ ચોપડીમાં આવી ગયાં છે, તેનું દરેક ચરણ લખી તેમાં જ્યાં તાજ પડે છે (૮) આવી નિશાની કરી કયે કયે ઠેકાણે તાજ જોઈએ તે નીચે બતાવ્યું છે, ગરબીઓ વગેરેમાં માત્રાને ઉચાર સમજવાનું કામ ઘણું બારીક છે તેમાં ગુરુતા લખીને લખતા ગુરુ બહુવાર થાય છે. માટે તાજ નક્કી કરતાં પણ શક રહે છે.

માત્રા મેળ છંદો.

ચોપાઈ—સૌરો ચોપડીમાં શોભાય. ૧, ૫, ૯, ૧૩મી માત્રા પર ચારે ચરણમાં તાજ.

દાહુરો—નિત્યે જૂવું નિશાળમાં, બહુવું ચોડી ચાત. ૧, ૫, ૯ ને ૧૩મી પર અરધી તાજ એમ પેહેલાને ત્રીજા ચરણમાં. ખીજાને ચોથામાં ૧, ૫, ૯ ઉપર.

છપો—મા દિકરીનું નામ અર્કજયા જાણ્યું એકે. ૧, ૫, ૯, ૯, ૧૩, ૧૭, ૨૧. ચાર પદમાં.

વળી તે દિકરીનો દોકરો માતા કેરી તાત છે. ૩,

૭, ૧૧, ૧૫, ૧૬, ૨૦, ૨૪. (પમાને છઠા પદમાં.)

કુંડળીઓ—કીધિ કેરૂં નર કેરૂંએ, દોહરાની પેઠે પહેલા
ચાલ્યો ચાલ્યા બાચ. એ ચરણને છપાના
નહિં ચેત્યો તે નીચ, પેઠે બાકીના ચાર
કીચ લપટાણી કાર્યો. ચરણ).

ત્રીભંગી—જેજે જગ બાપા,

સુખ રસ પાપા. કુંડમતિ ૩, ૭, ૧૧, ૧૫,

કાપા તું કરજે. ૧૬, ૨૩, ૨૭, ૩૧,

અપ્પાનાછપા—એકે આર્કિણ બીજું આર્જસ, ચોપાઈ પ્રમાણે.

હરીગીત—હે દેવના પણ દેવ, તું તતમેવ દિલમાં ધર
દયા. ૩, ૬, ૧૦, ૧૪, ૧૭, ૨૦ ૨૪, ૨૭).

સવૈયાએકત્રીશા—ઝેર ગયાને વેર ગયાં વળી, } ૧, ૫, ૯, ૧૩,
કાળા કેર ગયા કરનાર. } ૧૭, ૨૧, ૨૫, ૨૯.

બુલબુલ—અખિલ બ્રહ્માંડના ઇશદીન નિશતું } ૧, ૬, ૧૧, ૧૬,
કેર વિશે આ સ્તુતિ ધર અમારી. } ૨૧, ૨૬, ૩૧, ૩૬.

પલલંબમ—છત્રે ધાતીછાંચછડીધર છાજતા, ૧, ૫, ૯, ૧૩, ૧૭).

મહિદીપ—સ્વામ ચણું સ્મરણ મિત્ર સરસ રીત સાચી.

૧, ૭, ૧૩, ૧૬).

સોરઠા—બ્રહ્મ દયાથી આજ, અવસર ફૂડો આવીયો.

૧, ૫, ૯, ૧૨, ૧૬, ૨૦).

અક્ષર મેળ છંદો.

ભુજંગી—છન્ન ભળીઆં માળીઆં ખૂખ છાન્ને. ૨, ૫, ૮, ૧૧.
અક્ષર ૫૨.

મનહર—ગમે તેમ રમે કોષ સમે મન ભમેત્યારે દયા તજી દમે
પ્રાણીને પરોવી શૂળમાં.

૧, ૫, ૯, ૧૩, ૧૭, ૨૧, ૨૫, ૨૯.

પ્રમાણિકાકે—નગસ્વરપિણી તે એકજ.

રૂપાળી પોળી પોળીઓ, ૨, ૪, ૬.

છંદ્રવિજે—લંકપુરી સળગી અળગીભભકારયા રાવણુની છપી
ભાજી. ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૧૩, ૧૬, ૧૯, ૨૨.

નારાય—જુઓ પિડાયિ જ્ઞમ આ પિડાય પીડ આપડો.

૨, ૬, ૧૦ ૧૪, ઉપર કે પ્રમાણિકા પ્રમાણે.

ઉપદ્રવ—સુવાકુપધો સ્નેહ સદૈવ વાધે. ૧, ૪, ૭, ૧૦.

અનુબ્રુપ—ઠાણો ઠાંક, નિશાળે જ્ઞમ, ગાળેવળા ગપોવડે.

૧, ૩, ૬, ૮,—૧, ૩, ૫, ૭,

મોતીદામ—ભર્જે ભવતારણુ શ્રી ભગવાન. ૨, ૫, ૮, ૧૧.

વૈતાળિય—રચનાર રચનારે ધણી, કરણાણુ કરણા કરી બણી

૩, ૬, ૮, ૧૦—૩, ૫, ૮, ૧૧.

ફમીલા—નરસેજ સુબુદ્ધિ ન વાવરશે વરસે વરસાદ મરે તરશે.

૩, ૬, ૯, ૧૨, ૧૫, ૧૮, ૨૧, ૨૪.

દોષક—નિર્જન ગામ નવાણુ ગળાવો. ૧, ૪, ૭, ૧૦.

માલિની-બહુ બહુ ઉપમાથી શોભતી રૂંડિરાણી. ૩, ૭, ૧૧, ૧૪.

અરણી વગરે.

મહારાણીજીની અરણી—અમે ઇશ્વર માગીએ એટલું.

૪, ૯, ૧૪, ૧૭ મી માત્રા ૫૨.

વડી પ્રેમ વાળી ઘણાં વર્ષ જીવો વિકટોરોઆ.

૪, ૯, ૧૪, ૧૯, ૨૩, ૨૭.

ચાખખા—જીવને શ્વાસ તણી સંગાઈ ૧, ૫, ૯, ૧૩. અંતર

રીતે બધામાં ચાર ચાર વધી.

શમશી—ભૂલી બને છે ભામની, નૈશદ નાથની નાર. ૧,

૬, ૧૧, ૨૦, ૨૪.

. અરણી—મનમાને નહી સોફિસ સમજવું તો વશું થાય.

યા ચાર માત્રા જોડેલો. ૩, ૭, ૯, ૧૩, ૧૭, ૨૧, ૨૫, ૨૯.

ગરણી—ફૂલણજી તમે ફૂલાવ્યા કેમ ફૂલાયે ફૂલણજી.

“૨” ચાર માત્રા જોડેલો. ૧, ૫, ૯, ૧૩, ૧૭, ૨૧, ૨૫, ૨૯.

રાગ પ્રભાત—જી મલડોરે તને હરી ગુણ ગાતાં આવડું આપા-

સ ક્યાં થાયે. ૧, ૫, ૯, ૧૩, ૧૭, ૨૧, ૨૫, ૨૯.

રાગ ધોળ—આ તન રંગ પતંગ સરીખો જાતાં વાર ન લાગે-

જી. ૧, ૫, ૯, ૧૩, ૧૭, ૨૧, ૨૫, ૨૯.

રાગ ગરણી-કર પ્રમુ સંગાત દહ પ્રાતડીરે, મગી જવું મેલીને

ધન માલ, અંતકાળે સર્ગૂ નહિ કોઈનરે. ૪, ૯, ૧૪,

૧૯, ૨૪, ૨૯, ૩૪, ૪૦, ૪૫, ૫૦, ૫૫

૧૨૨

વેલાવર—ભૂલ્યો મન ભમરા તું ક્યાં ભમ્યો, ભમ્યો હીવસ

ને રાત. રામગ્રી પ્રમાણે, પણ ગાવાની ધાટીમાં
જરા ફેર, રામગ્રીમાં પણ ઉતરે, ને
એક જાતનો પ્રભાવ પણ થાય છે.

ખમાયચી—રંગમાં રંગાછો ભલાજી રંગમાં રંગાછો.

૧, ૯, ૧૫, ૨૩.

વિશનુંપદ—કુલ્યો શું કરેછે રે, ભુલ્યો ભવ કૂપમાં પડ્યો.

૧, ૮, ૧૨, ૧૪, ૨૦, ૨૬

ડાહો યધ દુનિયામાં કરે છે તેણે શું સંધુ તારે કોળ

૧, ૫, ૯, ૧૩, ૧૭ ૨૩, ૨૮.

દેશી ગોડલી—ઘડપણ કેણે મોકલ્યું. જાણ્યું જાળન રહે સૌ

કાળ. ૩, ૯, ૧૨, ૧૮, ૨૩, ૨૫

ઉમરેતો ડુંબેર થયારે, પાંદર થયાં પ્રદેશ.

૧, ૫, ૯, ૧૨, ૧૬, ૨૧, ૨૪

ગાંજી તો ગંગા યધ રે, અંગે જુલજા થયા છે કેશ.

૧, ૫, ૯, ૧૨, ૧૭, ૨૩, ૨૮, ૩૩. યધમાં ધ ચાર માત્રા જોડલી

રાગપ્રભાતિ—(મ.જિ) માતને તાત પરમાતમાં પુત્રીને સુણ કહે

વાત ગધ રાત વીતી જનણાની પેઠે ૧, ૬, ૧૧ ધ.

રાગ વાજ્રાશનો—વાંચો આ વાત વિવેકની ભણનારા રે.

વજિ વિધવિધ કરીને વિચાર શોધો યુલ સારા રે.

૧, ૭, ૧૧, ૧૮, ૨૩.

૩, ૭, ૧૨, ૧૭, ૨૧, ૨૫

પૂરવણી ક.

પ્રત્યય તથા ઉપસર્ગ વિશે.

છોકરાંને જલદી યાદ રહે અને જરૂર પડે જોવાય માટે મુખ્ય મુખ્ય પ્રત્યય તથા ઉપસર્ગ લખીને તે શા અર્થે વપરાય છે તે લખ્યું છે.

ઉપસર્ગ વિશે.

જો “અ, અન”, એ, નિર, નિ: એ ઉપસર્ગ આવેતો એને! અર્થ “તહી” થાય છે, જેમ “અસત્ય, અવિચાર, અનંત, અનાચાર, એવકૂદ, એસરમ, નિર્મળ, નિરાકાર, નિશ્ચળ, નિર્ધીત મં.”

“અવ, કુ, દુર, અપ, ક, ઉ” એ ઉપસર્ગ આવે તો તેનો અર્થ “નકારે કે દૂર થાય છે” જેમ અવગુણ, કુચાલ, દુરગુણ, અપ-લક્ષ્ય, કપુત, ઉત્પાટ” મં. “કુ” ઉપસર્ગ “કુ” ઉપરથી થયો છે. “મુ” ઉપસર્ગ “સારા” નો અર્થ બતાવે છે. જેમ “સુ-ચાલ, સુધર્મ” મં.

“સ” ઉપસર્ગ “સક્ષીત” નો અર્થ બતાવે છે, જેમ “સક્ષળ, સખળ” મં પણ “સ” ઉપસર્ગ “મુ” ઉપરથી થયો હોય તો “સારું.” જેમ “સપુત.”

પરિ-ઉપસર્ગ “ચોર” નો અર્થ બતાવે છે, જેમ “પરિશ્રલ.”

વિ-ઉપસર્ગ “વધાર” કે “વેગળા” નો અર્થ બતાવે છે જેમ “વિનાશ.”

અતિ—તો અર્થ પેસે પાર જેમ અત્યંત.

અધિ—તો અર્થ ઉપર જેમ અધિપતી.

આ—તો અર્થ ઉલટું, જેમ આગમન, આગત.

* જો શબ્દનો આરંભ સ્વરથી થતો હોયતો તો “અન ઉપસર્ગ ને વ્યંજનથી થતો હોય તો અ ઉપસર્ગ લાગે છે જેમ અસત્ય (અ + સત્ય) અનાચાર (અન + આચાર) મં.

પ્રતિ—નો અર્થ સામુ, જેમ પ્રતિધોર. પ્રત્યાધાત.

પ્રત્યય વિશે.

“વંત” પ્રત્યય સંસ્કૃતમાં બહુવચનનો છે પણ ગુજરાતી કવિતામાં એક વચનમાં એ વાપરે છે. એનો એક વચનનો પ્રત્યય “વાન” છે. “દાર, વાળો, વંત: વાન” એ પ્રત્યયો ધણીપણાનો અર્થ બતાવે છે જેમ “ધનવંત, ગુણવાન, દુકાન દાર, શેષી વાળો” ઇ. “વાળો. વાળી કે વાળું” પ્રત્યય પાછલા શબ્દમાં મળે તો “આળો, આળી કે આળું” થાય છે, જેમ દયાળો, કૃપાળુ, સુખાળી” ઇ. “કાર” પ્રત્યય “કરનાર” નો અર્થ બતાવે છે જેમ “સુખકાર” ઇ. તેમજ “કારી” પ્રત્યય પણ એજ અર્થ વપરાય છે જેમ “દુખકારી.”

“દેણુ ને દાતા” પ્રત્યય “આપનાર” નો અર્થ બતાવે છે જેમ “દુખદેણુ, સુખદાતા” ઇ. “ધર” પ્રત્યય “ધરનાર” નો અર્થ બતાવે છે જેમ ધરણીધર, ગદાધર, ઇ.

પૂરવણી ૬:

સંધિના નિયમ. †

જો કોઈ શબ્દનો અંત્ય સ્વર “અ” અથવા “આ” હોય ને બીજી પછોના શબ્દનો પહેલો અક્ષર “અ” અથવા “આ” હોય તો તે બે અક્ષરોને ટુકાણે “આ” થાય, જેમ (“આર + અક્ષરી”) એમાં “ર” માંતા “આ” માં તે પછોનો “અ” મળતાથી “આ” થઈને “આરાક્ષરી” થયો. તેમજ

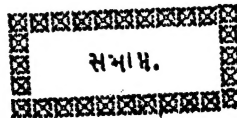
† સંધિના નિયમ પ્રમાણે પશુ તે વ્યાકરણનો વિષય બહુ આમાં બતાવે ન આપતાં જેટલા કવિતામાં ઉપયોગી પડે તેટલાજ આપ્યા છે, કે લંબાણુ થાય નહીં.

“દુર+આચરણ=દુરા ચરણ, નૌકા+આધ્યક્ષ=નૌકાધ્યક્ષ
(વહાણનો ઉપરા), વિદ્યા+આલય=વિદ્યાલય” ઇત્યાદિ. તે-
મજ “ધ” પછી “ધ” આવે તો દીર્ઘ “ધિ” થાય, જેમ “કવિ
+ધિર=કવીશ્વર. “ઉ” પછી “ઉ” આવેતો દીર્ઘ “ઉઃ” થાય
જેમ “માનુ+ઉદય=માનુદય” (સૂર્યનો ઉદય.)

જો “અ” કે “આ” પછી “ધ” આવે તો “ઐ” થાય.
જેમ “પરમ+ધિશ્વર=પરમેશ્વર, મહા+ધિશ=મહેશ; “અ”
કે “આ” પછી “ઉ” આવેતો “ઔ” થાય જેમ “પર+ઉ-
પકાર=પરોપકાર, ગંગા+ઉદક+ગંગોદક, “ધ” પછી “ધ”
સિવાય ગમે તે સ્વર આવે તો “ય” થાય જેમ “ધતિ+આ-
દિક=ધિત્યાદિક.

“ત” ની પછી કોઈ સ્વર અથવા “ગ” આવેતો “તઃ”
બદલાઈને “દ” થાય છે. જેમ “જગત+ધિશ=જગદિશ, સ-
ત+આચાર=સદાચાર, સત+ગુણ=સદગુણ.” તેમજ “ત”
“ચ” “જ” કે કોઈ અનુનાસિક “ણ, ન, મ” આવેતો તે
બદલાઈને “ય” “જ” અથવા “ન” થાય છે જેમ “સત+
ચિત=સિચિત, સત+જન=સજ્જન; જગત+નાથ=જ-
ગન્નાથ. ઉત+મત=ઉન્મત.” વિસર્ગ પછી “ક” “ખ,”
“ક” આવે તો “વ” થાય, જેમ નિઃ+કપટ=નિષ્કપટ,
નિઃ+પાપ=નિષ્પાપ, નિઃ+કુળ=નિષ્કુળ., કોઈવાર “ક,”
આવે તો “સ,” પણ થાય છે, જેમ પ્રાતઃ+કાળ=પ્રાતઃકાળ
પણ વિસર્ગ પછી “ચ,” આવેતો “ય,” થાય, જેમ નિઃ+

ન+નિશ્ચળ.

સમાપ્ત.

બાહર ખખર.

૧૭૭૭૭૭

નાચે લજેલી ચોપડીઓ. અમદાવાદમાં કાલ્યાણાઈની વા-
ડીમાં. મુસ્લમાં સુરજરામ રાજગમ હરિપરાની છાકરીઓની
નિયાળમાં. બરચમાં જગતલાલ બુદરજી મુકુલમાં, રાજકોટમાં
ટૂંનાંગ સ્કુલના માસ્તર હરિવલ્લભ મળજી, મુંબઈમાં "આર્ય
રાફલ પ્રેસ" કાલ્યાણેની રાડ નં. ૮૧ માં, રાજકોટીમતે મળ્યાં.

ચોપડીનું નામ.	કીમત.	રૂપાન ખરચ.	કુલ કીમત.
સૌસદ્ધ ઇતિહાસ.	૪-૮-૦	૧-૦-૦	૪-૧૫-૦
કવિતા સંગ્રહના અર્થ.	૦-૮-૦	૦-૧-૦	૦-૯-૦
ત્રીજી આણતી			
વિધવા વિવાહ,	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦	૦-૧૪-૦
ખાણીપત બીજી આણતી	૦-૪-૦	૦-૧-૦	૦-૫-૦
ગુજરાતનો ઇતિહાસ ૫-			
મોતાર ત્રીજી આણતી.	૦-૨-૦	૦-૧-૦	૦-૩-૦
દીવાની કાયદાનો સંગ્રહ.	૧૪-૦-૦	૧-૦-૦	૧૫-૦-૦

